

પહેલી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવનામાંથી

સ્વ.લાપા માટે પ્રેમ ઉત્પન્ન કરાવવો એ સર્વ ગુજરાતીનો ધર્મ છે અને વિદ્યાર્થીવર્ગમાં તેના બી રોપવા એ શિક્ષકોનો ખામ ધર્મ છે. હવે તો મેટ્રિકમાં પણ સ્વલાપા ફગળ્યાત યદ છે તેથી શિક્ષકોને ગરજતા વધી છે. તે ધર્મની બજાવણી માટે યોગ્ય સાધનો તૈયાર કરી આપવાં એ શિક્ષકોની તેમ અન્ય વાચકોની ફરજ છે આવી ફરજ અદા કરવા એક શિક્ષક અને એક વાચક કર્તવ્યભાનથી તત્પર થાય એ સ્વાભાવિક છે.

દરેક લાપામાં ગદ્યના કરતાં કવિતાની અસર વધારે થાય છે. ગુજરાતીમાં તો ગદ્યનું લખાણ ધણા કાળ સુધી શિષ્ટત્વને પામ્યું જ નથી. તેથી ગદ્યના કરતા પદ્યને પહેલું લીધું છે.

આ લઘુ સંગ્રહ વિદ્યાર્થીઓને કવિતામાં પ્રવેશ કરાવવા માટે છે અને તે હેતુની સિદ્ધિને માટે શિક્ષણક્રમ કેવો હોવો જોઈએ એ પણ સ્વમતિઅનુસાર સૂચનાયું છે. થોડી મુદત પહેલાં 'ગુજરાતી' સાપ્તાહિકમાં અને Indian Education માસિકમાં હાઈક્રેડેલો માટે ગુજરાતી ક્રમ બતાવવામાં આવ્યો હતો. ઘણે અંશે તે સૂચનાને અનુસરીને જ આ સંગ્રહ તૈયાર થયો છે.

ત્રણ લક્ષ્ય ખાસ ધ્યાનમાં રાખ્યાં છે: ૧. પદ્યસાહિત્યના માન્ય લેખકોની પિછાન આપવી. ૨. તે દ્વારા ગુજરાતી કવિતાના વિકાસ પર બને તેટલું અજવાળું પાડવું. ૩. વિદ્યાર્થીઓની તુલનાશક્તિ સતેજ થાય, અને કદર કરવાની શક્તિ કેળવાય તેવો યોગ્ય ખોરાક રજુ કરવો.

આ ઉપરાંત આપણી ધાર્મિક કથાઓ અને પૌરાણિક માન્યતાઓમાં પ્રવેશ થાય, જૂના અને નવાં લખાણની વર્ણનશૈલી, અને વિચારધાટી વિવેકપૂર્વક સમજાય, અને શિક્ષકોને દરેક કાવ્યમાંથી કાંઈ કાંઈ વિશેષ જ્ઞાન આપવાનું બની શકે એ પણ ધ્યાનમાં રાખ્યું છે.

આ લક્ષ્યની મિદ્ધિમાં વિજય કેટલો મળ્યો છે તે તો શિક્ષકો અને સાક્ષરો વિચારશે. સૌને એકસરખો સતોપ આપે તેવી કૃતિ તો અશક્ય જ છે, દોષમુક્ત તો કાંઈ હોતું નથી. પણ આ પુસ્તક બે તેની રચના, ચુંટણી, વગેરેથી નિરાજોને થોડુંકાં ઉપ-
યોગી થશે તો શ્રમ સફળ થયો ગણાશે.

સરજના ખાતર પુસ્તક ચાર ભાગમાં તૈયાર કર્યું છે. દરેક ધોર-
ણના ભાગમાં ઓછામાં ઓછા બે વર્ષ માટે તેટલી લીટીઓ રાખ-

વામાં આવી છે. આથી શિક્ષકાને પસંદગીનું ક્ષેત્ર જરા મોટું મળશે અને વિદ્યાર્થીઓને ત્રણ ચાર વર્ષ સુધી એકની એક ચોપડી ચાલી શકશે. આટલી સગવડ હોવાથી તેની કિંમત વધારે પડતી ગણવામાં નહિ આવે એવી આશા છે.

ઓગસ્ટ, ૧૯૦૮

સંપ્રહૃતચિંત્રી



ચોથી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના

ચોડાં પુસ્ત્ર ચયાં મેટ્રિક્યુલેશનમાં ચોક્કસ પુસ્તકો ઠરાવવામાં આવે છે એટલે આ સંગ્રહના ચોથા ભાગની ઉપયોગિતા વિષે શંકા ઉપજે એ સ્વાભાવિક છે. હમણાં ચોથો ભાગ સાતમા ધોરણ માટે જરૂરનો નથી એ ખરું છે; તોપણ તેમાંનાં કેટલાંક કાવ્યો ઇતર વાંચન તરીકે તો ઉપયોગી થશે એમ આશા છે.

છેલ્લાં વીસ બાવીસ વર્ષ ચયાં ગુજરાતીનો અભ્યાસ હાઇસ્કૂલોમાં શરૂ થયેલો હોય ભાષાશાસ્ત્રના સંસ્કાર ઠીક ઠીક પ્રસર્યા છે. એટલે હવે આ સંગ્રહમાંના ૧ લા અને બીજા ભાગમાંનાં કાવ્યો ચોથા ધોરણમાં, બીજા અને ત્રીજા ભાગમાંનાં પાંચમા ધોરણમાં અને ત્રીજા અને ચોથામાંનાં છઠ્ઠા ધોરણમાં ચલાવવા પસંદ કરી શકાશે. ચોથા ભાગમાંનાં કેટલાંક અધરો કાવ્યો સાતમા ધોરણમાં 'ઇતર' વાંચન તરીકે વાંચી, શીખી શકાશે.

આશા રહે છે કે આ સંગ્રહ જે કાંઈ ચોડીધણી સેવા કરી શકે છે તે ચાલુ રાખવાનું તેના ભાગ્યમાં હશે જ.

સંમહકર્તાઓ

કવિતા પ્રવેશ

અનુક્રમણિકા

ભાગ ૧ લો, કાવ્યાંક-૧ થી ૨૫ પાનાં ૧ થી ૩૨

કાવ્યાંક

- ૧ પ્રભુમય જીવન (રમણભાઈ)
- ૨ જય જય ગરબી ગુજરાત (નર્મદાશંકર)
- ૩ માતૃભૂમિ (ન્હાનાલાલ)
- ૪ સહુ ચલો જીવો જગ (નર્મદાશંકર)
- ૫ વિદ્યારકુરણા (હરિલાલ મુન)
- ૬ તારામ કા (દત્તપતરામ)
- ૭ તારા (ગો. મા. ત્રિપાઠી)
- ૮ પ્રભાત (નરસિંહરાવ)
- ૯ પવન (દોલતરામ)
- ૧૦ એક આગીવાને (કલાપી)
- ૧૧ કોપલ (નરસિંહરાવ)
- ૧૨ પતંગ (દા. ખુ. બોટાદકર)
- ૧૩ દિવ્ય ટલુકો (નરસિંહરાવ)
- ૧૪ કવિની શક્તિ (જુવાળીરામ)
- ૧૫ કવિતા પ્રભાવ (મધુવચરામ)
- ૧૬ સૌનો ઇશ્વર એક છે (દત્તપતરામ)
- ૧૭ એક અન્યોક્તિ (દત્તપતરામ)
- ૧૮ નમેની ડોલો (દત્તપતરામ)

પાનું

- ૧
- ૨
- ૩
- ૪
- ૬
- ૬
- ૮
- ૯
- ૧૦
- ૧૧
- ૧૨
- ૧૩
- ૧૪
- ૧૪
- ૧૬
- ૧૭
- ૧૮
- ૧૯

૧૯ નમનતાઈ (જ, ન પીટીટ)	૨૦
૨૦ કાકાઈ જુઠાઈ વચ્ચે બેઠ (મવમારી)	૨૧
૨૧ શુ આપણો ઉદય એમ કહાપિ ચાય ? (કેશવતાલ હરિરામ)	૨૨
૨૨ પત્ન રત્ન (મલમારી)	૨૪
૨૩ કલિકાસની આરસી (મલમારી)	૨૫
૨૪ સુરત (નર્મદાશ કર)	૨૭
૨૫ જરથોસ્ત (નર્મદાશ કર)	૩૦

ભાગ ૨ જો, કાવ્યાંક-૨૬ થી ૫૦ પાનાં ૩૩ થી ૭૭,

કાવ્યાંક	પાત્રું
૨૬ ધ્યાન ધર હરિ તણું (નરસિંહ મહેતા)	૩૩
૨૭ જે મમે જગતચુર (નરસિંહ મહેતા)	૩૪
૨૮ વૈષ્ણવનાં ક્ષણ (નરસિંહ મહેતા)	૩૫
૨૯ ગોવાળીયાની વનખીલા (નરસિંહ મહેતા)	૩૬
૩૦ પ્રેક્ષાં અમે જામે થયાં (પ્રેમાનંદ)	૩૭
૩૧ મચ્છવેધ (પ્રેમાનંદ)	૩૮
૩૨ હમયતી રવરૂપ વર્ણન (પ્રેમાનંદ)	૩૯
૩૩ વૈદરબી વનમાં વલવલે (પ્રેમાનંદ)	૪૦
૩૪ ચાર આશ્રમ (પ્રેમાનંદ)	૪૨
૩૫ રાવણનું સૈન્ય (પ્રેમાનંદ)	૪૪
૩૬ સકલીલા (શામળ)	૪૬
૩૭ મોહના (શામળ)	૪૭
૩૮ ઉદયમવાદીનું સિદ્ધાંત (શામળ)	૪૮
૩૯ કર્મવાદીનો સિદ્ધાંત (શામળ)	૫૨
૪૦ ઉદયમ કર્મ નિર્ણય (શામળ)	૫૪
૪૧ અપાના છુટક છુટા (અખો)	૫૫

૪૨ ભેખ તો લાવર ચકી શુંડા (ભોળે)	૫૭
૪૩ મુરખો માની રહ્યો મારું (ભોળે)	૫૮
૪૪ ચાલુદાર થયા રે (ધીરો)	૫૮
૪૫ અકળ ગતિ તારી રે (ધીરો)	૫૯
૪૬ જેને રામ રાખે રે (ધીરો)	૬૦
૪૭ મેકડ મળે સુખ થાય (દયારામ)	૬૧
૪૮, મહાકષ્ટ પામ્યા વિના (દયારામ)	૬૨
૪૯, લોચન મનનો ઝવડો (દયારામ)	૬૩
૫૦, મીરાંચરિત્ર (દયારામ)	૬૪

ભાગ ૩, જો, કાવ્યાંક-૫૧ થી ૭૬: પાનાં ૭૨ થી ૧૧૬

કાવ્યાંક

૫૧ મારી ભરતભૂમિ (નવલરામ)	૭૧
૫૨ એ ભૂમિ અમારી (હરિવાલ હ. મુવ)	૭૨
૫૩ ગુણવંતી ગુજરાત (અ. ફ. ખમદાર)	૭૩
૫૪ ધ્રુવાન (જ. ન. પીટીટ)	૭૪
૫૫ કાવ્યદેવીને (અ. ફ. ખમદાર)	૭૫
૫૬ તરંગ (જયવિજયજી)	૭૬
૫૭ રાત્રિવર્ણન અને મધુરાકાથ દર્શન (હ. હ. મુવ)	૭૬
૫૮ સાગરની યાચના (ન્હાનાલાલ)	૮૦
૫૯ તુલસી (રમણભાઈ)	૮૧
૬૦ ભોરધાટ (નરસિંહરાવ)	૮૨
૬૧ ગિરનારને ચરણે (ન્હાનાલાલ)	૮૫
૬૨ દિવ્યમંદિર તથા લેખ (નરસિંહરાવ)	૮૭
૬૩ તાપી નદીના પૂલ પર (અ. ફ. ખમદાર)	૮૯
૬૪ કલુતર (કલાપી)	૯૦
૬૫ એક વેલીને (કલાપી)	૯૧

૮૯ ખરી લલિતના લક્ષણ (અખો)	૧૨૮
૯૦ સતસંગ (અખો)	૧૨૯
૯૧ લાયાઅંગ (અખો)	૧૨૯
૯૨ વૈરાગ્યઅંગ (અખો)	૧૩૦
૯૩ તરણાઓથે કુગર રે (ધીરો)	૧૩૧
૯૪ અટકમધીને (ભોળો)	૧૩૨
૯૫ નથી નિપજતો પ્રેમ (નરભેરામ)	૧૩૩
૯૬ કરીને યત્ન અનેક (નરભેરામ)	૧૩૩
૯૭ નથી મૃત્તિકામા પ્રભુ (નરભેરામ)	૧૩૩
૯૮ નથી નિથે કાષ્ઠને (દયારામ)	૧ ૪
૯૯ મનજી મુસાફર (દયારામ)	૧૩૫
૧૦૦ જે કાષ્ઠ પ્રેમઅણ અનતરે (દયારામ)	૧૩૬
૧૦૧ સતો આવો અમારા દેશમા (મનોહર સ્વામી)	૧૩૬
૧૦૨ મેહ જોવા અને ઉગગી (નૌકિક કુલા)	૧૩૭
૧૦૩ રાણકદેરીનો વિલાપ (નૌકિક કુલા)	૧૩૮
૧૦૪ નીતિ ટુમી (નર્મદાશકર)	૧ ૯
૧૦૫ ડગતુ ભણું કે (નર્મદાશકર)	૧૪૦
૧૦૬ રણગીત (હ હ ધ્રુવ)	૧૪૧
૧૦૭ સિવમ વનરપતિ દર્શન (હ હ ધ્રુવ)	૧૪૨
૧૦૮ વિદાયગીરી (મણિનાથ નભુભાઈ)	૧૪૩
૧૦૯ અમર આશા (મણિનાથ નભુભાઈ)	૧૪૫
૧૧૦ સિહ (ગો. મા ત્રિપાઠી)	૧૪૬
૧૧૧ કુમુદનો પત્ર (ગો. મા ત્રિપાઠી)	૧૪૮
૧૧૨ સગ્ગતીયદના ઉદ્દગાર (ગો. મા ત્રિપાઠી)	૧૪૮
૧૧૩ જ્યની આશા (ગો. મા ત્રિપાઠી)	૧૫૦
૧૧૪ ચલા (નરસિંહગદ)	૦૧૦

૧૧૫ પાન્થપંખીકુ (કલ્યાણી)	૧૫૩
૧૧૬ ભવભાગર (જી. કે. કોશર)	૧૫૮
૧૧૭ કલમ કરનાર વનયાન્ત્રીના હિંદુગર (કે. કે. કુર)	૧૫૮
૧૧૮ રાજરાજેન્દ્ર કોડવડને વિનાંતિ (નકાનાલાલ)	૧૬૦
૧૧૯ મહેમાનોને (મણિસંકર)	૧૬૫
૧૨૦ જન્મમુખિનું જવમંજર (લલિત)	૧૬૪
૧૨૧ મુશોયાંજ (રાણદર્શિન આપ્તવાન)	૧૬૫
વિઓનો ઇવનતોંધ	૧૬૬



કવિતા પ્રવેશ.

માગ ૧

૧

મમુમય જીવન.

(તેાટક.)

મુજ જીવન આ, પ્રભુ ! તુંથી બરે,
બલ દે, અભિવાય હું એહ પુરું;
મુજ દેહ વિશે, વળી આત્મ વિશે,
જક ચેતનમાં પ્રભુ વાસ વસે.

૫ મુજ રક્ત વિશે, મુજ નાડી વિશે,
મુજ દષ્ટિ વિશે, મુજ વાણી વિશે;
મુજ તર્ક વિશે, મુજ કર્મ વિશે,
પ્રભુ ! વાસ વસો મુજ મર્મ વિશે

શિરમાં, ઉરમાં, મુખમાં, કરમાં,

૧૦ પ્રભુ બાપી ગ્હેા મુજ અંતરમાં !

મુજ જીવન કેરું રહસ્ય ઉકું

બન પ્રેરક ચાલક સામક તું

ધરીને હરમાં રસની પ્રતિમા—
 જહિં ઉન્નતિનો સ્થિર છે મહિમા—
 ૧૫ રમરી આકૃતિ એ નિજ પીછી ધરે,
 અનુસાગર ચિત્ર પડી ચિતરે;
 ત્યમ ચિત્રક એ મન-મૂર્તિ વડે
 'મદુ મુદુ ઉત્તમ નિષ્ઠિ રમે;
 ત્યમ જીવનના પદની ઉપરે,
 ૨૦ મુજ લેખન લે તુજ સાક્ષી પુરે.

પ્રભુ ! મુદિત અંકિત તુ હરમા,
 કૃતિઓ બરી ત્વ-મય હો જનમા,
 મુજ વર્નનથી જાણી જો બરી રૂટે,
 તુજ ઉજ્જવળ રૂપની જાણી દિયે.

રમણસાધ

૬

૨

જય જય ગરવી ગુજરાત.

(ભાવણી.)

જય જય ગરવી ગુજરાત !

જય જય ગરવી ગુજરાત,

દીપે અરેણુ પગભાત; જય જય

જગ પ્રકાસમે જગત કમુંગી પ્રેમસાધ અંકિત,

૫ તું ભણત ભણત નિજ સતતિ સડને, પ્રેમભક્તિની રીત—

ઉચી તુજ મુંદર જાત,

જય જય ગરવી ગુજરાત

ઉત્તરમાં અમા માત,
પૂર્વમાં કાળી માત,

૧૦ છે દક્ષિણ દિશામાં કરન્ત ગ્યા, કુન્તેશ્વર મહાદેવ,
ને સોમનાથ ને દારિકેય એ, પશ્ચિમ કેરા દેવ—
છે સાદાપ્યમાં સાક્ષાત,
જય જય ગરવી ગુજરાત

૧૫ નદી તાપી નર્મદા જોય,
મહી ને બીજી પશુ જોય,
વળી જોય સુખદના જીવદરમણને રત્નાગર સાગર,
પરંત ઉપરથી વીર પૂર્વજો, કે આશિષ જયકર—
સપે સોયે સહી જાત,
જય જય ગરવી ગુજરાત

૨૦ તે અણુહિવવાડના રગ,
તે સિદ્ધરાજ જયસિંગ,
તે રગ થઈ પશુ અધિક સરસ રગ, થશે સત્વરે માત,
શુભ શકુન દીસે મધ્યાહ્ન શોભશે, પીતી ગર્ભ છે રાત—
જન ધ્રુમે નર્મદા સાથ,
૨૫ જય જય ગરવી ગુજરાત

નર્મદાશંકર



૩

માતૃભૂમિ.

(સંવાદ)

છે શુ કાઈ માનની, જીવનો અચેત એવો,
જેને નથી જાગિયા, કદિયે મનમાં જાવો

જેણે કદી એહવું, અંતરે કહ્યું નથી કે,—
આ મ્હારી ખુદ, મ્હારી, મ્હારી આ માતૃભૂમિ છે !

૫ ભમી ભમી પરબોમ કિનારે પ્રવાસી જ્યારે,
નિજ પગલાં નિજ ભોમ ભણી તે વળતી વારે.
જગ, એ ઘેર જવાને અમુઘખ અવસર,
છે શું કાંઈ એહવો, દાઝ્યું નવ જેનું અંતર !

૧૦ જો એવો કો હોય, જવ ને નિરજો ત્હેને,
કહ્યિ એવા કાજ બિરદ કવિનાં નહિ ગાજે;
હો મ્હોટા ઇસ્કાજ, નામ હો મહાન એનું,
પરિપૂરણ કામના, ભલે હો અદગક નાણું;

૧૫ એ ઇસ્કાઓ છતાં, છતાં સત્તા ને પૈસો,
એ પામર નીચ જતું, જમત બધું નિજમાં જોતો;
આ જીવન માંહી તો સુકીર્તિ સધળી જોશે,
પડી મૃત્યુમુખ નામ નિશાન સમેતો જશે
જે માદીનો હતો તે જ હીણી માદીમાં,
વણ કીર્તિ, વણ શોક, મવામા વિના ગીનોમાં.

નહાનાસાત



સદુ ચલો જીવવા જંગ.

(ભાવબી.)

‘સદુ ચલો જીવવા જંગ, જ્યુગલો વાગે.
મા હોમ કરીને પડો, ફતેહ છે આગે.

કેટલાંક કર્મો વિષે, દીક્ષ નવ ચાલે,
 શંકા ભય તો બહુ રોજ, દામને ખાલે;
 ૫ દુર્ગ સમય નથી આવિયો, ક્ષી દિન ગાલે,
 જન બ્રહ્માનું કરે નવ સરે, અર્થ કો કાલે;
 કંપલાવવાથી સિદ્ધિ જોઇ બળ લાગે,
 યાહોમં સહુ ચલોં યાહોમ

સાહસે કર્યો પરશુએ પુરો અર્જુનને,
 ૧૦ તે પરશુરામ પરસિદ્ધ, રક્ષો નિજ વચને;
 સાહસે ઇંદ્રજિત શૂર હણ્યો લક્ષ્મણે,
 સાહસે વીર વિક્રમ, જન્મ સૌ જાણે;
 થઇ ગઈ જંગમાં મર્દ હક નિજ માગે,
 યાહોમં સહુ ચલોં યાહોમં

૧૫ સાહસે કાલંબસ ગયો નથી દુનિયામાં,
 સાહસે નેપોલ્યન ઊડ્યો, યરપ આખામાં,
 સાહસે લ્યુથર તે થયો, પાપની સામે,
 સાહસે રકાટે દેવું રે વાળ્યું જોતામાં;
 સાહસે સિકંદર નામ, અમર સહુ જાણે;
 ૨૦ યાહોમં સહુ ચલોં યાહોમં

સાહસે યાત્રિના બધે, કાપિ ઝટ નાખો,
 સાહસે જાઓ પરદેશ, બ્હીક નવ રાખો;
 સાહસે કરો વેપાર, જમે બહુ લાખો,
 સાહસે તજ પાખંડ બહારસ ચાખો,
 ૨૫ સાહસે નર્મદા દેશદુઃખ સહુ જાણે,
 યાહોમં સહુ ચલોં યાહોમં

નર્મદાશંકર

વિદ્યાસ્ફુરણ.

(૫૬-)

(“અમ તું હો પુથી દિવસે”—એ રાગ.)

બાળક હો ! ભરતખંડના
વિદ્યાતરો બળે ઉજળા, સમળા
સહુ ધુમો !—બાળક હો.

કળા એ વિક્રમાવે, બાગ બુદ્ધિનો ખિયાવે !
શુભ કળ લાવે, ગજરગ દિપાવે !
૫ નીતિ નિર્મળ પ્રવાહે એ સુદાવે !
અગાન એ ઢઠાવે, ધોર તિમિર સ્વભાવે,
ફુટ ભાવે,—બાળક હો.

સ્વાતમ્ય શિખાવે, સ્વદેશ-પ્રીતિ લાવે,
એ ઉત્સાહે !—બાળક હો.
૧૦ આવો આર્યો સ્લાવે, અર્થ સિદ્ધ યાવે,
સ્નેહ ભાવે—બાળક હો.

‘કૃ’જ વિહાર’

હરિલાલ ધ્રુવ

ક

૬

તારામંદલ.

(ઉપભતિ રૂપ)

આકાશ ઉઘા અગણિત તારા,
યોગ મણા યાદ પ્રકાશનારા;

બૂપાળ મોટા તણુ રાજ્ય ભાગે,
અનેક નાના નૃપ જેમ જાગે.

૫ જો દૂર દષ્ટિ કરીને નિહાળુ,
મહો વિશે લાનુપ્રકાશ લાળુ.
તે જેમ રાજા બધુ ખોષ નાખે,
ઘોડા ધણા ગામ સ્વદસ્ત રાખે

જુઓ વળી મગગ રગ રાતે,
૧૦ જણાય અગાર સમાન જાતે,
જાણે શશી મૈન્ય વિશે ખખો છે,
તેથી ધણો ક્રોધ કરી તખો છે

રાની મિચારો ગતિ મદ ચાલે,
ડરી ડરી મારગ દૂર ઝાલે;
૧૫ દુર્ગિનથી તેની છમિ જણાય,
કિલ્લો રચી જેમ રચેલ રાય

તારા દિસે છે ઝમિવત છૂટા,
સાડી વિશે શોભિત જેમ ખૂટા;
રાશી તણા મડળ ત્યા મિરાજે,
૨૦ સાડી વિશે શુ બહી ભાત જાજે.

આ ઉતારે છે ખુવ એક તારો,
તે તો તણુ સ્થાન નહિ જનારો
બને નિશા વાસર યુદ્ધ ખાસો,
જાણે રહી સ્થીર જુઓ તમાસો

૨૫ આકાશમગા નભમા જણાય,
યથાર્થ તે વર્ણવી કેમ જાય;

ભાગીરથી જૂલનમાં વહે છે,
જલે અહીંનું પ્રતિબિંબ એ છે.

સરોવરોમાં પ્રતિબિંબ તારા,
૩૦ જોતાં સુશોભિત વણાય સારા;
મેલી ગળીને મુખ મધ્ય લેવા,
જોતાં જુઓ, હંસ ઠગાય કેવા.

આકાશનો ભાસ જળે જણાયો,
શોભી રહ્યો તે નભથી સવાયો;
૩૫ ખગોળ વિદ્યારથિયે વિચાર્યો,
ખગોળનો થું નકરો ઉતાર્યો.

‘હલપતકાવ્ય’

હલપતરામ.

૬

૭

તારા.

બોમનાવમાં ઉભો થયેલો જૂલન દર્શન દાન,
જુઓ, જુઓ, વિશ્વસાગરમાં તારા-પથિક-સમાન !
બોમમાં તરવર તરવર આન !

૫ જો જન, જો જન, દૂર દેશથી ધ્રુવ ઉર કળે માન,
લેણને આળ્યા સંધ જનીને તારાવર વણજાર.—બોમ

હર-વખારે હમરા ભર્ષા તે ઠઠાડ ગણી ગણી આન,
મે ખડેને ને જાર ત્યાં, ખેરી ! આનન્દ રત્નપટાર.—બોમ

૧ કંઈ કંઈ કવિ ને કંઈ કંઈ તાની ને કંઈ કંઈ સાસ્ત્રીસમાજ
સર્થ અમ આપ્યા અમુલ પદાર્થો થઈ ગયા દ્રવ્યવાન.—બ્યોમ૦

૧૦ જુની અમારે લેવડ દેવડ પૃથ્વીની સાથે જાત !
એક ખીજને આગ્રયે ચાલે સઉ જગનો વ્યવહાર.—બ્યોમ૦

‘સ્નેહસુદા’

ગો. મા. ત્રિપાઠી



૮

પ્રમાત.

(જસંતિલક્ષ)

સ્કામેથી દૂર ચડી નિરખી સૂર્યસિંહ,
તેજસ્વી યાજ, ભરી ક્ષાણ, કરાજ દેહ,
આવંત અગ્નિ ભરિયાં ધરી નેન તાતાં,
અંગો બધાં ઝળકતાં રૂધિરેથી રાતાં.

૫ એવો નિહાળી ભયભીત ચશી ચંદ્રને,
ધોળી સમસ્ત નિજ ગાય લઈ લઈને,
વાડાજ ગોળનિજ તે મહિં પૂરી આ તો,
જો મન્દકાંતિ થઈ આમ લપાઈ જતો !

૧૦ ને તારલા હરણુ ટોણું ભયેથી શીકું
જોઆમ તેમ અહિં ન્હાસતું વેગથી શું !
ને મેલજાડી ચડી નિકળી સિંહ પેલો
જો એકલો નહ વિશે વિચરેશું ઘેલો !

‘કુમુદમાળા’

નરસિંહરાવ.



પવન.

(ગઝલ)

નહિ મુજ માત કે તાત, નથી મુજ બહેન કે બ્રાત;
નથી કર પાપ કે પાપ નથી કોની મને રહાય.

નહિ કોને હું ગણ્યારે, કરે હું રોજ મન ધાયું,
રમુ હું રોજ રવચ્છદે, ફસાઉ ન કોઈને રહે,

૫ ક્ષણે નાયું ક્ષણે દોડું, ક્ષણે જોડું ક્ષણે તોડું
ક્ષણે ઉડું ક્ષણે ચાલું, ક્ષણે લાડું ક્ષણે મ્હાલું

રહસ રથાનો વિશે માણું, સરવની વાત હું જાણું,
જગતની પ્રીત છે મ્હારે, મળું છું સર્વને પ્યારે.

ઝીઝો માને મને સારો, પતિથી દહે મને પ્યારો

૧૦ પુરૂષ પશુ છાતું ના રાખે, કરે છે પ્રેમ મુજ સાથે

મને નહિ રાગ કે રોષ, ધરે છું સર્વમા તોષ,
વહનતું કર્મ છે મ્હારું, પ્રમાદ ન તે વિષે ધારું

સરવના લેછું પરમાણુ અપાઠામા રથજો આણું,
ઉતારું સર્વના થાક, સકળ મુજ ચિત્તમા પાક

૧૫ સગુણતા છે નહિ મ્હારે, ધરે નહિ સ્વાર્થ તલબારે,
મને જોવો મને સમ, બને તેવા બધા ઢગ

‘ સુમનગુમ્છ ’

દોસતરામ.

एक आगीयाने.

(હરિગીત.)

તુજ પાંખ ચળકે પર્યાનાં ઝુડો મહીં ચઢો રચી,
બહાંડને પોપી રહી તે દષ્ટિ અહીં એ છે નકી;
તુજ ઉદર પોપણમાં તને તુજ રૂપ ઉપયોગી થતું,
તુજ નેત્ર આગળ દીવડો કે'ં શ્રમ વિના દેખાડતું.

૫ વળી કોઇ કન્યા પાતળી તુજ તેજ ઉપર મોહતી,
જે ભાષને ચોડી તને ત્યાં દર્પથી ચળકાવતી;
વળી કોઇ વિસ્મિત સ્મિતભરી તુજ તેજ માત્ર નિદાળતી,
ના સ્પર્શતી એ ખીકથી તુજ રજ રખે જતી ખરી.

અદૃશ્ય ના ધનથી જને ના ધૂમસે મેલું થતું,
૧૦ તુજ તેજ તે મુજ ઉપવને હું નિત્ય જોવા જાઉં છું;
મમ પ્યારીનાં કુલડાં અને મુજ વૃક્ષ જ્યારે બિંધતાં,
તું જગતો રાત્રિ બધી ત્યારે રમે જી જાગમાં.

તું જમજે, તું ખેલજે, તું પત્રપત્રે મ્હાલજે,
ચળકાટ ત્હારો એજ પણ તુજ ખૂનની તલવાર છે !
૧૫ તું કેમ એ માની શકે આધાર ત્હારો એજ છે,
એ જાળ તું જાણે નહીં, હું જાણુ ને રોઉં, અરે !

રે ! પક્ષી કોની દષ્ટિએ તું એજ ચળકાટે પડે,
સંતાપ જતાં ન્હાસતાં એ કાર્ય વેરીનું કરે;
ઘુતિ જે તને જીવાડતી ઘુતિ તે તને સંહારતી,
૨૦ જે પોપણ તે મારણુ એવો દિસે કમ કુદરતી.

આ પ્રેમ સંસારી તણો તુજ તેજ જોવો છે નહી,
 એ અમૃતે શું ઝેરનાં જિન્દુ ભર્યાં વિધિએ નથી ?
 અમ એજ જીવિત, એજ મૃત્યુ, એજ અશ્રુ ને અમી,
 જે પોષણ તે મારણ, શું એ નથી કમ કુદરતી ?

‘કેકારવ’

હસાપી

૬

૧૧

કૌયલ

(ચાપાહ)

કૌયલડી ! તું ક્યાં સંતાપ ?
 મીઠાં ગીતકાં ગાતી જાવ.
 શોક થકી તું દીસે દૂર,
 નિત્ય રહે હર્ષ તણે પૂર.

૫ મીઠો સ્વર તુજ અનુપમ દીસે,
 હું નવ ગળું તું ક્યાં વસે.
 ક્યાંથી શીખી અદ્ભુત ગાન ?
 ખરે સ્વર્ગ છે એનું સ્થાન.

કુંકુ કુંકુ કરી વારંવાર,
 ૧૦ અમી વરસતો તુજ ઉચ્ચાર;
 શિખવે મુજને ગાન રસાળ,
 આપું આંખા મોરની માળ.

‘હૃદયવીણા’

નરસિંહરાવ

૬

૧૨

પતંગ

(વસંતવિભા)

હેવું અહો ! મરણ રમ્ય પતંગ તારું !
 મરત્ર પ્રેમરમને વરસાવનારું !
 શો દેવનો તુજ પરે પ્રિય ! પક્ષપાત !
 શી શીખવી પ્રણયની કંઈ ગુમ વાત !

*

*

*

- ૫ શી એકતાન રમમગ્ન અવસ્થા વૃત્તિ !
 અદ્ભુત શી શયન ! ઉદ્વિગ્ન કેરી શક્તિ !
 શો હિચગી હૃદયમાં રસસિંધુ રે'તો !
 મંસાર ત્યાં સકળ સદા તથાઈ જાનો.
 નિદિ ભલે જગ તને અથવા વખાણે,
 ૧૦ તેની સ્પૃહા હો વિશે ન મિસે સમારે;
 આલે પ્રવાહ રસનો દિનરાત દેવી
 ત્યાં તુઝ વાત લવ કેમ સમાય એવી ?
 અંતે પડી પ્રણયીને તન છોડી દેવુ,
 હિચા અભેદ મહીં યૈ રસરૂપ રે'વું;
 ૧૫ આનંદ એ શક્તિ ! તુ લઈ એક જાણે,
 સાચું અહો ! સુખ નિરતર તુંજ માણે.
 શા પુણ્યથી તપ થકી ફળ એ પમાય ?
 શી રીત એ પ્રણયમત્ર શીખી શકાય ?
 એ નેત્ર, એ હૃદય, એ રસ કેમ આવે ?
 ૨૦ વાંલા ! જરા પણ મને નહિ શુ બતાવે ?

દિવ્ય દહુકો

(રોળાવત)

વાદળી ઝીણી હવાઇ રહી સૂતી આકાશે,
તેમાં થઈ ચળાઇ ચાંદની આછી પ્રકાશે;
શાંત સકળ આનંદ, શાંત આબોધ વિશાળું,
મધ્ય રાત્રિને સમે ખ્યાન ધરતું કંઈ ન્યાઈ.

૫ ત્યાં આ અણુચિંતબો દુહરવ ક્યાંથી આવ્યો ?
હમ્કું લેતો હરી; કેકિલા ' તેજ ચલાવ્યો:
ટહુકો આ મીડો મને હિચકી લઈ જતો,
અમૃતસિધુ જ્યાં રીળો ધીર ગાતો ફેલાતો.

૧૦ નથી શુભિયો શું તમે મીડો ટહુકો ખીળે,
હૃદય બેદી આવતો કેકિલાયજી સરીખો !
ખ્યાન ધરતાં કદી શાંતિનદી રહે જ્યારે,
દિવ્ય લોકથી તેહ દુહરવ આવે ત્યારે.

‘ કુસુમભાળા ’

નરસિંહરાવ



કવિની શક્તિ.

(મનહર)

કેઇ સમે પાતાળમાં પ્રવેશ કરે છે પડે,
રસાતળ સુધીની ખમર ખોળી લાવે છે;
આકાશમાં આગમન કરે છે ભુવાખી ક્યારે,
સૂર્ય સદા કેતુની શોભા તે જોઈ આવે છે.

૫ ગિરિ ગદ્ગર વન અરણ્ય ને અરણ્ય
પલકમાં પેખી પડે ખીજને બતાવે છે;
બદુઆઇ બલમ બેમાલુમ કવિની કૃતિ,
બાણીને પ્રાણીને તે નવાઇ પ્રગટાવે છે.

૧૦ મોટા મોટા સુવર્ણના મ્હેલ બાંધે રનેદયકી,
રક્ષાદિક ને મોતી થકી બીંતા શણગારે છે;
માણેક તથા મિનારા પોખરાજના કુવારા,
અને હીરાના ઓવારા બનાવી બેસારે છે:

૧૫ ઇન્દ્રભુવનથી આણી મુકે અપ્સરાઓ રૂડી
કપારેક વૈકુંઠ આણી અધર ઉતારે છે;
પૈસા કે પ્રબળનો ન પડે ઉપયોગ તોય
ભારતીની ભાવના શી કવિપર ભારે છે.

૨૦ રજની બતાવે દિને દિનમાં બતાવે રાત,
સાંજને બતાવી દે સવાર દીક્ષ ઠારે છે;
અપોરે પ્રભાત ભલી ભાત તે બતાવે વળી,
ઉનાળે ચોમાસુ કરી અદેશો નીવારે છે;

રજનું બતાવે ગજ, ગજતણું રજ કરે,
રાસબનું માણસ રૂડુ કરી બેસારે છે;
કહે છે બુલાખીરામ સાંભળો સાહેબ તમે
બદુગરથકી કવિ 'તણું' જોર ભારે છે.

કવિતા પ્રભાવ

(ઐષ્ણાદરશ્વનો ટાળ)

કવિતા તારી ન્યારી વાત, અહિં ॥ તું દેવી સાક્ષાત,
તુષ્ટમાન થઇ તું જોને, નહી કવણુ અપેક્ષા તેને;
વિધવિધ રચના દરશાવે; રંગ લક્ષિત અનુપ બતાવે,
તારા ભક્તને સદા આનંદ, જોઓ ન્યામે નિર્મળ જ્ઞાનઅંદ.

૫ શક્તિ તાહરી દેવિ અનંત, લહે પૂર્ણ ન સાધુ સંતઃ
મુક્ત આંતિથી નિલ તું કરતી, દિત સર્વનું હૈડે ધરતી.
ખડખડ કોઇ વાર હસાવે, દયા આણી કો મમય રડાવે;
કોયે નેત્ર તું રક્ત કરાવે, પ્રેમ માણ તું પૂર્ણ કુખાવે,

૧૦ કોઈવાર તું ચર ઉપજાવે, કોઇ વેળા તું શાંતિ નિપાવે,
વાયુમાં કો વેળા લઈ જાઓ, જહિંથી રગ ન્યારા જણાવે;
આજ કોયે ધરા નીચે ફરતી, રચના સદુ વિરમય કરતી;
કોઈ મમય તું ગતે નાખે, તપ્તુ નમ્ર ઝગકિત ભોંય તાપે

નહિં જસ હટિ જ્યાં પડે રે, રણું ઉડે ન માર્ગ જડે રે;
અધકાર દિસે ચોપાસ, વાયુ શાંતિ કરે સર્વ નાશ;

૧૫ કોઇ વાર લીલા કુંજ વનમાં, વરસાવતી આનંદ મનમાં,
જસ લીલા લીલી નેલ ન્યારી, રણાં પુષ્પ સુમધ પ્રસારી.

ધીરે આવે વાયુની ફદેર, ઉડે અરણ્ય તે પૂરવ મેર;
માય પખી મધુકૃં ઉમંગે, સરવર દીપણું નીસે રંગે;
ધાય દેહુ શીતજ તહિં પુરે, નહિ આનંદમાં કાંઈ અધુરે;

૨૦ તારી શક્તિ લઈ દું અનુપ, દેશ દેશની જો તું તો જૂપ.

ઉછળે સધળે ગુણ તારા, હરે દુઃખ તણા સૌ ભારા;
 દુઃખમાં તું દિવાસો દેતી, સત્ય મિત્ર તું સંગે રહેતી.
 મુકી સગાં સહોદર જાએ, તોયે તું નહિ અળગી થાએ,
 જહિં પૂરણ હોય અધાર્, કરે પ્રકાશ ત્વાં તેજ તાર્.

૨૫ શું શું તારા હું તે ગુણ ગાઉં, ગુણ ગાતાં હું પાવન થાઉં;
 મધુવચ કહે શકિત ન મારી, માતા કૃતિ અદ્ભુત તારી.

મધુવચરામ

૨૬

૨૬

સૌનો ईश्वर एक છે.

(હોહશ)

એક જ છે અવિનાશ, તે ઇશ્વરનો હું દાસ;
 ખીજો કહે તે એ થયા, ઇશ્વર ને અવિનાશ.
 એ રીતે ઇશ્વર તણાં, જૂનાં નામ અનેક,
 પણ જરૂર તે જાણજો ઇશ્વર સૌનો એક.

(મનહર છંદ)

૫ અંગરેજો કહે ઇસુ ખ્રીસ્ત ખરો તારનાર,
 પ્રભુનો છે પુત્ર અમે ભાવે તેને ભજિયે;
 આર્ય જનો કહે પણ ઇશ્વરી અંશાવતાર,
 રામ કૃષ્ણાદિક, અમે તેને કેમ તજિયે:

મહમદીઅન કહે મહમદ એજ ખરો,
 ૧૦ પારસીઓ કહે અમે પાવકને પૂજિયે;
 શી રીતે મમત તજી સર્વ એક મત થાય,
 સૌને સાચા કબી વિના સર્વ કેમ સજિયે.

કોઇ કહે મહમદ સાથે ખુદ બોલતો ને,
 કોઇ કહે જરથોસ્ત માથે વાત કરતા;
 ૧૫ કોઇ કહે ઇસુ સાથે કરતો અનેક વાતો,
 કોઇ કહે રામ કૃષ્ણ રૂપે તે વિચરતો.

કોઇ કહે આરબી સિપિમાં લખતો તે લેખ,
 કોઇ કહે એ તો વાણી વેદની વાપરતો;
 કોઇને ન જુદા કહું, કહે દલપતરામ,
 ૨૦ દિલ કોઇનું દુખાવવાથી રહું કરતો

ખૌદ મતવાળાઓને કહીએ જો જુદીકીજી,
 તેતરીસ કોડ ચીના શું પશુ પ્રમાણુ છે ?
 મુસલમાની ધરાની આરબો માને છે મત,
 મુશાય આખો તે ખ્રીસ્તી ધરમની ખાણુ છે;

૨૫ હિંદુ છે હજારો લોક, જરથોસ્તી જન ધણા,
 કેને કેને કહીએ કે એ બધા અજાણુ છે ?
 કહે દલપતરામ જુદા જુદાં પડ્યાં નામ,
 સર્વનો પ્રભુ છે એક ખાલી બેચતાણુ છે.

દલપતરામ.



૧૭

एक अन्योक्ति.

(मन्दर.)

ઉટ કહે આ સમામાં વાંક અંજરાજોં ભુંડોં,
 જૂતળમાં પદીઓને પશુઓ અપાર છે;

બગલાની ડોક વાંકી, પોપટની ચાંચ વાંકી,
કુતરાની પુછડીનો વાંકો વિસ્તાર છે;

- ૫ વારણી સુંઢ વાંકી, વાધના છે નખ વાંકા,
બેંસને તો ચિર વાંકા શીંગડાનો ભાર છે;
સાંબળી શિયાળ બોલ્યો, દાબે દલપતરામ,
અન્યતું તો એક વાંકું, આપનાં બહાર છે.

દલપતરામ.



નમેલી ડોશી.

(મનહર.)

જુડેથી નમેલી ડોશી દેખીને જુવાન નર,
કહે થું શોધો છો ? કષ્ટ ચીજ અછતી રહી ?
કહે ડોશી માળપણું અમર વિના મેં જોયું,
જુવાનીમાં દીવાની ત્હારા જેવી ગતિ રહી !

- ૫ છવાઇ જરાની છાયા, કાયાના વિખાયા બધ,
ગાયા ન ગોવિંદ રાયા, માયામાં મતિ રહી;
ઝુકી ઝુકી ડોકી વાંકી રાખી દલપતરામ,
ભેતી હું ફરું છું જે જુવાની ક્યાં જતી રહી.



નમનતાઈ.

ટીપું એક પાણીનું વાદળની માંહે,
 ભેષ હેઠે, મુઘાનું, દરિયાનું આગ,
 દેવતથી લાગું એમ કરવા વિચાર,
 કે, "અખુટ આ માગરના મોજની પાસ,

૧૫ પાણી કમીના ટીપાંની શી છે બીસાદ;
 અગર પકું હું તે સાગરની માંહે,
 તો બોલ્યા તે સાગરનાં પેટાં અંદર,
 થાએ માહરા જુડા ને કમળખત હાથ,

આકાર માહરા થાએ તેમાં બેસાડને ગુમ,
 ૧૦ નિશાન માહરી નહિ રહે, તે પાણીની સાથ,
 નસલ માહરી ગુમ, નાણુક માહરી જાત."
 એટલું જણતાં તે એવું ધુન્યું કે હેં

પંડ્યું ને કાણનાં કાટલાંની માંહે
 કાધો તેણે અજુગીતો અધારે વમ.
 ૧૫ વેલાં તેપર જમાના ગુજ્યા ફત,
 પુખ્ત તેમાં થયું તે આખી રતન;

જલનો આકાર તજી થયું જહવેર;
 ફર્યું તેપર નવું, કાંઈ કુદરતી પડ;
 મોહટાષ તેને મળા, ને શેહનશાહને હાથ
 ૨૦ બેસાડ્યું "લોકાએ મુન્નાની સાથ

આખો રબે લાગાડીનો ખદલો" એ રીત,
 કમીના એક ટીપાને નામવર કીધું.

નમનતાઇ જે રાખી તે ટીપાંએ તો
ખન્યું તે જલનું એક કીમતી જહવેર.

૨૫ ઠોકરું તેણે નરમીએ નીસ્તીનું ખાર,
તે હસ્તીનો પાખ્યું તે સુંદર આકાર.

જ. ન. પીટીટ.



૨૦

મલાઈ મુંડાઈ વચ્ચે મેદ.

(મનહર.)

ભલાસું ભલાઇ કરી તેમાં શી નવાઈ કરી;
ભલા મારા ભાઇ, એ તો ભલાઇ આભાસ છે;
ભલી જે ભલાઈ તે જુઠાઇસું સવાઇ ગાંધ,
ભલાઇ કરી દેખાડે એવોજ ખવાસ છે;
૫ સ્વારથી ભલાઇ કદિ ધંધ અચકાઈ કરે,
કેવી સ્થિતિ તારી, ભાઇ! આતમા વિનાશ છે;
માટે જેવી ભલાઇ તું માગે તારનાર પાસ
તેવી ભલાં જુઠાં બન્નેને તારાથી આશ છે.

જુઠાની જુઠાઇ તેને સિર છે તવાઇ સદા,
૧૦ તું થુ તેને સમજે પહોંચાડતો સિપાઇ છે ?
જુઠાથી તું જુઠા વધુ, એકથી સવાયો, બંધુ,
વિવેક નો એજ, તારે જુઠા શું ભલાઇ છે;
જુઠાઇ ગીજની જેવી, ભલાઇ પોતાની ખોવી.
જુઠી એવી ટેવ તે જુઠાઇની ગવાહી છે;

૧૫ ઘેલાં સર્વ ઘેલા ભેય, જૂઠા મન જૂઠા હોય,
તેમ જુઠાની જુઠાઈ ભેરામા જુઠાઈ છે.

ભેને જૂઠા સુખડ ઉપર હથિયાર પેલા
કૂર કઠિયાર કેરૂં કૂદે કેવા ભેરથી ?
કિંવા આ સુતાર બેઠો ચંદનગળર માણી,
૨૦ ધસે, ફાડે, રાખે, કાપે, છુટે બાળે તોરથી;
તોય ન તજે સુગંધ ચંદન સુખડ કહી,
એ એની ભક્ષાઈ બાબુ, ગર્ભ સુધી કોરથી,
તેમ ચતુ કરી, બાઈ, દવા ઉર ધરી, બાઈ,
અરિને ઉમાર એના કરમ અરોરથી

૨૫ તેમ છતા જુઠાસુ બતાઈ તુ ન કરી શકે,
જુઠાઈ તો ગમે નેવા જુઠાસુ ન રાખતો
વેરને વમળે વિટળાઈ, બાઈ અવનિમા,
વેરવિષ સ્વાદ કહી ચૂષીને ન ચાખતો,
કિંવા ગર્ભપાપી પોતે, પારકાના નાના મોટા

૩૦ પાપ ખોળવામા રખે કાવા બાળી નાખતો
મનુષ્યપ્રકૃતિ મૂળ પાપ, ત્યારે હું ભક્ષાઈ
જુઠાઈ પ્રકાર એકરૂપ રહું ભાખતો

‘મલખારીનાં કાંચરેતો’

મલખારી



૨૧

શું આપણો હૃદય એમ કદાપિ થાય ?

(વસંતવિભાવ)

પોટે પલ્લગપર પ્રેમથી સાત વાગે
ઉઘે અતિશય રહવાર થતા ન જાગે,

વાતો વિષે વિધવતી દિનરાત જાણ,
શું આપણો ઉદય એમ કદાપિ થાય ?

૫ અત્યંત સૂક્ષ્મ વળિ વચ્ચે ધણાં ગમે છે,
રેડોકિંગ જૂટ મનમાંહિ રહ્યાં રમે છે;
ફૂલેલ તેલ બહુ કેશ વિષે ઘસાય,
શું આપણો ઉદય એમ કદાપિ થાય ?

૧૦ કાચે પડે કડ ખડી ગઈ હોય જેમ,
આવે ન કોઈ દિન દીન પરે ન રૈ'મ;
કોડે કરી કદિ કંઈ જ નહિ અપારખ,
શું આપણો ઉદય એમ કદાપિ થાય ?

૧૫ શીશી લવંડર તણી લઈ ખૂન જાટે,
ધૂમે ધરેધર અને વળી વાટ ધાટે;
વિદ્વાન કે વડિલને ન જરા નમાય,
શું આપણો ઉદય એમ કદાપિ થાય ?

૨૦ 'ગ્રુમોરનિંગ સર' એમ બહુ જ બોલે
પાછા પછાડિયે જ્યોત્ત્વ એજ છોલે;
જ્યાં ગોળ જોળ સરખાંજ સદા ગણાય,
શું આપણો ઉદય એમ કદાપિ થાય ?

ભાવે ભણે અવર જે જળભેદ ભાષા,
રાખે સદાય પરના ધનમાંહિ આશા;
પ્રીતે ન પુણ્ય પણ કાંઈ કદી કરાય,
શું આપણો ઉદય એમ કદાપિ થાય ?

૨૫ છિ પાટલૂન વળિ કોર ભરેલ ટોપી,
ભાષા ભણે લલકમાંહિ વળી પુરોપી;

મરમાં વિના ન ઘડિ એક રહિ રાકાય,
શું આપણો હિલ્લ એમ કદાપિ થાય ?

૨૦ માને ન ધર્મ વળિ કર્મ કંઈ ન જાયે;
તૈયાર તેમ કથળા પડવે કટાણે;
કાને ન હોય દિત તે પણ સંભળાય,
શું આપણો હિલ્લ એમ કદાપિ થાય ?

કેશવકૃતિ

કેશવલાલ હરિરામ



૨૨

યત્નરત્ન

૫ યત્ન વિનાનાં પ્રાણીનેજ પદાર્થ વચ્ચે જુગ જ બેઠ
ખન્ને ખાતી જીવન ખોલે, જન્મમયજી સંચારે કેદ.
કેદી જીવડો સદા પરાધિન, નહિ એને મન સુખ કે ખેદ,
આત્મતાન એવાને કયાથી ? બર્ચું ચારણ, મહાભારત, વેદ
૫ યત્ન સૃષ્ટિનો મૂળ જ હેતુ, અચૂક ચૈતન્યનો આધાર,
યત્નરત્ન જીવનનું, વીરા યત્ન વિના સૂનો સંસાર.

યત્ન થકી ઉદ્ધાર આત્મા, યત્ન હિલ્લ આયુષ કેરો,
યત્ન વિના, અહો મનુષ્યપ્રાણિમાં આ ભવમાં ફોકડ કેરો.
જ્ઞાનતણું એ પ્રધાન સાધન, મોક્ષ માર્ગનો છે છેડો,
૧૦ યત્નતણી શી કર્ફ બલિહારી ? દૈવ ઉપર ધાવે ઘેરો.
યત્નદૂત અદ્ભુત દાતાનો, વીરજનોનો વિમળ વિહાર,
ભાગ્યદેવિ પણ પ્રસન્ન મર્વદા યત્નદેવ નરવર ઉપર.

ન્યમ વશ થાતાં વાર લગાડે, ત્યમ, વીરા, તું ધીરજ ધર,
અંતે જો તે નજર ચૂકાવી, ચાલિ જાય જીજ્ઞાને ધર;

૧૫ નહિ એ તારી લાગ્યદેવિ પણ અભાગ્યની કંઈ માન ખબર;
છતાં ન હકતો પાછળ, યોદ્ધા, બંધ કરી પરિશ્રમનાં દાર,
યત્નરત્ન જીવનનું, વીરા, યત્ન વિના સુનો સંસાર.

‘મલખારીનાં કાવ્યરત્નો’

મલખારી



૨૩

इतिहासનો आरसी

(સંવેચા બત્રીસા.)

રાજા, રાણા, ‘અક્કડ શેના ? વિસાતે શી તમ રાજ્ય તણી,
કંઈ સત્તાપર કુદકા મારે ? લાખ ફાટિના લલે ધણી;
લાખ તો મુડી રાખ બરાબર, કોડ છોડશે સરવાળે,
સત્તા સુકા ધાસ બરાબર. બળી આસપાસે બાળે;
૫ અકવર્તિ / મહારાજ ચાલિયા, કાળચક્રની ફેરીએ
સગાં દોડાં મેં શાહઆબમનાં બીખ માગતાં શેરીએ.

ક્યાં છે રાજ્ય રાજન આગળનાં ? દિવ્ય કહું જે દેવસ્થાન;
શોધ્યાં ન મળે સ્થાન દયા કે, ન મળે શોધ્યાં નામ નિશાન.
લેવો દાખલો ધરૂનનો જે પૂર્વ પ્રજામાં પામ્યું માન;
૧૦ યોગમ જેની ધળ ઉડી રહી—રમ શામ ને હિન્દુસ્તાન.
હાલ બિહલું વેશન ખડિયર, શોક સાડિ શુ પ્હેરી એ—સગાં.

ક્યાં જમશેદ, ફરેહુન, ખુશરો ક્યાં અરદેશર, બાબેગાન ?
રૂસ્તમ જેવા ચરવીર ક્યાં ? નહિ તુજને મુજને તે ભાન.
ખબર નહિ યુનાનિ સિકંદર, કે રૂમી સીઝર ક્યાં ગૂમ ?
૧૫ અવનિ કે આકાશ કહે નહિ સારો લવ મર મારે ખૂમ.
હશે કહિં ફત્તા, હાથ બોડિ-ઉલા કિરતાર કચેરીએ—સગાં

રામકૃષ્ણ નરસિંહ પરશુરામ દશ અવતારો થયા અતોપ,
વિક્રમ જેવા વીર રાજનો, ખગે કાળનો કેવો કાપ ?
ક્યાં મહામહાગુની, ક્યાં અકબર, રણપૂત વીર શિવાજી ક્યાં ?

૨૦ રાજપાટના ધણી ધુરંધર, આજ યુદ્ધની બાજી ક્યાં ?
રાજમહેલમાં દોર ફરે, ને કબર તો કુતરે ઘેરી એ—સર્ગાં

ક્યાં નેપોલિયન ચીલકડપિયો ? જીત્યા પૂર્વ પશ્ચિમ ખંડ,
જાતિ લોલનો ભોગ મિચારો અતે વલખાં મારે પંડ.
સુવર્ણ પરાક્રમ એવાં બહુ બહુ, સ્વર્ણા કે સાચો ઇતિહાસ ?

૨૫ નાદ સમજાતું નિશ્ચયપૂર્વક, ઉડી ગયા ત્યાં શ્વાસોશ્વાસ.
વિજયકૃષ્ણ એ સજો શું લાગ્યો, વિજયવાસુ બહુ ઝેરી એ—સર્ગાં

ક્યાં છે કુટડી કલીઓપાતરા, ક્યાં આનતની રહેલાણી ?
જતું ખાંધ કે વળગે જળાં ? લમરા કીટ કહો કાંણી.
કબર ગીધકાં બણે ખોતરે, શિયાલ સમાધિપર બેસે,

૩૦ સંત ચરમથી નીચું જોયે, મહારાજા કાને કે'શે ?
રાજપતિ રજકણથી નાનો છે આયુષ આખેરીએ—સર્ગાં

દીકાં રમારકસ્યાન સુના એ કીર્તિકાટ પ્રાકાશ ચઢડ્યા,
ખરતાં ખરતાં પથર બાકી સુના માટીએ જઠડ્યા,
કિસ્કિ, આગરા, કનોજ, કાશી, ઉજ્જન ઉજ્જવલતા જઠાંસી,

૩૫ રૂમ શામ ને ઇરાન ઉજ્જડ, રડે ગળામાં લપ્પ કાંસી.
તવારીખનાં ચિહ્ન ન કાંઇ, જાણે બધી મચકેરી એ—સર્ગાં

દિકાં અયોધ્યા, બેટ દારિકાં, નાયદાર ને હરદારી,
ઘરને આંગણે સુરત દેખતાં જાતી ધગકે મ્હારી,
ગુર્જરગિરિ સૌરાષ્ટ્ર હાલ યા ? હાલ ! કાળના કાળા ઢેર,

૪૦ દખખણ દુઃખમાં દેખી ચતુની આંખ વિશે પલ્લ આવે ફેર.
હજી જોવિ શી બાકી નિશાની ગહીરે વિનાશ ફેરી એ.—સર્ગાં

કાટિગણા તુંથી મોટા તે ખોટા પડી ગયા વિસરાઈ;
 શી તારી સત્તા રે રાજા ! સિંહ સમિપ ચક્રવી તું બાઈ,
 રજકણ તું હિમાલય પાસે, વાયુ વાયે જરિ જોર થઈ
 ૪૫ મુશ્કર જણે ઉડી જશે ક્યાં ? શોખો મળવાનો ન નક્કી.
 શક્તિ બહેમ, સત્તા પડજાયો-હા જાયા રૂપેરી એ—સર્ગાં

દ્રવ્ય મટોકું, હિમ્મત ગમ્મત ડહાપણ કાદવતું ડાણું
 માનપાન પાણી પરપોટા, કુળ અભિમાન કહું પોહું;
 આગળ પાછળ જો તે રાજા-સત્તાધીશ કે કાટિપતિ,
 ૫૦ રંક ગમે એવો દરદી પણ તે મરશે નહિ તારી વતી;
 ભુલખ જતું મરવે, એ બહુ દુઃખ સરજ્યું કાળ નમેરીએ—સર્ગાં

કુલીન કુળમાં કમલ પુત્રો, પ્રગટ દિસે આ દુનિયામાં;
 બળિયા વંશજ ભુઓ બાલકા, રોગિ નિરોગી જગ્યામાં;
 સૃષ્ટિ નિયમ ફરતું ચક્રર એ નીચેથી ઉપર ચઢતું;
 ૫૫ ચઢે તે થઈ બમણે વેગે પૃથ્વી પર પટકાર્ષ પડતું.
 શી કહું કાળ : અજબ બલિહારી, વિદુરમુખી છે દહેરી એ
 સર્ગાં દીકાં મેં શાહ આલમનાં બીજ માગતાં શેરીએ.

‘મલખારીનાં કાંચરતો’

મલખારી



૨૪

મુરત.

(રોજાવત)

ચક્રચક્ર તુંજ ૩૫. મોળમે સત્તરસેંમાં;
 કિણ લાતી કોટ, મયેશ રજા જેમાં;

રજ રગ નિશાન, મુરખ વેપારી ધામે,
બદર કુગળમાહિ, ધામધુમો બહુ જામે

૫ જાત જાતના જન, જૂજવા રંગો માથે,
જાતજાતના વેશ, રસાવામા મુખિ સાથે
દેશ દેશનો માત્ર, વળી અહીંના નદરનો;
ગહે આવે ને જાય, બહાર લક્ષ્મી મદિરનો

૧૦ બદરમા ભુય જહાણ, જેહને જોતા રાચો,
દોહતની તે ખાણ, મણિ પારસ તે સાચો
ધધાધારી લોક, વળી કારીગર કાકા
હિંચ નીચ સદુ કોય, થયેલા ધનથી તાજ
નવામ બક્ષી મીર, વળી બીજા સરદારે
સોદાગર ને શેઠ જાતરે જતા હજારે

*

*

*

૧૫ જુદા જુદાં સહિ સેન, જુદા જુદા રાજ્યોના,
જુદા જુદા હથિયાર, વખાણ કોનાં કોના ?
અસવારી સોદાવ કુલો સોના રૂપાના,
વેરાતા હુમ્મય, અવાયે જશ હાકમના.

*

*

*

૨૦ સુરત તારિ શી સુરત, જનો કયાના લલચાવ્યા !
ફિરજિ ને અગ્રેજ, વહાંદા ફાસિસ આબા

મત્સર જાગે તો, જુહુ એકકનુ ધારે,
થયો પ્રથમ તો લાજ, તાહરાં જનને બારે
ધૂરયા જ્યમ અગ્રેજ, વલદા ત્યમ બહુ બહેકયા,
પછી વહયુ બહુ કામ, સપને આવે રૂકયા

૨૫ ખટપટનો લાલ લાલ શિવાજીયે લડ ભાળી,
એંસક ને સિતેરં, સોળનામાં કરિ ખાલી.
ઉપરાઉપરી માર, સુન્નતાની અસમાની,
પડવા માંડ્યો ખુમ, નિશાની છે બહુ પાની.

નવામ બેદરકાર, કારભારી બલમ સહુ,
૩૦ ટોપીની ખટપટ, લોક ને લશ્કરમાં બહુ.

*

*

*

હાય હાય ઓ સુરત શેરશેરે સુસિ લીધી;
હવે શુ ઉદીશ હાય, સુવાડી કરમે દીધી.

પડ્યાં ન ઉઠ્યાં બાઈ, ગજ મોટામોટાંઓ ?
આસિરિયાને મિસર, ગ્રીસ ને રોમ ગયા ઓ ।
૩૫ કયા હુસ્તીનાપુર, અરે કહુ' દિલ્લી ક્યાં છે ?
સિદ્ધપુર પાટણ, અરે તે પુના ક્યાં છે ?

દતા ફિરંગી અહી, ફરાંસિસ અને વલંદા;
તારા ખગતા તેમ, ગયા આજે કયા સધા ?
સિદ્દી તરસ્યો એક, ધેશ્વા તરસ્યો બીજો,
૪૦ તરસ્યો ગાયકવાડ, મનોરથ કોનો સીઝયો ?

નથી કોઈનું અવણ, વલણ બહુ જનો કરે રે;
સમયે અહડતું કોઈ, સમયથી દગી પડે રે

*

*

*

મુમયથી અજાણ, લોક તો વસ્યા જન્મ તદિં;
અસ્ત થયો તુજ સુરજ, રાત તો પડી ગઈ અદિં.

૪૫ તાપી દક્ષિણ તટે, સુરત મુજ ધાયલ બૂમી;
મને ઘણું અભિમાન, ભાંય તારી મે ચૂમી.

સંતતિયે કંઈ શર જુદમાં નથી જણાવ્યું,
પણ વેપારે પૂર ઇલામમાં ખૂબ બતાવ્યું.

ગોપી કરો વખત, ખરી છુટનો સુખિ ગાથું.
૫૦ મુગલ વખત વેપાર, આજ બન્નેનું સાથું.
આઠ સાખ જે વખત સર્વને રોજ દિવાળી,
પુણી સાખમાં દાલ, હોળી સળગે છે બારી.

*

*

*

બહુ મોટું જુજરાત, રહેર ઝાઝાં વિખ્યાતાં
મુરતિ તુજ સંતાન, જન્મ જુદિમાં માતાં.
૫૫ કટણ અમદાવાદ, બડાઇ કર તુ તારી;
નાણીનો છે તોર, સિધાં નથી જખમો કરી.

મુરતિ જેવું નહિ હતું, નથી 'તુ આજે તેવું;
નથી ગર્વનો બોલ, હોય તેવું સત કહેવું.
નાણીથી જે નૂર, નથી તે આજ મુરતિનું,
૬૦ ચક્રચક્ર બરપુર, હજીએ છે કુદરતનું.

નર્મદાશંકર

૬

૨૬

जरघोस्त.

(ચાપાઇ.)

પારસિ કામે ઇજત દીધ, પાઠ્યાહ જમશિદ પરસિધ;
ધરમ સુધારો ધાર્યો ખરો, પણ પૂરો તેથી ના થયો.
પૂરો તો જરઘોસ્તે કીધ, શુભ રસ્તો દેખાડી દીધ;
અહુરમજદે કરમાયું જેમ, જરઘોસ્તે સમજાયું તેમ.

૫ બાપ નામ પૌરુષરૂપ જાણુ, ફરફુનની ઝોલાદે માન;
માતાનું દોઝેા નામ વખાણુ ધનલાગ્ય બેના પરમાણુ.
રઝે શહેર તહુરાનનિ પામ, જન્મ્યો ત્યાં જરથોસ્ત સુવામ
સાલ ન નફી કોઈએ લણ્યું (તોખી) ચારહજારની ઉપર ગણ્યું.

જોગદાદ માલ જ પરમિધ, જનમ દિવમ સાચો તે સિધ;
૧૦ ફરવરદિન ઝોરદાદ રોજ, સહુને યાદ રહે તે રોજ.
થયો મમજતો જ્યારે તેહ, તકરારો કરતો બહુ ગેહ
મુરતી પૂજા જાહુ દણે દુશ્મનની સખ્યા નવ ગણે.

એક દિવસ કંટાળી ગયો, બેભિ વતનથી દુરજ થયો,
બહુખ જાતા નહીં આવી જેમ, તરી પાઠ તે હિતરો તેમ.
૧૫ ફતેહથી ખુશી અગે ભરે, ખુદાતણી બદગી કરે;
માગી અકબની અખશેષ, તેથી જાણ્યું રેસેરેસ

નજર દોડાવી ચારે પાસ, એકાતે બાપ્યુ મન ખાસ;
મુખન ખવાય તણુ નફી કર્યા, જેમાથી બીજા નિસર્ધા.
'ખુદા સૌથી ઉચો રેહ, ને સૌથી પહેલો એહ;
૨૦ સમ્યાધને ચાહે જેહ, કુદરતને વધારે તેહ.

બહુખમા નામાકિત થયો, સુરજ તેનો છપેા રણો.
શુરુતારપે પણુ જાણી વાત 'બીડે દાનવોમું' બાથ'
એક વાર મોટી તકરાર, થઇ કચેરીમા નીરધાર;
હરિફે હાર્યા જેવા થયા, તેજ મહોડા હિતરી ગયા

૨૫ ઘણી બદબોલ છુપા કરે, 'જરથોસ્ત હલકો કયમ ઠરે'
જુઠું બેરબુ પાદશાહ કને, જેને કેદી કીધો અને
એક સમે પાદશા પીડાય, તેના ઉપાયો ના થાય;
વજર ને દાનવો બહુ, ચાક્યા યુક્તિ શોધી સહુ.

બંદીખાને પહોંચી વાત, ખુશી થયો જરથોસ્ત સુખતઃ
૩૦ ખમર કરાવી મારફતથી, તે સાંભળજો કહું છું કથી.
ચાર વાતની દે કબુલાત, ઉપાયોની કહું પછી વાતઃ
મુને પેગંબર સત માન, તો પીઝા વળિ જાએ જાણ.

તારો પુત્ર જે અસપંદિયાર, તે પણ મુજને માને યારઃ
રાણી પણ વળી તારી તેહ, મુજને પેગંબર કરી કેહ.
૩૫ બહેમી જાદુગર જે લોક, જેઓના આ દેશે થોકઃ
જેઓએ મૂક્યું તહોમત, બોલાવી પૂછી જે સત.

કબુલ કરે વાંકો જે તેહ, છોડી દે, કે સૂખી રેહઃ
નર માને તો ઘટની સજ, થાએ તેવી દષ્ટ દે રજ.
ચાર વાત પછિ મંજુર કીધ, તેથી પાદશાહે સુખ લીધઃ
૪૦ પેગંબરને કીધી સાલ, જેથી મત ફેલાવો થાય.

‘દેના માજદિયશનિમ’ એમ નામ દીનતું રાખ્યું એમઃ
એ રીતે જરથોસ્તનું માન, ગાજી રથું પછી હામેકામ.
પેગંબર ઉમ્મર આળીમ, પાદશે ઝિન માની તજિ રીમઃ
ઉમ્મર સાડી સિતોતેર, પેગંબર મૂઓ કહું ઠેર.

૪૫ તુર્કસ્તાન તણો પાચીયા, કહિ હુસો ઈરાને જાય,
હાર થઇ ગુસ્તાસ્પનિ બહ, પેગંબર ગમરાયો કહું.
બંદગી કરવા બેઠો હતો, દુશ્મન ધા ખૂડા કરતો,
દએ મહા ખોરસેદ રાજ, જરથોસ્તી દીસાની મોજ.

નર્મદાશંકર

કવિતા પ્રવેશ.

ભાગ ૨. જો.

૨૬

ધ્યાન ધર હરિતણું.

ધ્યાન ધર હરિતણું, અપમતિ આજસુ
જે થકી જન્મનાં દુઃખ ભાયે;
અવર ધૈર્ય કરે, અરથ કાંઈ નર સરે;
માયા દેખાડીને મૃત્યુ બહાયે. ધ્યાન.

૫ સકલ કલ્યાણ, શ્રી કૃષ્ણનાં ચરણમાં
સરણ આવે સુખપાર ન્હોયે;
અવર વેપાર તું, મેહેલ મિથ્યા કરી,
કૃષ્ણનું નામ તું રાખ મોયે. ધ્યાન.

૧૦ પટક માયા પરી, અટક ચરણે દરી,
પટક માં વાત સુણતાંજ સાચી;
આશનું ભવન આકાશ સંધી રચ્યું,
મૃદુ એ મૂળથી બીંત કાઢી. ધ્યાન.

અંગ ભોજન ગયું, પલિત પિંજર થયું,
 તોય નથી હોતો શ્રીકૃષ્ણ કહેવું,
 ૧૫ ચેત રે ચેત, દિન ચાર છે લાલના,
 લીંણુ હોઝાવતાં રાજ લેવું. ધ્યાન.

અરસ ગુણ. હરિતણા, જે જનો અનુસર્પા.
 તે તણા સુજય તો જગત બોલે;
 નરસૈયા રંકને, પ્રીત પ્રભુ શું ધણી,
 ૨૦ અવર વેપાર નહિ ભજન તોલે. ધ્યાન.

નરસિંહ મહેતા

૩૬

૨૭

જે ગમે જગતગુરુ દેવ જગદીશને,
 તે તણે ખરખરો ફાંક કરવો,
 આપણો ચિંતનો અર્થ કાંઈ નવ સરે,
 ઉગરે એક ઉદ્દેશ ધરવો. દેક.

૫ હું કરૂં, હું કરૂં એ જ અઘાનતા,
 ચક્રનો બાર જેમ ચાન તાણે;
 સૃષ્ટિ મંડાણુ છે, સર્વ એણીપેરે,
 ભોગી ભોજનગ કોષક જાણે. જે.

નીપજે નગથી તો, કોષ ન રહે દુઃખી,
 યત્ર મારીને મૌ મિત્ર રાખે;
 રાય ને રક કોષ દષ્ટે આવે નહિ,
 ભવન પર ભવન પર છત દાખે. જે.

- જાણુ લતા પત્ર ફળ . કુલ આપે યથા,
માનવી મૂર્ખ મન વ્યર્થ શોયે;
- ૧૫ જેહના ભાગ્યમાં, જેહને જે લખ્યું,
તેહને તે સમે તે જ પહોંચે. જે.
- મંથ ગડગડ કરી, વાત ન કરી ખરી,
જેહને જે ગમે તેને પૂજે;
મન કર્મ વચનથી આપ માની લહે,
- ૨૦ સત્ય છે એ જ મન એમ સૂજે. જે.
- સુખ સંસારી મિથ્યા કરી માનજે,
કૃષ્ણ વિના ખીણું સર્વ કાચું;
શુભક કરજોડી કરી, નરસૈયો એમ કહે,
જન્મ પ્રતિજન્મ હરિતેજ જાયું. જે.

નરસિંહ મહેતા.



૨૮

વૈષ્ણવનાં લક્ષણ.

(શ્રી આચાર્ય)

- વૈષ્ણવ જન તો તે કહીએ, જે પીઠ પરાઈ બાણે રે;
પર દુઃખે ઉપકાર કરે તે, મન અભિમાન ન આણે રે.—વૈષ્ણવ૦
- સકળ લોકમાં સદુને વદે, નિંદા તે ન કરે ફેની રે;
વાહ કાજ મન નિશ્ચય રાખે તો ધન્ય ધન્ય જનની તેની રે.—વૈષ્ણવ૦
- ૫ સમદષ્ટિ અને તૃપ્ત્યાત્યાગી, પરસ્ત્રી જેને માત રે;
શુદ્ધ યદી અસત્ય ન બોલે, પરધન નવ ઝાલે હાથ રે.—વૈષ્ણવ૦

- મોહ માયા વ્યાપે નહિ તેને, દહ વૈરાગ્ય જોના'મનમાં રે;
રામ નામ શું તાળી રે લાગી, સકળ તિરથ તેના તનમાં રે.—વૈષ્ણવ
વશ સોભી ને કપટ રહિત છે, કામ ક્રોધને નિવાર્યાં રે;
૧૦ બણે નરસૈંયો તેનું દરચન કરતાં, કુળ છકાતેર તાર્યાં રે.—વૈષ્ણવ
નરસિંહ મહેતા.



૨૯

ગોવાલીયાની વનલીલા.

- છંદાદિક જગ મોહી રહ્યું, મોહન મધુરો ચરાવે ગાય;
છ રે બળવે ફરી મોરલી, દુઃખ દળદર ભંજન થાય.
ગાયો ચારે છે ચોર ફરી, છ રે ગોવર્ધનને માળ;
બળભદ્રે શંસો પાડ્યો, શીકું બાંધ્યું ડાળ.
૫ ઠા કહે છે કૌવચ લહી, વાહાલા અંબરિષને કરે આળ;
અન્ધોઅન્ધ માને નહીં, હરિ દેવા લાગે ગાળ.
ન્યમ ન્યમ કૌવચ ખાળુએ, છ રે ત્યમ ત્યમ રૂવે બાળ;
બળભદ્ર સામું જોધને, હરિ હસિયા મદન ગોપાળ.
મરકટ ઢોટે માંકડાં, છ રે દુમતડાં લજો કાન;
૧૦ શૂગાર સર્વ સજાવિયા, તેણે વિચિત્ર શોભે વાન.
છોડી છોડી નાંખે માંકડાં; બાધે બાધે નંદકિશોર;
મરકટ માને નહિ માવતું, ત્યારે કરે ઝામું જોર.
હખાણો સાચો થયો, છ રે મરકટ ઢોટે દાર;
છોડી છોડી નાંખે માંકડાં બાધે બાધે નંદકુમાર.

૧૫ ગોવાળિયા મંડળી મળી, ઉભી ગોવર્ધનને માથ;
કૃષ્ણ આરોગે રૂડો કરમડો, આહીરડાંની સાથ.

ચાખે ને ચખવી જુએ, વહાલો પીએ પીવડાવે ખીર;
જમી જમાડી પોતે જમે. હરિ હલધર કેરો વીર.

અમલું તે લે વાહાલો વેહેયતાં, તતક્ષણ આરોગી જાય;

૨૦ જેતું દેખે વાહાલો વાધતું તેતું પડાવી ખાય.

ગાયો હીંડો ગોવર્ધન ભણી, જી રે ક્ષણું એક લાગી વાર;
વારો આવ્યો પ્રજા તમ તણે!, તમે વાળેને દીનદયાળ.

કર ગેંડી લધ ઉભા થયા, ઘાડે સ્વરે ખોલાવી ગાય;
હીડે જુદાવન શોધતા, ચૌદ જુવનનો રાય.

૨૫ સિમાણી, ખગલી, ને સારસી, પારેવી, ચાતોર, મોર;
પીળા, ઘોળી, ને કાજળી, ખોલાવે નંદકિશોર.

‘હાજુલીલા’

નરસિંહ મહેતા



૩૦

ધેલાં અમે ભલે થયાં રે,

બાપ મારે ધેલામાં ગુણ લાખ્યો—ધ્રુવ.

આટલા દિવસ હરિ જાણ્યા વિનાનું મન માયામાં ખાંધું,
ભવસાગરમાં ભૂલાં પડ્યાં ત્યારે મારગ મળિયા માધુ—ધેલાં.

૫ ધેલાં તો અમે હરિનાં ધેલાં નિર્જુણ કાષાં નાથે,
પૂર્વ જન્મની પ્રીત હતી ત્યારે હરિએ અલ્યાં હાથે—ધેલાં.

ધેણાંની વાતો ધેણાં જાણે ને દુર્જનીયાં શું જાણે,
જે રસ તો દેવતાને દુર્લભ તે રસ ધેણાં । માણે—ધેણાં

ધેણાં મટી અમે કાલા ન થાઇએ ને સતના ચરણાં લીધાં,
૧૦ બાપ્ત મીરાં કહે પ્રભુ ગિરધર નાગર કારજ સધળાં સીધ્યા—ધેણાં

। ।

,

મીરાંબાપ્ત.

❧

૬?

મચ્છવેધ.

પારથે મધ્ધુ જવ બાણ, વિપ્ર વડે માહોમાહે વાણ;
કાપ્ત કહે એને શે વારો, જય લીધુ થશે જી તમારો.

કાપ્ત કહે ઉઠ્યો ઉઠ્યો એ ફાક, વિપ્રને હસશે સહુ ભોક;
કહેશે વિપ્રે ન વાત વિચારી, જડ ઝોડ થવા ગયા અવિચારી.

૫ કાપ્ત કહે બાપણ નહિ કામ, જે સુલટ કહેવડાવીએ નામ,
કા કહે ફાકટ એ પસ્તારો, જો એ મચ્છની પાસે જાશે

એમ હુંકહે વાડવ વિખ્યાત, આદ્યુએ જય થશે નાશ;
કાપ્ત કહે એહેની કાંતિથી દીશે; એ વીર જી સર્વને શીશે

એ સહી કરશે મચ્છવેધ, એ વાચક માફે માફે વેદ,

૧૦ કા કહે ઝટપટ દાવે જણારો, એ વાત આવી દવે પાસે.

કા વિપ્ર એણીપેર બોલે, નથા વીર કા ઝેદને તોલે,
એવું દીશે એ વિધ રૂપ એ હોએ પૃથ્વીપતિ બૂપ.

સર્વ વિપ્ર વડે આશીષ, તુને કીષા કરે ભુગદીય;
પછે કરીને દડ પ્રજામ, પાગથ ગયો મચ્છને કામ.

- ૧૫ સર્વ સુભટના હયા પ્રાણ, જ્યાં પ્રનુએ ચડાવ્યું બાણ;
સમર્થા શ્રીકૃષ્ણ શ્રીકૃપાલ, માહારી સહાય કરો ગોપાલ.
સહુ વિપ્ર ડાક કાઢી જીએ, રમે પાઠાણુલાઇ પત ખુએ.
અતિ હરખ સહિત બલવંત, બાણ તાણ્યું કર્યું પર્યંત;
લક્ષ લીધો મચ્છ ઉપર જાહે, પ્રેરણા કીધી કૃષ્ણે તાંહે,
૨૦ પછી મેહેલ્યું પારથે બાણ, સડસડાટ મચ્છને વાગ્યું બાણ.
મચ્છ મસ્તક ફૂટી કાઢી, તેહને બાણ ગયું ઝટ ફાડી;
આવી પડ્યો કુંડ મોભર, તવ વરત્યો જોજોકાર.

‘દ્રોપદી સ્વયંવર’

પ્રેમાનંદ



૩૨

દમયંતી સ્વરૂપવર્ણન

(રાગ સામેરી.)

દમયંતી દોષ રહિતા, તેના ગુણની ગાઉ ગીતા—ટેક.

જોઈ બીમકસુતાની કટિ, સિદ્ધની જાત વનમાં ધરી,
હસને પણ મધ ચટપટી, આલ્ય ગોરીની આગળ મટી. દમ૦

૫ ગમા અંગની રામાવાણી, વનસ્પતિ દવે મરે છે બળી,
તેનાં વસ્ત્ર રણાં ઝગહળી, દેખી આભમા પેસે વીજળી. દમ૦

પગપાનીથી હાર્યો અળતો, રહે અનળાને પાગે લળતો:

‘ નેપુરનો નાદ સંભળાતો, રહે ગાંધર્વનો સાથ બળતો. દમ૦

વરણી અંપક નવ લાજિયો, માટે મધુકરે તેને તાજિયો;
એવુ રૂપ જાણાએ સજિયું, બીજું કોઈ નથી નીપજિયું. દમ૦

૧૦ હવે શણગાર વખાણું સોજ, મંજન ચીર હાર તબોજ;
ઉઠે સુગંધના કલ્પોજ, અગે અરગમતો રોજ, દમ૦

શીશપુલ રત્ન રાખડી, શોભે ભરમાં ચુની જડી;
ગોઢણો રહ્યો અંગથ અડી, કટિમેખલા શું પડે વડી. દમ૦

૧૫ વાણે આઢણી રહિ છે ઉડી, ખગલે કંકણ ને કર ચૂડી;
રૂપે રતિ તો સંભમે છુડી, એવી કોઈ મળે નહિ રુડી. દમ૦

વાળે નેપુર દેરાં ઝણકો, અંશુકે અણુવટનો ઝણકો;
અમુલિયે વીજવાનો રણકો; બોલે મધુર અંઝરીનો ઝણકો દમ૦

જેમ નદિમાં ભાગીરથી, તેમ સ્વામામાં એજ સર્વથી,
તણ લોકમા જોડી નથી, જાણે સાગરથી કાઢી મથી. દમ૦

૨૦ ઉદ્ધાદિક પરણવા ફરે, મહીલા મનમા નવ ધરે;
અધિનીકુમાર આગળ પળે, તે ન આવે આખજ તળે. દમ૦

ન્યારથી એ પુતળુ અવતરિયું, નારી માત્રનું માન ઉતરિયું
દમ્યુ જગત સ્વરૂપ હિંદે કરિયું, માટે 'દમયંતી' નામ ધરિયું. દમ૦

‘નળાખ્યાન’

પ્રેમાનંદ



૩૩

વૈદરબી વનમાં વલવલે

(રાજ સાગમી)

વૈદરબી વનમાં વલવલે, અધારી રાત;
ભામતી લગ પામે ધણું, એકલડી રે જાત. વૈદરબી.

રસનાયે નામજ નળતણુ મુખ જપતી રે જાય;
શુદ્ધ નથી શરીરની, ભાજે કટક પાપ. વૈદરભી.

૫ રોષ રોષ રાતી આખડી, ભરે આસુ નીર;
નયણે ધારા જળ્યે ઝરે, વહે અંગ રૂધિર. વૈદરભી.

હીંડંતા તે આખડે, પગમા વાગે ઠેમ;
આલતી ઉભી રહે, ભરાયે કાટે કેશ. વૈદરભી

૧૦ અગે ઉઝરડા પડ્યા ઘણા, વહે શોષિત ધાર,
હો નગ હો નળ જોવતી, બીજો નહિ ઉચ્ચાર. વૈદરભી.

ઉડા કાતર ઉતરે, ચઢે ગિરિ કરાડ;
અશુદ્ધ ઉધડકે નહિ, પાડે વાધ જરાડ. વૈદરભી

વાકી વાટ ટીબા ટેકરા, જયાનક જોહ;
રાફ માંહે સાપ કુફવે, ઘણુ ધુધવે ઘોહ વૈદરભી.

૧૫ શબ્દ પશુ પખી તણા, ન પડે કાષ્ઠ પ્રીછ;
વર વણીઅર બીહાવે અરણ્યમા, ધાયે વળગવા રીછ વૈદરભી.

ચક્ર રોઝ ચિકારડા, ચીતરા દે ફાળ,
ફાલુ નાદ હોયે ઘણા, જહુ જોસે શીયાળ. વૈદરભી.

૨૦ આમા આમલી લીમડા, અરીકા અપાર,
શીમળ સમળી સેગડા, ન સજે પથ વિચાર. વૈદરભી.

જેર ખાખર ને કાયકી, કાટાળા શુએગ,
ખાવળીઆ જહુ જોગડી, સરગુવા સમેર. વૈદરભી

આખડી પડતી સુંદરી, ચરણે વેલા વિટાપ;
છૂટા કેશ કામની તણા, ઝાંખરે ઝીંટાવ વૈદરભી.

- ૨૫ વૃક્ષ અથડાયે અગમું, મૂકે કાંટામાં પાપ;
 શુદ્ધ નથી રે સરીરની, લગતી નળરાય વૈદરની
 દિવસ નિઠા પ્રીછે નહિં, એવું ધાડું અરણ્ય;
 હમવંતી ભૂધી ભમી, ત્યાં દિવસ ત્રણ વૈદરની.
 અન્ન ઉદકે પામી નહિ, નહિ એમવું સયન;
 ૩૦ ત્રણ દિવસ એમ વહી ગયા, હમવંતાં પન વૈદરની.

‘નિવારણ’

પ્રેમાનંદ



૩૪

ચાર આશ્રમ

બ્રાહ્મણને કષ્ટ વયમાં કરવું વેદાધ્યયન,
 સ્નાન શીળ ને શુદ્ધ દેહ, ત્રિકાળ સધ્યા વંદન
 કરે સેવા ગુરુતણી, પ્રણિપત સ્તવન લગી લગી;
 કાર્ય હોય તે માગી લેવું, કરીને કૃતાંજલી.

- ૫ વસ્ત્ર પ્રક્ષાલન ચરણ સેવા, દાસત્વપણું જણાવે;
 હક કરી વિદ્યા ન માગે, ભણે જે ગુરુ ભણાવે.
 માગી લાવે મધુગરી, ગુરુ આશ્રય મૂકે આશ્રી;
 ગુરુ આપે તે ભક્ષણ કરવું, સદૃષ્ટ રાખવો પ્રાશ્ની.

- સ્વાદ નાનાવિધતણા, તે વિષે સર્વદા વન્ય;
 ૧૦ યુગ પ્રમાણે આયુષ સારું, પાળવું બ્રહ્મચર્ય.
 કામ ઇંદ્રિયો મંત્ર ન કરવો, રહેવું વિપત્તી વિરક્ત;
 ભોજન બ્રાહ્મણ ને તીર્થ કરવા, જેવી સરીરની સક્ત.

- પછી પાણિગ્રહણ કરવું, શુદ્ધ નોષ્ઠ સ્ત્રીગોત્ર;
 ગૃહસ્થાશ્રમને આચરે, વૃત્તિ પાળે અગ્નિહોત્ર.
- ૧૫ તીર્થ કરે પૃથિવી ફરે, અતીત નિર્મુખ ન જાય;
 ગૃહસ્થાશ્રમ તેને કહીએ, સુણ્ય યુધિષ્ઠિર રાય.
- લક્ષણ કહું વાનપ્રસ્થનાં, આચાર પાળે ધર્મ;
 સદન વૈભવ સૂતને સોંપવું જાણી જરા આગમ મર્મ.
 પત્નીયુક્ત તે વનમાં જાવું, અગ્નિહોત્ર રાખવું પાસ;
 ૨૦ સ્ત્રીસંયુક્ત સાધન કરવું, એ ઉજ્જવળ સંન્યાસ.
- તીર્થતટે પર્ણકુટી કરવી, વા રહેવું ગુપ્તમાય;
 ત્યાં અતિથિનું આતિથ્ય કરવું, ફળાદિક ભક્ષણ.
 સાધુ સંગતિ ભકિત કરવી, વદવું નહિ અસત્ય;
 પરિચર્યા પાવકની કરવી, પોષવા ધારાદપત્ય.
- ૨૫ સૂર્યકિરણથી અન્ન નિપજે, તે લાવી કરવું પ્રારાન;
 અગ્નિહોત્ર કરતાં વૃદ્ધિ પામે તે કરવુ ભોજન.
 દ્વાદશ સંવત્સર વનમાં રહેવું, ચાર વષ વનવાસ;
 નહિ તો બે વર્ષ રહેવુ સહી, નહિતર રહેવુ ખટમાસ.
- તીર્થ રટણ ફળ ભક્ષણ, વલકલ કરવાં પરિધાન;
 ૩૦ દેવ યજ્ઞન અગ્નિ સેવન, સેવવુ ઉદ્યાન.
 જો અન્ન ફળ મળે નહી, ક્ષુધા થાયે વ્યાપ્તમાન;
 અગ્નિહોત્રના કાષ્ટ પ્રક્ષાલન, તે જળનુ કરવું પાન.
- એ ધર્મ કહ્યા વાનપ્રસ્થના, વિપ્ર ક્ષત્રિય અધિકાર;
 અગ્નિહોત્ર વિના વાનપ્રસ્થ પાળે, તે ચક્રનો કુમાર.
 ૩૫ હૃદયો આશ્રમ સંન્યાસ લેવો, પામે તત્ત્વ ચોવીસ;
 સંન્યાસ ગ્રહણ કીધા વિના, મળે નહિં જગદીશ.

મહાવાક્યે હોય મોહ પદવી, પામે ઉમ આન્મજ્ઞાન;
સયન દોળે જનની મહત્ત્વ, આપે પદ સમવાન

‘સત્તમસ્કંધ, અધ્યાય ૧૩’

પ્રેમાન



૩૬

રાવણનું સૈન્ય.

(રામ સામેરી)

રાવ રાવણે કવચ પેહેયું, શીઘ્ર ધર્ષા દય ટોપ રે
કરી વિશે લોચન રાતઝ, રહે આશુી દારણ કોપ રે
જાવા ન પામે જીવના, લાઈ વાનર માનવ કોઈ રે,
બહુ દોલ દહામા મકરડે, ત્યાં રાજા કુનોહવ હોય રે.

૫ જે જે સુમત્ર લંકા વિશે, મુખ આગ્રગ નિમરે આજ રે,
રાણીજવા રાક્ષસ વીળો, મોહોતો વે મહારાજ રે
કો ગ્ય ચડ્યા કો મજ ચડ્યા, કો ઉટ ઉપર અસ્તાર રે
કો મહિષપર કો મરધવ ઉપર, બેડા માલી હથિવાર રે

૧૦ કોઈ ઘોડા ઉપર કુમના, ક્રૂતા વાણી પાન રે
કે બકુળી ઉપર મોળીઆ, કો ગૌર બીને વાન રે.
નવમણી કુડલ લગકતા, હગકતી મુક્તામાળ રે,
માદળિયા તોરા નવચરા, ચલ કલમી ઝાકકમાળ રે.
બાણુમધે ને પોચી વીગિયો, દુમદુમી સામી સાર રે:
કળાપ પગ પાવજમા, ઉપરણી મૂલ અપાર રે.

૧૫ જરકશી વાપર જગહો, રા અર્ધ કિરણ સમાન રે;
કેશરી વાધે શોભના પેરે ચૌનના અભિમાન રે

- કર ધનુષ ભાયાં બીડિયાં, કટારી તલ્લવાર રે;
સાંગ ભાલા શલ્લ ફરશી, પરિધ વાંકી ધાર રે.
- ગદા ગુરજ ને મુશળ મુગદળ, ભુંગળ ને ભિડમાળ રે;
૨૦ નાગપાશ ને વરુણપાશ ધર્ષા, ચક્ર ગદા વિકરાળ રે.
- ખાખર બખતર ટોપ ટાટર, ફરસી ને શળપાશુ રે;
અંગરખી ને જીવરખી એ, શોભે પરમ નિધાન રે,
- સુર સેનાને લખવે એવો, સ્વરૂપ સાગર શર રે;
એ રૂપવંત વખાણીઆ, હવે કહું રાક્ષસ કૂર રે.
- ૨૫ મહિષ મેઢા ઉટ ઉપરે, જે થયા છે અસ્વાર રે;
તે કાળ ફૂર બિહામણા, લોહદંડનાં હથિમાર રે,
- આનમુખા કો ખરમુખા, પિશાયમુખા પાપિષ્ઠ રે;
લંબગ્રીવા કો લંબકર્ણા, જેને જોઈ ઉપજે ત્રિષ્ટ રે.
- લંબઅધરા હીર્ધદંતા છે ત્રિસિરા બળવંત રે;
૩૦ ક્ષ્યામવર્ણા કો રક્તવર્ણા, બાહુક ઉંચા અનંત રે.
- બિડાસા પીડાસા પાપી, અધર્મીનો નદિ પાર રે;
હાથ માંહે જે શબ ગ્રણાં છે, તે ચાલે કરતા અહાર રે.
- શ્વિર ગજગર્ગ ચર્મ પહેર્મી, કંઠ આંતરડાંતી માળ રે;
જીભ સળકે સર્પ સરખી, વદન છે વિકરાળ રે.
- ૩૫ શત કોટિ રાક્ષસ બધાનક, તે સુદે તત્પર થાય રે;
મુખ આગળ સેના શોભતી, જોઈ રીઝ્યો રાવણરાય રે

લંકલીલા.

(છમ્પા)

મરોવર સમુદ્રાકર પંકજ સહસ્ર ખીલે,
 રક્ષાટિકમણિની પાળ, ગોપ ગુણવંતા શ્રીલે;
 કસ્તુરી બહેક બરાસ, વેર્ષા કેસર બહુ વાટે,
 હીગજડિત ધણી ઘેડ, ધુમર ધણી ઘાટે ઘાટે;
 ૫ ઇંદ્રપુરીની ઉપમા, કહેતાં વિમાસણ કરે કવિ;
 લંકલીલા લખ કાટિલા, નિરખે અંગદ નવનવી.

નક્ષત્ર સરખી નાર, ઝવેરની ન્યોતો સરખી,
 ચંપકવરણાં ચીર, પલ્લિની પૂરણ પરખી;
 કનક મણીમય કુંભ પ્રેમદા પરવરી પાણી,
 આભૂષણ ઉપમા ઇંદ્રેરી ઇંદ્રાણી;
 ૧૦ એ લખ છદવાએ કવિ કહે, ભાટ ભાત ન થકે બણી;
 શામળ કહે કું કેમ કદિ ચક્ર, લીલા લહરે લંકાતણી.

*

*

*

જળહળ ન્યોત ઉલોત, મણિ જળહળતા જડિયા,
 ચિંતામણી લરબીત, નવે મહ આવી અડિયા;
 ૧૫ પરવાણાં પર પોગ, રક્ષાટિકે રતબ કયાં છે,
 ગુડામણિ ચોપાસ, કનક કાકાર કયાં છે;
 અષ્ટમા સિદ્ધિ નતનિધિ રીધિ, મદાલ્લદ્વિમ વાસે વસી;
 સિવની આપી સમૃદ્ધિ ન્યાં, ત્યાં ઉપમા કરવી કરી.

ઓગમ કરે ન્યાં ઇંદ્ર ચંદ્ર ન્યાં જન ધરે છે,
 ૨૦ દિવાકર કરે દીપ, વરુણ ન્યાં નીર ભરે છે,

ચાર-વદનથી વેદ, ષ્ણાજી પાક લણે છે,
 ધણદણ તજી ધર્મરાય, ગાનગુણ એહ ગણે છે;
 રતન ખાણુ રતનાવળી, કદપદ્મ મોટાં મણી;
 રિદ્ધિ ધણી રાવણુ ધરે, અવખત ઇંદ્રાસનતણી.

- ૨૫ સાત સોનેરી ફાટ અધિક એક જોજન ઉંચા,
 પાંચસે પાંસઠ પોળ, ઝોળ ખરા જ્યાં ખુંચા,
 દરવાજા દશ વીસ, બસે બાસઠ બારી,
 જ્યાં બેઠા બળવંત, ધીર નર ધનુષો ધારી;
 વણુ આસાએ વિચરે નહિં, વાયુ સરખો પણુ જ્યહાં;
 ૩૦ એ અતળિખળ અંગદ અધિક, પલક એક પહોંચે ત્યાં.

*

*

*

- પુખ્તરાજ પ્રવાળાં પાટ, હવેરની જ્યોતે જડિયાં;
 ચોરાશી જોજન ચોક, મહેલ મણિ માણેક મઢિયાં;
 જોજન મોળ સભાય સિંહાસન શોભા સોહિયે;
 મધવાથી બહુ માન, મહેલ દેખી મન મોહિયે,
 ૩૫ વૈમાન દેવ વૈકુંઠનાં, શિવ આપી સમૃદ્ધિ ધણી;
 બહુ સમૃદ્ધ વિષ બારણે, લાયક બેઠા બેઠા ધણી.

‘અંગદવિષ્ટિ’

શામળ



૩૭

મોહના.

(દોહરા.)

પૃથ્વીપ્રદક્ષણ પચસત, કરે જોહ કર જોડ;
 મ્હાસે તે મથુરાપુરી, ક્ષણ માત્ર નહિં જોડ.

લંકલીલા.

(૭૫૫.)

- સરોવર સમુદ્રાકાર પંકજ સહસ્ર ખીલે,
સ્થાટિકમણિની પાળ, ગોપ ગુણવતા ક્રીલે;
કસ્તુરી બહેક બરાસ, વેર્ષા કેસર બહુ વાટે,
હીરાજડિત ધણી ઘેડ, ધુમર ધણી ઘાટે ઘાટે;
૫ ઈંદુરીની ઉપમા, કહેતાં વિભાસણ કરે કવિ;
લંકલીલા લખ કાટિધા, નિરખે અંગદ નવનવી.

- નક્ષત્ર સરખી નાર, ઝવેરની જ્યોતો સરખી,
અપકવરણાં ચીર, પદ્મિની પૂરણ પરખી;
કનક મણીમય કુંભ પ્રેમદા પરવરી પાણી,
આબૂધણુ ઉપમાય ઈંદુરી હિંદ્રાણી;
૧૦ એ લખ જીહવાએ કવિ કહે, બાટ બાત ન શકે બણી;
સામળ કહે હું કેમ કહિ શકું, લીલા સહર લંકાતણી

*

*

*

- જળહળ જ્યોત ઉઘોત, મણિ જળહળતા જડિયા,
ચિંતામણી બરબીત, નવે મદ આવી અડિયા;
૧૫ પરનાળાં પર પોળ, સ્થાટિક સ્તબ ક્યાં છે,
સુગમણિ ચોપાસ, કનક કોઠાર ક્યાં છે;
અટમા સિદ્ધિ નરનિધિ રીધિ, મદાચદિમ વાસે વસી;
સિવની આખી સમૃદ્ધિ જ્યાં, ત્યાં ઉપમા કરવી કશી.

- ઓગગ કરે જ્યાં ઈંદ્ર ચંદ્ર જ્યાં છત ધરે છે,
૨૦ દિવાકર કરે દીપ, વરુણ જ્યાં નીર બરે છે,

તે નમરનો નરપતિ, મધુસૂદન મહા મૂલ્ય;
હરિહરત હરિશ્ચંદ્ર શો, શોભા ચંદનિ તુલ્ય

૫ પુત્રી તેને પદ્મિની, લાવક લક્ષ્મી કોડ;
અકલ્પ તણી અર્ચુવ અતિ, ભુગમાં ન મળે નેડ.
રૂપે રંભા સરીખડી, સતીમાં તે સરદાર;
દામ કામ મૃગસોયની, દીલે ધણી દાતાર.

૧૦ નખગિખ શોભા નિરખતાં, અંબુજદલ શાં તેણ;
હંસગતિ ગજગામિની, અમૃત વદને વેણ.
દેવાંગનાથી દશ ગળી, નર્માંગનાં સમ નિધ;
રૂપવંત રૂડી રમણ—રતિ સમોવડ સિધ.

૧૫ દેશપાશ કપિલસમ, દેણા કાળિય નાગ;
એ વિધ ગુંથો ચોટલો, લીલવટ લાવણ લાગ.
ભર્યો ભોગ ભરપૂરસું. સિંદૂર શોભિત સર્વ;
જળધરા સિવાલેખ પર, ધણો ઉપભવણ ગર્વ.
વદન શરદ કુંદુજશું અંબુજદલ શાં તેણ;
ભમર ભમરાલી ભમત, ભમરપંખ પાંખેણ.
રસના અમૃત સરીખડી, સ્વર ઝાકિલાવાણ;

૨૦ દંતપક્તિ દાડમકળી, જશરૂપ જુવતી જાણ.
ચિત્રક આર અતુરાતણું, અધર પ્રવાળી અમૂલ્ય;
ઝીવા પોત કપોતથી, નિલઝીવ સમતુલ્ય.
નોતમ નાસિકા કીરવત, તન પુલેલ નિર્ધાર;

૨૫ શ્રવણ શીઘ્ર શોભિત સદા, ચોખિત અપરંપાર.
કર કુંજર શુંડ સરિખડા, અંગુલિ મગની શીંગ;

કર હથેલી મહીમયન, નખ તારાનો રંગ,
કટિ વખાણું એહની, જાણે સિંહનો લંક;
ગતિ ગયદ ઓપતી અધિક, ક્ષણ માત્ર નહિ વક.

રત્નજડિત કર ચુડવો, અંપકવરણા ચીર;
૩૦ ચરણાં ચોળા શાભિતાં, નિરમળ નારી નીર.
માતા તેની મદસદના, મહા મનોહર માન;
રામા રૂપવતી ધણું, ગુણવંતી ગુણખાણુ.

‘મહનમોહના’

શામળ



૩૮

ઉદ્યમવાદીનું સિદ્ધાંત

(આખાક)

કામકળા કહે માલાળ અહા, ઉદ્યમથી અદકુ નહિં કર્મ;
સધળા લોક ઉદ્યમવચ હોય, કર્મ સારે જેસે નહિં કાય.

મથુરાપુર નગરનુ નામ, સુરસેન રાજનું કામ;
તેમા વિપ્ર વસે જે બ્રાત, સત્યવાદી રૂડા સાક્ષાત.

૫ ભુદ્ધિ વિવેક ને વિદ્યાવત, સાધુ શિરોમણિ રૂડા સત,
એક નાગયણુ ખીજે નરહરિ, પતિવ્રતા જેને સુંદરી.

નારાયણુ કહે મોટું કર્મ, નરહરિ લે ઉદ્યમનો મર્મ,
વાદ કરે એ બાધવ ધણો, સદે બાગે નહિ તે તણો.

વાદ કરતાં જેહુએ ગયા, રાજસભા માહિ પગવર્ધા;

૧૦ રૂડો પ્રતાપ રાજા નાહરો, ચુકાવો ન્યાય માહરો.

સભા મધ્યે પડિત જોટલા ઉડીને નમિયા તેટલા;
રાજાએ દીવાં બહુ માન, જાણી વિપ્ર તથાં સંતાન
રાજા કહે સાધ્યા મુજ કાજ માનુષાવ પધાર્યા આજ;
અમ સરખુ કાષ્ટ કારજ કહો, સુખેથી સમાપા રહો

- ૧૫ વિપ્ર કહે રાજા સુણ મમં, મોટા ઉલમ કે મોટું કમં,
એટલો આપ સુકાવ લુ આજ, નહિ તો દેહ કરીશ હું ત્યાજ
અસત્યવાદી યાશો આપ એસશે બ્રહ્મદત્તાનું પાપ,
રાય સુણીને જાનો રહો, પ્રત્યુત્તર તેમને નવ કહો
પડિત પુછ્યા ગયે ધણા, મદે નવ ભાખ્યા તેહ તણા;
૨૦ ના કહેતા બાહ્ય દે આપ, જૂહુ કહેતાં હાગે પાપ.

રાત દિવસ વિચારજ કરે, કાથી અરથ એકે નવ સરે,
વડો વજીર વનમાળી નામ, ત્યા કહી ઉડ્યો એકે ઠામ
પડિતનો કરવાને સંચ; રાજાશુ રમિયો પ્રપચ;
મનુ મંદિર એક વિશાલ, ઓરડા આઠ ઉચુ ચોમાળ

- ૨૫ અગોચર મેલી સખડી જે ખાધે ભાગે બૂખડી
કારી ગામર ઉદ્ધતી હતી, અગોચર મેલી અણુછતી
પછી વિપ્રના તેડના તન બધાબ્યા તેમના લોચન,
નિર્ભય થઈ બાધ્યા ચોપાસ, નહિ આગે દેખ્યાની આશ
કરી મોહોર બાધ્યા બહુ, ઉલમ કમ વિદ્યાના સિંધુ
૩૦ સુના મંદિરમાં મેલ્યા મેલ શીવશર્માને ગુણુકા કહેવ
સપુટ કીધા તેના બાદ, જોઈએ કાણુ પામે છે અહાર,
જોઈએ કાને રહે છે ધીર જોઈએ કાણુ પીએ છે નીર

એક દિવસ ને સ્થાનક રહ્યા ક્ષુધા તૃપાથી દુખિયા થયા;
કર્મવત તો પોઢી રહ્યો ઉઘમી ઉઘમ અર્થે ગયો

૩૫ કર્મી કહે કાણુ ઉઘમ કરે, આમા જે જાને તે મરે
ઉઘમી કહે ઘેલો તુ આજ, ઉઘમથી સરશે સૌ કાજ
માડી તેણે ખણખોવણુ ધણી, ખેસી રહ્યો ત્યા કર્મનો ધણી,
બીત લકાર મેડી ને મહેવ ઉઘમ આગળ સધળું સેહેલ.

૪૦ લીધો પાર તે મન્દિર તણા જેને નેહ ઉઘમથુ ધણો,
તેને ત્રુકયા શ્રીભગવાન આપ્યા હાથ મેવા પકવાન
કારી ગાગર શીતળ જળ જેહ આવી હાથ ઉઘમીને તેહ,
ગઠિ ખાધી આળ્યો ત્યા ક્ષુધાવત જેડો છે જ્યા

પોતે ભક્ષ કર્યું તે તણુ તૃપ્ત થયુ ઉદર તે તણુ
વળતી મનમા આવી દયા પ્રસન્ન બાધન ઉપર થયા

૪૫ હસી હાથમા આપ્યો હાર કર્મીએ આરોગ્યો તેણે કાર,
મુરજ ઉઘ્યો ને વીની રાત કાઢતા મહાર થયે પરભાત
છાડ્યા નેત્ર ને પૂજી વાત, તમો સાચુ બોલો સાક્ષાત
રાત દિવસનું કહોને દુખ કેમ વેડાણી જુડી જૂખ

(દોહરા)

૫૦ વિપ્ર કહે મુથુ નગ્પતિ, સાચુ મ્હું તમ સાથ
દુખ ન આવે હુકકુ, ઉઘમ મારે હાથ

ઉઘમ કર્યો મે અતિ ધણો ત્રુકયા શ્રી ભગવાન,
ક્ષુધાતણુ દુખ ટાળિયુ, ભક્ષ મ્યા પકવાન

પરમારય પ્રીતે કરે નારાયણુ નેહ
સોપ્યુ હાથ તે વિપ્રને, મતોપાણુ એહ.

૫૫ પેટ ભયુ' પેસે કર્મજો, આખર નોકપા હાય;
 ઉઘમ અદેકા એ થકી, કર્મ તણે શો સાથ.
 કામકળા કરે વિપ્રને મન વિચારી નેય;
 ઉઘમથી જે નીપજે, કરે ન જીલે હાય.
 શીવશર્મા કહે સાંભળો, કર્મ તણી કહું ગત;
 ૬૦ ઉઘમ ક્યો'તા ઉદરે કહું તેની ઉતપત.
 કામકળા કહે કહો મુને, કર્મ તણે વિસ્તાર;
 મહા રહી તે સાંભળી, હું પામું તેના પાર.

‘ઉઘમ કર્મ સંવાદ’

શામળ



૩૨

કર્મવાદીનું સિદ્ધાંત

(ચાપાઈ)

શીવશર્મા કહે સુણ સુંદરી, વાત કહું તુજને વિસ્તરી;
 દક્ષિણ દેશ નેદીયાણું ગામ, વિષવાદી રહેવાનો કામ.
 બાજીમર વાદી કહેવાય, મંત્ર જંત્ર તણે એ રાય;
 સર્પ સાહીને ધરમાં ધરે, જડીભુટ્ટીનાં કારજ કરે.
 ૫ અથેાર વનમાં વાદી ગયો, પદાડ પર્વત ઉપર જઈ રહ્યો;
 મુરલીનો ત્યાં કીધો નાદ, આવ્યો સર્પ મુણવા તે સાદ.
 વાદીએ તેને તત્સણુ ગ્રહો, પોતાને મદિર જઈ રહ્યો;
 લાવ્યો વાંસનો કરંડ આપ, તેમાં ધાળ્યો મણિધર સાપ.

- નવ મેશ્યુ બોજન કે નીર, પામ્યો દુ ખ તે સર્પ જરીર,
 ૧૦ ઉઘમ સર્પ તે ચાનો કરે, કર્મ અનુસારે તે પરવરે
 વિશ્વાસ રાખે કર્મજ તણો, મગશે ભક્ષ મુજને બહુ ધણો;
 કર્મ જોરે લકા લૂટશે, કર્મ મધનથી છુટશે
 તેના ધરમા ઉદર ધણા, વિશ્વામ ગણે તે ઉઘમ તણા;
 કર્મ તે તો તૃણવત ગણે, ઉઘમ ભાવથી ભારે ભણે
- ૧૫ ઉદર એક ફૂતો તે ત્યાહે, રહેનો વાદીના પર માહે
 શિર મોટા ચોટા ચાકડો, મુજ મોટા ઊંટો જાકડો.
 કાપે કાપક કોડી ધણી, નવ આણે બીહીક કોષ્ઠ તણી,
 ઉઘમ પર જેને છે મન, નાખે ઉવાડી ઢાક્યા અન
 ઘી ગોળ ને વળી ગોરસ ખાય, એ છ ઉઘમ કરે રાય,
 ૨૦ એક દિન મન ક્યો વિચાર, લાવુ આજ અદેકેરો આહાર
 દાણા દૂધી કોણુજ ખાય, અદેકા ઉઘમ કરવા જાય;
 એમ ધારી ચાલ્યો પરચડ, જ્યાં દાકી મેલ્યો તો કરડ,
 દેખી કરડ રળીઆતજ થાય, ઉનટરી આધેરો જાય
 એમા દીસે છે સૂખડી, કાઠી ખાઉ લાગે બૂખડી
- ૨૫ એમ કરી લાગ્યો કાપવા વઢાવાને બહેચી આપવા,
 પાડી જિંદ ને પેઠો માહે કમી સર્પ બેઠો છે જરાહે
 વદન વિકાસ્યુ તેહ જ તણુ, પેઠો ઉદર લેવા ધણુ,
 ગળ્યો મૂપક ને ભાગી બૂખ, કર્મે તેના ટાળ્યા દુ ખ
 પામ્યો સુખ શરીરે સાર, પાડ્યુ જિંદ તે આવ્યો બહાર;
 ૩૦ પામ્યો સુખ તે ઉદર ગળ્યો, જઈ સંજનન સહિકાને મળ્યો

ઉઘમી ! ઉઘમ એજે ગયો, કર્મવત તે આગળ થયો;
કર્મ કરે તે ન કરે કામ, કામકળા વિચારી નોય.
ઉઘમી હંકારે છે પહાણ, કર્મ ખૂડે કે ખુવે પ્રાણ;
ઉઘમી વાવવા ખેતર પડે, સૂકે કે ઉભેલો પડે

- ૩૫ ઉઘમી ગાડીને બારે બારે; વાટે લૂટે કે બળદજ મરે;
કરે હજારો ઉઘમ મોટ, બાજે મરાસુ કા બાવે ખોટ.
ઉઘમ શુ કરશે એ મર્મ, જીતે તર્વ થકી એ કર્મ;
પડિત બોલ એમ બોલ્યો અતીથ, ચઢી રામાને સખળી રીથ.
અરે પડિત તું મુખજ હોય, ઉઘમથી મોઢું નહિ કોય.
૪૦ કર્મ નહાતું કેટલુંએ કઠોર, ઉઘમ શાહ ને કર્મજ ચોર.
ઉઘમ રાય ને કર્મજ રક, હારે કર્મ તે આડે અંક;
ઉઘમ સધળે છે સમથ, ઘડા વિષ્ણુ ગણે અર્થ.

‘ઉઘમ કર્મ સંવાદ’

શામળ

૩

૪૦

ઉઘમ કર્મ નિર્ણય

(ચાપાઈ)

રાજસભા ત્યા બેઠી નર્વાય, ઉઘમ કર્મને ન્યાય તોળાય;
સાબળ એ સતવાદી જન, ઉઘમે કર્મ કર્મે ઉઘમ બળવંત.
એકલુ કર્મ તે જીતે કોક, જુઓ વાત વિચારી લોક;
કર્મ વિના ઉઘમ નવ મળે, ઉઘમ કરતા કર્મજ ફળે.
એમાં ખેદ કરશો માં કોય, સમગ્રજ એ તે જીતે નોય;
ઉઘમનું તો કર્મજ નામ, કર્મતણે તે ઉઘમ ઠામ.

એ બેહિમા કષ્ટ અંતર નથી, ને ને વેદ પુરાણે કથી,
જેવું કર્મ લખાણુ તેહ, તેવો ઉઘમ ઉદયજ એહ.

જેને જેવો ઉઘમ મર્મ, તેને તેવું વળગ્યું કર્મ;
૧૦ જેને જેવું કર્મજ સાર, તેવો ઉઘમ કરે વેપાર.
જેને જેવું કર્મજ ગણે, ઉઘમે તેવી વિદ્યા જાણે,
જેને જેવું કર્મજ કાજ, ઉઘમ તેવી રાખે સાજ.

‘ઉઘમ કર્મ સંવાદ’

શામળી



૪૧

અલ્લાના હુદક છપ્પા.

૧

અનુભવીની આગળ વાદજ વદે, ઉંટ આગળ જેમ પાળો ખદે,
ઉંટ તણા આધા મેલાણુ, પાળાના તો છડે પ્રાણુ;
અખા અનુભવી ધમ્મર રૂપ, માગર આગળ શુ કુદે રૂપ.

૨

આખી નગરીમા લાગી લાંબ, પખીને શુ ધોખો થાય,
૫ ઉદર મિચારા કરતા શોર, જેને નહિ ઉડવાનું જોર;
અખા યાની ભવથી ક્યમ કરે, જેની અનુભવ પાખ આકાશે અડે.

૩

સ્વામી થઇને બેઠો આપ, એ તો મનને વળગ્યુ પાપ;
શિષ્ય રાખવાનો શિરપર ભાર, ઉપર ત્યાગ ને અતર પ્યાર,
આશ્ચર્યજનુને જાણ્યો પાસ, અખા શુ જાણે યાનીની આશ.

- ૧૦ ચરણ ચરણ તો ખેડી કરી, વણ ચરણોનો દોડા હરી;
ચરણ જળે કે જૂમાં દાટય, શ્વાન શિયાળિયાં કરડે કાટ:
તેની ચરણ અમો રુ ગ્રહે, જે સમજે તે એવું લહે

- કથા કરી તે શુકળ ખરી, પરીક્ષિતને મેળાબ્યા હરી:
શીખ થઈ ત્યારે આરુ રુ, નમ થઈ ગયા વનમાં પશુ;
૧૫ નિરપૃહની એવી છે કથા, અખા ખીજ પેટ ભર્યાની વ્યથા

દેહાભિમાન હતું પા શેર, વિદ્યા લાજતા વાખું શેર,
ચંરયા વદતા તોણું યમો, ગુરુ યમો ત્યા મણુમા ગયો;
અખા ખેપ હસકાથી ભારે હોય, આદમચાન સમૂળગુ ખોય

- શશરુ ગર્ભ વ્હાણજ ક્યું, મૃતતૃષ્ણામા જઈને તથું;
૨૦ વંઝાસુત ખે વ્હાણે ચઢવા, ખપુષ્પનાં વસાણા ભર્યા,
જેવી શેખશક્તીની કથા, અખા હમણા આગળ એવા દતા

- ભમાં જઈએ ત્યા ફૂડે ફૂડ, સામે સામાં ખેડા છૂડ;
કોઈ આવી વાત સૂરજની ઠરે, તે આગળ જઈ ચાંચજ ધરે;
અમારે હજાર વર્ષ અધારે ગયા, તમે આવા ડાહ્યા ક્યાંથી થયા,
૨૫ અખા મોટાની તો એવી જાણ, મુઝી હીરો ઉપાડ્યો પ્રાણ

લીલાં વૃક્ષને આથે રહે, જેમ પારથી પરુને મહે;
એમ હરિને આથે ધુતારા ધણા, ઉપાય કરે કનક કામતી તથા,
અખા ગુરુ રુ મૂકે પાર, જેના સિખ્ય ગર્દભ ને ગુરુ કુંભાર.

- ૩૦ સો અંધામા કાણો રાવ, આધળાને કાણા પર લાવ;
સૌનાં નેત્રો પુટી ગયાં, ગુરૂ આચાર્ય જ કાણા થયા;
શાસ્ત્રતણી છે એકજ આખ્ય, અખા અનુમવની હિંદી નહિ ઝાંખ્ય.

સમજી શીખી અર્ધ જોયરે, તેની તરોવડ શુ પડિત કરે;
પડિતને પડિતાઇનું જોર; પણ અતઃકરણુમા અંધાઈ ધોર;
અખા તે થકી પ્રાકૃત લના, જો આવે સમજ્યાની કળા.

- ૩૫ સખરી સંસ્કૃત શુ લણી હતી બાઇ, કયા વેદ વાચ્યા કરમાબાઇ;
વ્યાધ તે શુ લણ્યો'તો વેદ, ગણુકા શુ સમજીની હતી બેદ;
વળી શ્વપચની સમજ્યો રીત, અખા હરિ તેના જેવી સાચી પ્રીત.

- ૪૦ ઝીણી માયા તે જાની છરી, મીઠી ચર્મને મારે ખરી;
વળગી પછી અળગી નન થાય, યાની પડિતને માહિથી પાય.
પણ ઝીણો ચર્મને ઝીણી હણે, અખો સાચી પ્રીત તેની ગણે

અખો



મેલ તો ભાવર થકી મુંડા

મેખ તો ભાવર થકી ભુડા રે મેવા અંતરમા હિંડા—ટેક
ટેકા પૈસો ટેક ગામ ગામ નાખે, વળી ખેતર ખેતર હુડા,
જેની વાંસે ધાય તેનો કેડા ન મેલે, જેમ કટકના ભુડા રે. મેખ

ત્રાંખિયા સાર ત્રાંચુ કરે ને વળી, કામ કોધના હિંડા;
 ૫ ધન ધુતવા દેશ દેશમાં ફેરે, જેમ મલકમાં મુંડા રે. બેખ
 ગામ બધાની આકરી કરે ને, ઘેર રાખે અગન કુંડા;
 ૧ બોલે ભગત કહે કર્મની કોટી, પાપતણા લુંડા રે, બેખ
 ભોલે



૪૩

મૂરખો માની રહ્યો મારું

મૂરખો માની રહ્યો મારું રે, તેમાં કાંઈયે નથી તારું. ટેક
 સાત સાવર જેની ચોકી કરતા, ફરતું નીર ખાઈ,
 ચૌદ ચોકડીનું રાજ્યે આધ્યું ગધું, રાવણાદિક વાળું રે. મૂરખો.
 ૬; દુઃખને તો કોઈ દેખે નહિ, ને સુખ તો લાગે સાઈ,
 ૫ જોના વેળાની જાંવડી તારી, વળિ ભરે વાર રે. મૂરખો.
 હરિભજનમાં હેતજ રાખો, રમરણ કરો સાઈ;
 બોલે ભગત કહે રાખો હૃદયમાં, પ્રભુનું ભજન પ્યાઈ રે. મૂરખો.
 ભોલે



૪૪

યાણદાર થયા રે

યાણદાર થયા રે, યાજ્ઞાને રાખો ઠેકાણે;
 દુર્લભ દેહનગરી રે, મોજ માલિ બેઠો માણે—૨૩

ફૂડા પાંચ પગીશ હાગરા, રૈયતને રંજડે;
 ચંચળ ચોર કરે માંદિ ચોરી, લવન ગહુ ભંજડે;
 ૫ ધરપત ન ધારે રે, ધરાયો નહિ ભરે બારો-ચાણદાર
 સત્ય ધરમરૂપી પટાવાળા, હુકમ કરે તો જાંધી આણે;
 તરકરે સધગાને વશ કરીને, નાખે બધીખાણે;
 હંડ દેહ તેને રે, ધાલો અવળે ધારો-ચાણદાર
 છુપિ રહ્યા છે દોતિયા બે રૂડા, તેને તું નવ જાણે;
 ૧૦ જે જે કર્મ કરે છે પ્રતિદિન, તે લખિ લેશે ટાણે;
 દક્ષતર દેશે ધણીને રે, દિસાજ લેશે દણેદણે-ચાણદાર
 પાંચ પ્રકૃતિના કર શુભ જાંધી, વૃત્તિ રાખે ચિર ધારો;
 ધીજો ધણી છે દાસ ધીરાનો એને ઝોગજિ લેને એંધારો;
 અવિચળ ગાદી આપે રે, આપ રૂપ પ્રમાણે-ચાણદાર

ધીરો



૪૬

અફઝ ગતિ તારી રે

અફઝ ગતિ તારી રે, પૂરણ બલ્લ બલ્લચારી;
 તારો મર્મ ન જાણે રે, ભોગીદ્ર મોટા ભોમધારી. રેક.
 અફઝ ગતિ તારી અલભેલા, મર્મ નવ જાણે ભેદ;
 કર્મ દાન દયાગ દાખલા, દાર્યા વિરચીના વેદ;
 ૫ પાછા વાળી લાબ્યા રે, અસમાને ઉતારી. અફઝ૦
 યદ્ય યદ્યમા દરિએ અવની માગી, લઘુરૂપ જોવાગ;
 વામન રૂપ ધણુ પાતળિયે, જગિને ચાપ્યો પાતાગ;
 પ્રધુ પેર ન જાણી રે, પ્રતિદાર રહ્યા પાગ. અફઝ૦

- પાણીમાં પાળ બાંધી પુરષોત્તમ, રાવણ હણ્યો તતખેવ;
 ૧૦ દશ મસ્તક હરિએ હાથે હણ્યાં, એવા દેવાધિદેવ;
 જનકીને લાવ્યા રે, રામાવતાર ધરી. અકળ૦
 કાટિ કોતક કર્યા કૃષ્ણજીએ, દાવાનળ લીધો દયાળ;
 ધણી ધીરાતા ધીરજવંત હો, જોવધન ધર્યો કૃપાળ;
 કાળિનાથ નાથો રે, ઉપર કરી અસવારી. અકળ૦

ધીરે!



૪૬

જેને રામ રાખે રે

- જેને રામ રાખે રે, તેને કાણ મારી શકે;
 અવર નહિં દેખું રે, બીજા કોઈ પ્રજા પેએ. જેને૦
 આઠે અમીરને બીજા મગાવે, ને રંકને કરે રે રામ,
 સ્થળ ને સ્થાનક જળ ચલાવે, જળ સ્થાનક સ્થળ થાય;
 ૫ તરણનો તો મેરે રે, મેરણું તરણું કરી દાખવે. જેને૦
 લીંબાડાથી બળતાં રાખ્યાં, મંઝારીનાં બાળ,
 ટિંકાડીનાં ધંકાં ઉઘાળો, એવા હો રાજન રખવાળ;
 અંત વેળા આવે રે, પ્રજા તમે તેની તો. જેને૦
 બાણ તાણીને ઉમો પારધી, સીંચાણો કરે રે તકાવ,
 ૧૦ પારધિને તો મમે કસિયો, સીંચાણા સિર નહિં ધાવ;
 બાજ પડ્યો હો રે, પળી ભડી મર્થ મુખે. જેને૦

ગજ કાતરણિ લેધને બેઠા, હરજી તો દીનદયાળ,
વધે ઘટે તેને કરે બરાબર, સૌની લે સંભાળ;
ધણી તો ધીરાનો રે, હરિ તો મારો લીરું હેઠ. જને.

ધીરો



૪૭

પ્રકટ મલે સુખ યાય

પ્રકટ મળે સુખ યાય, શ્રીગિરિધર પ્રકટ મળે સુખ યાય;
અંતરયાત્રી અખિલમાં છે, તેથી કહેા કેાનું દુઃખ જાય. શ્રી ગિરિધર.

તૈલ વિના રજુટ તિલ પુરેથી, દીપક ક્યમ પ્રગટાય;
પ્રકટ પાવક વિના કાષ્ટને બેટે, શી ચેરે શીત સમાય. શ્રી ગિરિધર.

૫ પૃથ્વી ચાટયે તૃષા દળે નહિ, અંતર જળ શ્રુતિ ગાય;
દીવાસળી પાપાણુ સ્પર્શથી, કેા કહે જ્વાળા જણાય. શ્રી ગિરિધર.

સુરભી પેટમાં પય તેમાં ધૃત, તેથી પુષ્ટિ ન પામે ગાય;
દોહી મયી માંખણુ તાબ્યે, મર્ષિ બક્ષણુ સુખદાય. શ્રી ગિરિધર.

બ્યાપકથી વાતો નવ થાય, તે વિના જન અકળાય;
૧૦ રસિયા જન મન રંજન નટવર, દયા પ્રીતમ દેજરાય. શ્રી ગિરિધર.

દયારામ



મહા કષ્ટ પામ્યા વિના

સાચ કેદારો.

મહા કષ્ટ પામ્યા વિના કૃષ્ણ કોહોને મળ્યા,
ચારે યુગના જુઓ સાધુ શોધી:
વહાલા વૈષ્ણવ વિષે વીરલાને હોય બહુ:
પીડનારા ભક્તિ વિરોધી.

મહા ૦

૫ ધ્રુવજી પ્રહલાદજી બીજમ બળી વિલિખણ,
વિદુર કુંતીકુંવર સહિત દુઃખિયાં;
વસુદેવ દેવકી નંદજી નંયસોમતી,
સકલ મજભક્ત દુઃખી ભક્તમુખિયાં.

મહા ૦

૧૦ નળદમયંતી હરિશ્ચંદ્ર તારાનયની,
રૂકમંગદ અંબરિયાદિ કષ્ટિ:
નરસિંહ મહેતો ને જ્યદેવ મીરાજની,
પ્રથમ પીડા પછી સુખની વૃષ્ટિ.

મહા ૦

બ્યાસ આધિ બ્યાધિ તુલસી માધરાદિક,
સિવકપાલી વિદ્યા વિશ્વ નિદે;
૧૫ જમજનની જનકી દુઃખ દુસ્તર સહ્યુ.
પાપ વણ સાપ જેને જગત વડે.

મહા ૦

સંચિત ક્રિયામણ પ્રારબ્ધ જેને નથી,
તેને ત્રય તાપ આવી નડે છે;
અકલ ગત ઇશ હેતુ ન સમજ્યું પડે,
૨૦ પ્રયલ ઇચ્છા સરવ તે પરે છે.

મહા ૦

છે કથન માત્ર એ પાપ ને પૂણ્ય એ,
 નયન્યું નંદકુંવરનું જન્મ નાચે;
 દયા પ્રિતમ રૂચિ વિના પત્ર હાલે નહિ,
 પથ્ય ન ભાગે બ્રમણ્ય મન્ન કાચે.

મહા૦

દયારામ



૪૯

લોચન મનનો સ્ગડો

લોચન મનનો રે, કે' ઝગડો લોચન મનનો;
 રસિયા તે જનનો રે, કે' ઝગડો લોચન મનનો. ટેક.

પ્રીત પ્રથમ કેણે કરી, નંદકુંવરની સાથ;
 મન કહે લોચન તહે' કરી, લોચન કહે ત્હારે હાથ ઝગડો.

૫ નટવર નિરખ્યા નેણ તહે', સુખ આણ્યું તુજ ભાગ;
 પછી બંધાણ્યું મુજને, લગન લગાડી આગ ઝગડો.

સુધ્ય ચક્ષુ હું પાંગળું, તું મારૂં વાહન;
 નિગમ અગમ કહ્યું સાંભણ્યું, દીકા વિના ગયું મન્ન. ઝગડો.

૧૦ બહું કરાણ્યું મહે' તને, સુંદરવર સંગેગ;
 મને તજી તું નિત મળે, હું રહું દુઃખ વિગેગ. ઝગડો.

વનમાં વ્હાલાજી કને, હુંય વસું છું નેણ;
 પથ્ય તુને નવ મેળવે, હું નવ ભોગવું ચેન. ઝગડો.

મહેન નથી મન કથમ તને, ભેટે શ્યામ શરીર;
 દુઃખ મારે જાણે જગત, રાત દિવસ વહે નીર. ઝગડો.

૧૫ મન કહે ખીકું હદે, ધૂમ્ર પ્રગટ ત્યાં સોય;
તે તુમને લાગે રે નેણ, તે યજી તું તો રોવ. ઝગડો.

એ બેઝી આઘ્યાં બુદ્ધિ કને તેણે મુક્યો ન્યાય;
મન લોચનનો પ્રાણ તું, લોચન તું મન કાવ. ઝગડો.

મુખથી મુખ દુઃખ દુઃખથી મન લોચન એ રીત,
૨૦ દયા પ્રીતમ શ્રી દૃષ્ટ શું બેઠે વડેથી પ્રીત. ઝગડો.

દયારામ

✽

૬૦

મીરાંચરિત્ર

મીરાં મન મોહનયું મા-મું;
વરિયા વરિયા શ્રી ગીરધરકાથ,
જાણે જામ નયો કાંઈ જાનું. ૨૬.

જેમલ રાહોડની દીકરી ર. ૧
૫ સુણે મીડતા એનું ધામ;
૩૫ ગુણ કાઈ સમોવડ નહીં રહું.
મર્યું મીરાંબાઈ નામ. મીરાં.

જેશીએ વાંચી જનમોતરી રે
તેમાં લખ્યું નીકળ્યું એક;

૧૦ વંરશે, વિશ્વંભર નાયને રે
કરશે નંદકુંવરશું નેહ. મીરાં.

હોતપુરનો રાણો રાણો રે
તે સાથે કરી છે સગાઈ;

પરજીવીને વગાડ્યાં માસરે કંઈ,
લૌકિક રીતે મિત્રાંબાદ. મીરાં.

દેવીને દેવાં વધામણાં રે
આપ્યાં વરઁન્યા સહુ જન,
રાણે પારવંનીજી પુણ્યાં રે,
મીરાંનું તો મોદનમાં મન. મીરાં.

૨૦ સામુ કહે સૌભાગ્ય વધે રે વહુ,
નમો શક્તિને પાવ,
મીરાં કહે મસ્તક આરે નહીં નમે,
વિના શ્રી ગિરિવરધરગાય, મીરાં.

સામુ કેરે સામુ બોલો આજથી મારે
૨૫ નથી એ વહુનું કામ;
પુત્રને ક્યું એકને રાખો પરી,
એક ન્યાયે રચાવો એનું ધામ. મીરાં.

એવું સુણીને મીરાં મૂઝવ્યાં રે
અહું થયું ભાગી જાન્યા;

૩૦ સાધુની સગે દિન રેણુ નિર્ગમશું,
સુખે સેવીશું ગામશું ગોપાળ મીરાં

નંદનંદન સાથે ન્યારાં રલાં રે મીરાં,
હરિજન આવે યથાં પ્રેર;

નિત્ય ભજન-કથા કીરતન જોગજર,
૩૫ હરિને લડાવે કરે હેર મીરાં.

નણુંદ આવી મીરાંબાઈની પાસે,
ભાબી ત્યાં સો મોડયો ઉત્પાત;

- સાસરે રાણાજીનું મુળ લગ્નગ્યું વહુ,
મહીઓર, લગ્નગ્યાં માતતાત. મીરાં
- ૪૦ અંબર આબણ પહેરો અનુપમ,
સને સુંદર શણગાર;
મહેલે પધારો રાણાજી તણે રે,
રમી રીઝવી હ્યો બરધાર; મીરાં.
- ૪૫ જાપાં તીલક આશી તુગશીની માળા,
નાચો 'કુદો' વેરાગીને વેશ;
સંગ મુકી લો સાધુ સંતનો રે,
રાણોજી, તો કરે મુશ્કી કલેશ. મીરાં.
- મીરાં કહે રે બાઇ કલેશ દળવાનો,
એકજ છે ઉપાય;
૫૦ કહેજો રાણાજીને સાધુને સેવે પ્રેમે,
નૃત્ય કરીને 'હરિ' ગાય. મીરાં.
- વળી સોનું પહેર્યે શું મુધધું રે,
કહાડી નાખો ડાકડમાળ;
જાપાં તીલક ધરી સાધુઓમાં બેસો,
હ્યા હ્યો પહેરો તુગશીની માળ. મીરાં.
- ૫૫ તમો પલ્લુ જાઓ શીઠ સાસરે રે બાઇ,
વૃથા વટાળો શાને દેહ;
મનમમતા મોહનવર સાથે તમો,
સરવ તજીને કરો સ્નેહ. મીરાં.
- ૬૦ કહેજો તમારી માતને રે,
જદ મયાં મોવિંદ્યુણ ગાયે;

હરિ વિના કાટિ દેવ સેવશો તો ચે,
જન્મ મરણ નહી જાએ. મીરાં.

મુણી એમ જણકતી ખીજતી રે બાગા,
૬૫ આવી બધવની પાસ;
ઓ ભાઈ ભાબી કહે છે યાઓ વેરાગી સહિ,
મુઝી દો રાજ અવામ. મીરાં.

એવું મુણીને આગ્યો રાવ ગણાને
પ્રેર્યો સેવક મીરાંને અવામ;
૭૦ હાલો ખમર 'છે યા રંગમાં રે,
કાણ્ય કાણ્ય બેઠું છે એતી પાસ. મીરાં

અનુચરે આવી એમ કહ્યું જો,
નથી ત્રીલું માણ્યમ આ વાગ;
રાણીજી સાથે કાંઈ પુરૂષ ખીજો છે,
૭૫ ધરમા થઈ રહી છે ચે ચે કાગ મીરાં

સુણતામાં રાણો થયો રાતડો રે,
જેથી ખડમ ધાયો છે તેણીનાર;
આવી જોયું તો મીરાં એકલી રે,
કાંઈ આવે ના ધાઈ દીધા દાર મીરાં.

૮૦ પેઠા મીરાંને મેહેલે એકલો રે,
'જુએ તેને ના દીધું દરસાન;
પુછ્યું મીરાંને પેલો પુરૂષ કયા છે,
તાહારે લાગ્યું જોયું લમન મીરાં

કયા છે પુછો શું રાણા રાવમા રે,
૮૫ તે તો સધળે વસે છે લગ્નપૂર,

ધ્યાનમાં જીએ જોગી ગ્રેમી પ્રત્યક્ષ દેખે,

૧, રહે છે દુષ્ટ ચકી દૂર. મીરાં.

કાલાડી નાખોજી આ કલેશ કષ્ટ સંગે,

નિર્મળ કરો મન;

૬૦ પ્રેમ ભક્તિએ પરવશ બને તો,

તમને થાય તેહેનાં દરસન મીરાં.

એવું સુણીને આગ લાગી ધણેરી,

પણ ભાવ ના આવ્યો રે ભૂપ;

કોઈ કરીને શસ્ત્ર વાવરે 'એહેવે,

૬૫ દીકાં મીરાંનાં બે રૂપ. મીરાં.

તો યે મુરખ સમજ્યો નહિ રે,

મન સાથે ન કીધો વિચાર;

ખીલું ખદ્ગ એણે એચીયું રે,

ત્યારે દરિએ દેખાડી મીરાં ચાર. મીરાં.

૧૦૦ છાનો પડ્યો પાછો ક્યો રે,

રાતો આવ્યો પોતાને ઘેર;

વિપતો પ્યાલોં મોકલ્યો પીતો,

૬૬ કદાબું રાણાએ આણી ઝેર. મીરાં.

લીધો મીરાં'રે મન મગન થઈને રે,

૧૦૫ પ્રભુને દેખાડી ક્યું વિવપાત;

અમત મરિયું થઈ ગયું રે,

એને સમર્થ મળી ભગવાન. મીરાં.

મીરાંનાઈ આવ્યા વૃંદાવનમાં રે,

પ્રેમે નીરખ્યા શ્રી ગજરામ;

૧૧૦ શ્રી જમુના પપપાન કર્યું ને કરી
જીવા ગોસાંધને ચિદાપ. મીરાં.

હરિ જન જાણી મીરાં મળવાનું ક્હાળ્યું,
તેણે કાંઈ બુંદા નોંધેં ઓતું મુખ;
મીરાં કહે સારું યથું સવારું મુજને,

૧૧૫ પરપુરુષ જોએથી દુઃખ. મીરાં.

આજ લગી હું એમ જાણતી જે,
મજમાં કૃષ્ણ પુરુષ છે એક;
દંદાવન વસી હજી પુરુષ રહ્યા છે,
તેમાં ધન્ય તમારો વિવેક. મીરાં.

૧૨૦ એવું સુધીને જ્ઞાન પામીઆ રે,
જીવા ગોસાંધ મળ્યા છે ધાધ;
હજી મળીને હરિની વાત કરીને આવ્યાં,
એવાડ દેશ મીરાંઆધ. મીરાં.

૧૨૫ કરી તૈયારી ચાલ્યાં દારિકાં રે,
પ્રેમે નિરખ્યા શ્રી રણુહોડ;
વાસ પુરીને પ્રભુની પાસે રહ્યા સદો,
પહોંચ્યા છે મનના કોડ. મીરાં.

પાછળ પસ્તાવો રાજાને થયો રે,
ગયું ઉતરી મનનું ઝેર;
૧૩૦ મુખે માગે તે આપુ તેહને જે કોઈ,
લાવે મનાવી મીરાં ઘેર. મીરાં.

ઉપરા ઉપરી તેડાં મોકલ્યાં રે,
આવીને લાગ્યા સહ પાપ;

માણ પધારો મેવાડમાં વેહેલાં,
૧૩૫ । , રાણાણ તો અન્ન ન ખાવ. મીરાં.

ભ્યાંલગી તમે રહેજો દાગિકાં રે,
ભ્યાંલગી કરું અપવાસ;
આમદ દેખી મીરાં વિદાય માગવાને,
આખ્યાં શ્રી પ્રજુજની પાસ. મીરાં.

૧૬૦ હરિએ હકીકત સાંભળાને રે,
હસી ચાપી હૃદયા સાથ;
શ્રીકૃષ્ણ સ્વરૂપમાં સમાઈ ગયા રે મીરાં,
જે જે શ્રી દારિકાંનાથ મીરાં.

૧૪૫ ચરિત્ર એ મીરાંનાઈતુ રે જે કો,
સિખે માંજણે ને માય;
પ્રેમભક્તિ લેહેને મળે ને તૂટે
દયાનો પ્રીતમ વજરાય. મીરાં.

દયારામ



કવિ તા પ્રવેશ

માગ ૩ જો

૬૧

મારી ભરતભૂમિ

મારી ભરતભૂમિ

રૂપાળી, રઢિવાળી, યશાળી, સુશીલ, પુનિત;

તારાં ચરણ ચૂમી, આનંદે વહું જય જય દરદમ નિત્ય ! ટેક

દુનિયામાં દેશ અનેક જ છે

૫ સૌ સૌમાં કાંક વિશેષ જ છે !—

પણ તું તો અસૌકિક એક જ છે !—

મારી ભરતભૂમિ—

શી ફળદ્રુપતા સ્થળ સ્થળ સોહે !—

નવરંગી રમણી મનડાં મોહે !—

૧૦ જણે વાડી વિશ્વંભરની જ હોએ—

મારી ભરતભૂમિ—

સાચે વિશ્વંભર વા'લી તું ઝાઝી;

સમૃદ્ધિ સ્વભાવિક બધી સાજી;

તને પ્રભુએ કરી પ્રિય પ્રમુખાજી.—

તું તો સત્ત્વગુણી તત્ત્વ જ વેત્તા,
દેશેદેશથી પંડિત જ્યાં પહેતા;
થઈ શિષ્ય મહોત્સાહે રહેતા,

મારી ભરતશ્રમિ—

૨૦ એલું નિત્ય પુનિત તવ રજા ચૂમી,
ધન્ય ભાગ્ય નવલસાં તું જન્મશ્રમિ
તારી ભક્તિ રંગેરંગ રહી જ ધૂમી,

મારી ભરતશ્રમિ—

‘બાળ ગરબાવળી’

‘નવલસામ

૬

૫૨

૬ ભૂમિ અમારી

(શ્રી ગિતાસ-લાલ લીપચંદી)

એ ભૂમિ અમારી, મૈયા અમારી,
કોણ અવર કહેશે નિજની ?—
ન દેઉં ઉચરવા. ૨૬.

એ સ્વદેશ માટે કો રણ-યો
માણ આકૃતિ કઈ સમનિ,
ન આકૃં ઉમરવા. એ ભૂમિ.

પરાધીન થઈ રૂપલા રહેવા
કાલ પડે શિર સરમ ભરી !
ભણ્ણ એવી મરણ એ ભૂમિ

૫ ગુલામ કાફર કાયર પદવી,
હિન્દુ કાળા નામે ઠરી !
ભણું એથી મરવું. એ ભૂમિ.

x

x

x

૭૬ સ્વધર્મરંગી, સ્વકર્મસંગી,
સ્વદેશીજંગી પ્રેમે ભીંન્ધા !
૧૫ હરિ એક જ હૃદયે. એ ભૂમિ,

‘કુંજવિહાર’ હ. હ. ધ્રુવ

૬૩

૬૩

ગુણવંતી ગુજરાત

(મહાકાવ્ય-અંશ)

ગુણવંતી ગુજરાત, અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !
નમિયે નમિયે માત ! અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !
મેઘેશ યુજ મણિમંડપમા આ ઝૂંડી રક્ષાં અમ શિશ;
માત મીઠી ! તુજ ચરણ પડીને માગિયે શુભ આશિષ !—

૫

અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !

મીઠી મનોહર વાડી આ ત્હારી નદનવન શી અમોલ,
રસકુલડા વીણતાં વીણતા ત્યા કરિયે નિત્ય કલોલ !—
અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !

મંત મહંત અનંત વીરોની બહાલી અમારી માત !

૧૦ જય જય કરવા ત્હારી જગતમાં અર્પણ કરીએ જાત !—
અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !

ભાંડા ઘોર અરણ્ય વિશે કે સુંદર ઉપવન માંધ;
દેશ વિદેશ અહોનિશ અંતર એક જ તહારી છાંધ!—
અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !

૧૫ સરસરિતા રસભર અમિઝરણા, રત્નાકર ભરપૂર;
પુણ્ય ભૂમિ ફળ પુલક પ્રપ્રુમી, માત ! રમે અમ ઉર—
અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !

• હિન્દુ, મુસલમાન પારસી સર્વે, માત ! અમે તુજ બાળ;
અંગ ઉમંગ ભરી નવરંગે, કરિયે સેવા સદુ કાળ!—
અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !

ઉર પ્રભાત સમાં અજવાળી, ટાળી દે અધાર !
એક સ્વરે સદુ ગગન ગમવતો કરિયે જ્યોત્સ્નાપુકાર!—
અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !

નમિયે નમિયે માત ! અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !

‘પ્રકાશિકા’

અ. ફ. અમરદાર

કૃ

:

૫૪

ફરાન

લખાયો જે ભૂમિમાં અવસ્તા ઝંદ,
પૂગાયો જે ભૂમિમાં સર્વ પુલંદ;
પુટયા જે ભૂમિમાં દેવોના બંદ,
મટયા જે ભૂમિમાં હેરેમદી હંદ.

૫ ફસકધને પડી તે ભાગીને ભંગ.
 વેહના પાણુઓની પ્રથમ સે'તાય,
 જે ભૂમિમાં યષ્ઠ તે આજે ખુવાર
 ધુમ્મતા ગદરેઓના / ગોલા તરફ,
 અત્યંત ખુશીમાં અચરતી—ચશમ,
 ૧૦ પ્રથમ જે ભૂમિમાં જીપર ફેંકે,
 તેજ આજે પટકધને પડી નાચાર.
 ધરાન ! ધરાન ! હમજતના વતન !

જલેજ તાહરી જુદાઇમાં તન અને મન !
 'યયો ક્યાં ગુમ તાહરો દોર ને દમામ ?
 ૧૫ તમામ ' ' જોઈ યયુ' તું અતે નનામ !
 ' ' રેકી તું કેમ રહે જ્યાં કિસમતની ખામ ?
 કિસમતનાં લેખ આગળ આવે શું કામ ?
 આવે ક્યારે એવો એક જાંઘડીમાં દન,
 કે લેહ તાહરી ભૂમિના હેતે દર્શન !

‘ મારી મજેહ ’

જ. ન. પીટીટ



૬૬

કાવ્યદેવીને

(સુવણા)

ચલકતાં ઝલકતાં ચક્રિત કરી નાખતાં,
 દર્શનો દિવ્ય ટુજ અહિ દધને,
 કાવ્યદેવી ! અમારો યયો દોષ શૈ,
 રોપથી ક્યાં ભરાઇ જઇને ?

૫ માત્ર શુદ્ધિ રહી, શબ્દ અહિં છે પડી,
તું હવે આપ ! કંઈ તેજ સારું
ક્યાં મહા કાચીદેવી છુપાઈજ તું ?
કહે મને કહે મને ગુણ ત્હારું !

૧૦ સપ્તરંગી ઘડું મેઘનું બાણ તે,
ધારિયો સેતુ નિર્ભય શું ત્યાં કે ?
મોહી એના ઉપર તું ચઢીને અરે,
શું છુપાઈ જઈ અન્ય નાકે ?

૧૫ સરમ આકાશનાં તારણ પુષ્પના,
શું સુવાસે રહી દહેર મારે ?
૧૫ કે રૂડી દિવ્ય ભૂમિ વિષે તું ભમી,
રીઝવે દિવ્યજન કવિત—ક્યારે ?

૨૦ પશ્ચિમે સૂર્યનું ચર્ચનગૃહ શોભિતું,
પુજને શું મણુ ઉર બાળ્યું ?
ને વિમળ બહાકતું એકનું પૂર્વ ગૃહ
હૃદયથી તેં અરે શું હઠાવ્યું ?

રસિક સહરીતણા જન્મ છે જે સ્થળે,
એકવા રમ્ય નભમાં ફરે શું ?
પુજ વીણા તણા તંત્રને છેડીને,
ત્યાં મધુર ગાન ત્હારું કરે શું ? !

૨૫ ઉગતા સૂર્યની દેાર સજ્જગારીને,
વાદળોં નય કંઈ રંગ ધરવા;
એ મનોહર નૃતન સ્થાન તું ધારીને,
ત્યાં મહા પ્રેમથી મોજ કરવા ?

૩૩૩ રજનીમાં સિંધુની છાતીપર
૩૦ ધન્દુએ સાંકળી રમ્ય ગુંથી,
તે નિહાળી બહુ મોહ શું પામી ત્યાં,
સરી ગઇ બેઠ લેવા હળુથી ? !

ગાજતો ઉજળો સિન્ધુ ગંભીર બહુ
હૃદયમાં રત્ન રાખે છુપાવી,
૩૫ મર્વે એ રત્ન મઢવાજ તુજ મુગટમાં,
શું ગઇ ત્યાંહિ તું અંપલાવી ?

૩૬ ક્યા ધરણીના લલિત ખૂબા વિશે
બેઠી સંતાઇ એકાંત સાર ?-
ક્યાં ગઇ કાવ્યદેવી છુપાઇ જ તું ?
૪૦ કહે મને કહે મને શુભ તહાં ?

માત શુભરે તણ શીદને ક્યાં ગઇ ?
ક્યાં ગઇ તાહરી મિથ માયા ?
બધે કીધો હવે પ્રેમ રે શીદ તુજ ?
ક્યાં ગયા તાહરા કાવ્યખાયા ?

શિથિલ કવિતા પડી, ઉર્મિ રગની જાડી,
સ્વર વિશે કપદુઃખ હ વસંતું !
અદલ દર્શન હવે દિવ્ય તુજ આપીને
શુખ શુભરે તણ કર હસંતું !

તરંગ

(હરિગીતની ચાલ)

તરંગનો શુ રંગ ઉજ્જવલ ! રમ્ય નભમાં શુ' ઉડે !
અવનિપરતું આ બધું એ મન અલૌકિકતા બરે !
રથાન મુજતું આ રહ્યું, પણ મન ઉડે અવનિ થકી;
અપર રહીને શુર જાણે વિમાનમાં બેઠા પછી;-

- ૫ નિહાળતું આ દુઃખજનો, જગનમાં જે વિસ્તરી,
પણ અવનિ સાંકળ ખેંચતી વિમાન મન મમરાવતી.
હે પ્રેમ તારૂં વમન આ અવનિ મહીં દીસતું નથી,
સ્વર્ગના ખેચર ખરે તુજ દૃષ્ટિ ઝાંખી નહિ થઈ:-

- ૧૦ પૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખીને તુજ ભક્ત તુજમાં લીન છે,
અંત કરણના ભિન્ન ભિન્ન તુજ ભક્ત સર્વે ચાલ છે.
દૃષ્ટિએ દોડા નથી-ને દેખશે નહિ જન દેા કદા,
આકાર કેવો, રૂપ તહાં શન્યમય દોસે સદા.

- ૧૫ મન તણી છીંતી થકી ઉત્પન્ન થયેલા તું દીસે,
છહાંડ કદ્યે માનવી ત્યમ જન્મ તહારો મગજ છે,
વિચાર એ આકાર કેવા ચિત્ર ચિતરે મગજમાં,
અંત કરણ જે તૃપિત હોયે દગ્ધ દુઃખી અવનિમાં,-

- ૨૦ અધિક દુઃખા બોગવે સંસારની ઘટમાળમાં,
કદપનાઈ મન ગમે ત્યમ વ્યાધિ લારે મગજમાં.
શિશ્પકારી ચિત્ર પાડે ચિત્ર તેતું ક્યાં વસે ?
૨૦ કદપનામાં મૂર્તિ કદપી જગતમાં ક્યાંથી જડે ?

પ્રેમ ખોલે ને જાકે યુવાનીનું તોફાન છે,
ઉપચાર કરતાં અધિક દુઃખ તો અટકે પ્રગટે મન વિષે.

‘જયવિજય’



૬૭

રાત્રિ વર્ણન—અને મધુરાકાશ દર્શન

(શાદ્દૃશ વિઠ્ઠલિત છંદ)

હીરાની કણિકા સમાન ઝળકે તાકા ઝગારે મહેલ !
મેલીનાં લુપખાં બધે લળિ રહ્યાં નક્ષત્રમાળા અદેલ !
ધોળી શી ઉભરામમી દુધ તણા આકાશ-ગંગા ખીલે !
વાંકી કાર રૂપેરિ ચંદ્રની કળા જો આસમાની ઝલે ! ! !

૫ શાંતિ, શીતલતા, તથા મધુરતા સૌન્દર્ય, શોભા, પ્રભા,
રાત્રિ રાણી સુહાગિ સાડિ શરીરે દીપાવી આ જ્યોત્સના;
હર્ષે નિર્મળે ઝલે દલેતિ રમણી બાળા ચક્રારી-કુળ !
ગાયે ગાન મીઠું રૂડા હસકથી આનંદમાં શુભલુપ્ત !

૧૦ આવે શાંત સમે શી ખળખળ વહી, ઝરૂં નદીઓ, લળી—
સંગીત-શ્રવણ વિસ્તરે અનિલની હેરે વિલાસે ઢળી !
તારામંડળ સાથ રાસ રચિને બાળા તરંગોન્નમવળા,
શી આદર્શ સમે સરોવર—જળે નાચે શશીની કળા ! ?

‘કુંજવિહાર’

હ. હ. ધ્રુવ



સાગરની યાચના

- સાગર સખે ! મુજ કાનમાં એવું કંઈ તો ગાઃ
 જીવું મીઠું લાગે મહેને, એવું કંઈ તો ગા—સાગર.
- વિમુલાવવાહી ગીતડાં, ઘેરા તાનમાં બેઠો ઉંડા;
 ગૂઢ અર્થ ના ઉઠાવી શકે, ઉઠાવે એવું તો ગા—સાગર.
- ૫ શાશ્વત રહસ્યો ગર્જતી ક્રમકે તહારી કરતાલ;
 સમજી ન રહેના તાલ, કંઈ સમજી એવું તો ગા—સાગર.
 સમજી ન તે મુજ દીનતા, તુજ વૈભવો વિસ્તર, સખા !
 ન શુદ્ધુ ત્રિપેદી નાથ' કંઈ એવું અદ્વરનિશ ગા—સાગર.
- મુજ ઉર તુજ પર ઢાંળીને હું પોઢી છું બર રાતઃ
 ૧૦ મુજ ઉરમાં અસ્ફુટ કંઈ બરનો સખે ! તો ગા—સાગર.
- મુખડે શું કર્યોલી પાડતો? અવગણ્ય મને, ન વિમાસતોઃ
 ગા ગા ચિરસ્થાયી ગાન તુજ, સમજે ચ રહેને ગા—સાગર.
- તહારે જગતને બોધવું, પરમાર્થધિ સર્વ શોધવુંઃ
 હું કાણુ? શુર કર્તાવ્ય આચરતો સખે ! બધ્ય ગા—સાગર.
- ૧૫ તું તો અમિત ઉદાત્ત રાજે, હું બાલુડી ચંદાઃ
 અહો! મહાભાવ રાજવી! તુજ રાજગીત તું ગા—સાગર
- તુજ પ્રાણમાં અમી રેડવું, રેડા પછી મ્હારે જવુંઃ
 હું આચમીસ, અણુઆચમ્યાં કંઈ ગીત તહારા ગા—સાગર.
- મેલ ગાજે, કાલં ગાજે, ગાજે ચોદે છલાંકઃ
 ૨૦ 'પણુ તેથી' અંપર પ્રભુવર ગાજે, તે ગીત લખ લખ ગા—સાગર

જીવું જીવું લાગે. મૃતે એવું દેવે પ્રિય ! ગા;
 સાગર સખે ! મુજ પ્રાણમાં એવું અમુલ્ય ગા—સાગર.
 જુદલાંક કાવ્યો' નહાનાલાલ

✽

૬૯

તુંગમદ્રા *

(વપન્નતિ)

ખીજ નદીઓ દીડી છે 'ધણી' મેં
 ન તુંગમદ્રા સમી કા નદી છે;
 એમાં નથી પાણીતું મ્હોડું પૂરું,
 ન જાયે એનો રૂવધીર દૂર.

૫ દોડે ન એમાં જલઓત વેગે,
 તરંગ હિંચા ન જણાય એકે;
 પરંતુ એની ઘિટિ એવી મુદ્રા.
 કે લાગ્યું 'ખીજ નદિ તુંગમદ્રા.'

અનેક એમાં પડી છે શિલાઓ,
 ૧૦ જે મધ્ય જાયે જલના પ્રવાહો:
 રોકે શિલાઓ જલને ન લેશ,
 ખામે શિલાઓ જલથી ન કલેશ.

કા કા શિલાને જલ ઘેરી લે છે,
 ધિમે ધિમે ગોળ ખનાવી દે છે.

૧૫ કા કા શિલાઓ જલને નચાવે,
 ને ઝીણી ઝીણી લહરી કરાવે,

* મદ્રાસ જતાં રેલ્વેના પુલ પરથી જણાયેલા દેખાવ વપરથી.

અતિ લાઝ મહીધર એ ખતુને,
 ૧૦ યું રખાડી રહે ઉરની ઉપરે!
 અહિં લાઝ વિશે રમણીય યમે;
 રચના નિરખી મન તો વિરમે.

ધન ધુમ્મસમાંહિં લપાઇ કદી,
 ગિરિયૂથ કુળે ઉંડી મૌનનદી;
 ૧૫ ઝરણાં તણી અંગ' વિભૂતિ ધરે,
 ગિરિરાજ તપસ્વિસભા શું હરે!

કદિ મેધજળે ઉંડું સ્નાન કરે,
 ત્રિરિવંદ અસૌકિક જ્ઞાન ધરે.
 શિખરો બિચ મેધસમૂહ તરે,
 ૨૦ હંદયે પઠિ ભાવનદી ઉભરે.

તણુભૂમિ અનેક લીલાવરણી,
 હસતી નિરખી હસતો તરણી;
 પશુવંદની તે કંઈ માળ ધરે,
 ભરી જે વિવિધા વરણોથી ખરે.

૨૫ કદિ, શુભક સુખાં શિખરો ઉપરે,
 રવિરાજ સુવર્ણની વૃષ્ટિ કરે;
 ગિરિમહા કાન્તિ અરણ્ય ધરે,
 રમણીયપથ્થં વિરહુ ઉભરે.

કંઈ રૂપ દીકાં બહુ એક પરે,
 ૩૦ ન દીકાં તદપિ મહુ અન્વ અરે!
 નિરખું પણ એ કંઈ ભાવ બળે,
 વણુ બિગ્ન મને પ્રતિબિગ્ન પડે.

- જૂન સુષ્ટિ હવે! ધનનિદ્ર બની,
 ગિરિરાજ! ત્હમે સઘળી ગજની
 ૩૫ રહી જામત ચાંદનીમાંહિં વસો!
 નભતારક શું કરી વાત હસો.
 સહુ પ્હેલી ઉઠે હસતી થી ઉપા!
 રવિરાજની લાડકવાંધી રસા;
 મુદુરંગ ગુલામી વડે ચિતરે,
 ૪૦ ગિરિરાજ તણાં મુખ પ્રેમ ભરે.
 પછી વલ્લિભર્યો રવિગોળ કુદે,
 ઉઠી જ્યોતિનદી પ્રસરે જ બધે;
 ગિરિરાજ! ત્હમે કંઈ ભાવ લખ્યા,
 નિરખો સહુ એ વિરલી રચના.
 ૪૫ કદિ ગાઠ ભયંકર મર્જનથી,
 મરડે ધન વિષ્ણુ તર્જનથી;
 અમકાવિ જ વાંકી મુકી લીટિયે,
 તિમિરે નભ સ્યામળું વીટી લીધે.
 અતિ ભવ્ય ભયંકર ભેદ વિશે
 ૫૦ ગિરિરાજ! ત્હમે રમતા જ રસે;—
 અતિ અદ્ભુત એવી અનેક જગિ,
 હલ્યે મુજ ભાવ વડે જ લખી.
 જીજ્ઞાસુ આમ બધાં વિલસે,
 તદપિ સહુમાં કંઈ એક વસે;
 ૫૫ ઉંડુ સત્ત્વ અગમ્ય સુભગ્ય ખરે,
 ગૂંથી જે સહુ રૂપ જ એક કરે.
- “હૃદયવીણા” નરસિંહરાવ

૬૧

ગિરનારને ચરણે

(વસંતતિથક્કા)

ઉચ્ચ સવાર સુખરૂપ સખી ! અમારું,
યાત્રા દલ્લે શુભમુખી અમ ઉર્ધ્વગામી;
માંડી સિંદાસન રવિ ગિરનાર શૂંગે,
યાત્રાળુને કનક અંગુલિથી નિમન્ત્રે.

૫ આકાશમાંથી ઉડુમંડલ સંચરુ'તું,
આતિથ્ય અર્ધ રવિ એક જ અર્પતા'તા;
તે લેષ લેષ નમણું ઉર નામતુંતું;
લીલાવિમુગ્ધ પડતું લચ્વી દેવપાદે.

૧૦ પ્રાચી વિશે વિચરતા અમ સર્પદેશે,
ન્યાં તેજનાં ઝરણુ કાટિક કુટતા'તા;
ન્યાં લીકતા અમિત લાર્ગવના કુવારા,
આતમન તૃષા છીપવવા લીધ પંથ ત્યાના.

નહોતી સીમા ગમનીય રચની આધા,
નહોતી સીમા જગત કે જગજન્મનોની;
૧૫ નહોતા જ સંકલન તે રથલ કાલ કેરાં;
નિઃસીમ એમ વદતા પ્રભુના પ્રવાહે.

લેતા વિરાટ પગલા સખી ! વિશ્વ ગોલે,
વર્ષો સદસ્ય કુદતા મૃગલાની શણે;
ઉભા પુરાણ તીર, લોચન વર્તમાન;
૨૦ એવું હતું બલ વિશ્વ નવપ્રેરણાતું.
હા ! કાલરાશિ સરિખા ગિરિ રાજતા તે,
તે એક ભૂતકણ ત્યાં ચરણે પડેલો;

રાજેન્દ્ર કે યહ ગયા સખી ! ધર્મગોષ્ઠા,
તે ગાય વંશ વિધુની ગુણવંત માયા.

૨૫ શું સ્થૂલ સક્ષમ લંહરી નયો એક પુરે ?
શું સ્થૂલ નેત્ર નવ ચેતનમંત્ર વાંચે !
'શું સક્ષમની ન વશી સુન્દરતા સ્થૂલોમાં ?
શું સ્થૂલમાં ન ઉભરે ચિર ચેતનત્વ ?

જોયું અમે ગિરિકણે, સ્થૂલની શિલામાં,
૩૦ જોયું અમે ઉંડું ઉંડું, અદ્ભુત દીકું;
તે એક શેલકણુના ઉરમાંહિં જોતાં
પ્રતિહાસવાદી લીધે દર્શન ત્યાં પ્રભુનાં.

આઘન્ત આ જગત્ જીવનને બરીને
ધારે અધોર નીર સાગર કાલ કેરો;
૩૫ ને તે મહા કમલની ફલ પાંદડીમાં
મોથો સખી ! પરમ બ્રહ્મપરાગ ઉડે.

મારી છલંગ સખી ! સાગર એક કૂવા;,
નિહાળ્યું ભારત સુમાત્તિક વન્દનીપ;
નિહાળી ચેત ગિરિમાળની દ્વિમજૂમિ,
૪૦ ને સાધુ સાખીની દીકી મહિં ચિવ રેખા:

ઝાળંગી એ દ્વિમજૂમિ, જલધિની ઝાડી,
આદ્યાદિની વિચરતી દીકી ધર્મધેનુ;
ત્યાં નિરખી સુભગ રાવવપાદ લંકા,
ને વીરવીરી ગદુકો મહિં સ્તોત્ર માતાં.

૪૫ સિદ્ધાર્થ દેવ દીધે ભારતી એક વત્સા,
પોપી મદર્પ સુરનાન્દિની ચંદ્રગુપ્તે;

દે ખંડ ખંડ દુધ રાજર્ષિ અરોહક;
સૌ એક શૈલકણમાં ગૂઢ પ્રાણુ ! દીકું.

- ગાલે દળે નમણી પાંપણુ અર્ધ મીઝી,
ઢોંકે પુનઃ પુનઃ પાલવ ઊરદેશ;
સંકારી કાર સરતી કરવેલડીએ;
તેના નથી રસિક શાસ્ત્રીય ભાષ્યકારો ?

દીડી શિલા મહિંય સાગરની સમૃદ્ધિ,
દીડી સ્થૂલે મહલ ચેતન આલ વહેતો:
૫૫ તો શૈલને જડ પછી વડવું સખી ! કાં ?
તો શૈલને જડ કહી સખી ! નિન્દવું શું ?

જ્યોતિ શ્રીધી મહલભાવ દિનેશ ફેરી,
સત્કારી સમલ વિશાલ કૃપાની ધાર,
આશ્વા અમે પછી પીતાજ વરેણ્ય ભર્મ,
૬૦ આતિથ્ય દેવકુલવું સખી ! ચાગવાને.

‘કેરલાંક કાન્ધો’

નહાનાલાલ

૪

૬૨

દિવ્ય મંદિર તથા લેલ

(રાજાજીવ)

માનવરાજે રચ્યાં મંદિરો કીર્તિ કાળે,
કાળમહોદધિ મહિં કહિં લુપ્ત થયાં આળે;
કરતા કીર્તિસ્તંભ હિલા અમર નામ કરવા,
સહસા તે ભૂકમ્પ ગગી કષ્ટ જ્વતા ગરવા;

૫ ન રહે નામ નિધાન, રાનમા રહે રખડતા,
 શિક્ષાખંડ યદ્ય ચૂર્ણ જગોજગ મૃતસમ પડતા,
 અચળ કીર્તિને કાજ કાતરી રાખ્યા લેખો,
 ધસાઇ ભૂસ્થા આજ દટાયા ધૂળમાં દેખો

૧૦ એક અચળ ને ભવ્ય વિશ્વમંદિર આ બાસે,
 અનુપમ હુમ્મટ બ્યોમતણો જોનો ચોપાસે
 એક પુરુષ મહાન તણી એ કીર્તિ ગાએ—
 નિરખી શકે રૂડીપેર અહી જન કે વિરલા એ.

૧૫ વિધવિધ લખિયા લેખ દિવ્ય ભાષામાં ભારે,
 એક પુરુષ મહાન તણાએ મુશુ ઉચ્ચારે;
 અનુપરૂપ એ લેખ દોસે જગ રચના માંહિ.—
 નભ પટપર તારકા-લેખ અજકંતા કથંહિ.

૨૦ કહિ કહિ સંખ્યા-અન્ન-રંગના લેખ સુદાતા,
 કેા ધડી ઈદ્રધનુષ્ય-વર્ણના લેખ જથ્થાતા;—
 એમ નિરંતર વિવિધ લેખ રચના રહે દીપી,
 વાચી શકે કેા વિરલ દિવ્ય અદ્ભુત એ લિપિ.

દેશાટન કરી ભવ્ય મંદિરો બસે ન નિરખું,
 મૂઠ લેખ લિપિ જોદ બસે હું ઉઠેલી ન શકું:—
 મહાનંદમંદિર એક નિરખવા દષ્ટિ આહું,
 દિવ્ય પુરુષના લેખમાયુ સક્તિ ઉઠલવા હું.

‘કુસુમભાળા’

નરસિંહરાવ

તાપી નદીના પૂલ પર

(સવૈયા.)

સખળ પખોથી તાપી નદીને ચાંપીને ઉભો આ પૂલ,
જે દુધિયા સાપિણિ સમ નીચે લંબાઇ પડી છે અનુકૂળ !
ઉર્મિ કંઈ કંઈ ઉરમાં ઉડતી, બડબડ કરતી જોતી જાય,
પણ શાંતિની ધોળા સાડી હમણાં તો દાંડે છે કાય !

૫ મનુષ્યની સગળા શક્તિનો પૂલ અહીં આ આપે બાસ,
એ પૂમની પીઠે ઉભો હું આશ્ચર્યે બેળુ ઉદ્ઘાસ ;
ઈશ્વરીયા સાથે અહિં કેવી માનવલીલા છે જોડાઈ !
એ મહિમાના રતોત્ર ઉચરવા મુજ રસના તલ્પે છે આહિ.

૧૦ જડ મતિ ને ઝાંખી ચક્ષુનો, ઉભો રહિ અહિં નવ લવ જોય,
નહિં જેની આંખોમાં ઉરમાં, એ પ્રતિબિંબ પડેલું હોય !
તે આ નદીની લહરી જેવો જગમા ધસડાતો અચડાય,
તેને માટે બંધ કીધેલી આ લીલા-પોથી દેખાય !

૧૫ સાંઝ તણી સોભાનો, કેવો શહેરે તો કીધો શણગાર,
એને જોતો હસતો પેલો સૂરજ ઉતરે પશ્ચિમદ્વાર !
ને સજ્જનની મૈત્રી જેની આ વધતી જ્યાની સાથ,
વિધવિધ આકૃતિ દેતો તેને લાડ કરે છે શો રવિનાથ !

૨૦ નદી જળપર ગાતો અચડાતો શીતળ ચાતો વાય સમીર.
ને આ પૂલપર બેઠે મુજને, બેઠે રમણી જેમ અધીર—
પ્રેમે મુજ હૃદયે સગાવે કૈક વિચારો કેરી જોત,
જે સંસાર દુષ્પોષ પર ધડીબાર નાખે નિજ માયાળુ ઓય !

એ પશુ ધડીબર સ્વર્ગતણું સુખ સમિરે આજ ચખાડયું એમ,
મુજ જેવા વગી કેંક હૃદયપર એજ સમિર દાખવતો પ્રેમ;
એવી એની મધુર લપટમાં તો આ પૂલ હશે છે શાંત,
ને એની સોભામાં રંગે પૂરે સાંઝતણું એકાંત !

૨૫. આકાશે રમતાં વાદળ લાં જળમાં તરતાં વાદળ ભેય,
એ એની વચ્ચે રહી એમાં પૂલ પરમ પ્રીતિગુણુ પ્રેમ !
એ પૂલ જેવો ભુલો આપણું વર્તમાન જીવન કે ભાસ,
જૂત બાળપણનાં જીવનની ગુલ કડી છે જેની પાસ !

૩૦. એક કડીનો મર્મ સમજવા નભને ભેતું, ઉઝળે ઉર;
તે નભનું અમીહાસ્ય ઉતરતું મુજ હૃદયે ઠરી આપે નૂર !
એક પ્રકારી મનુજ જીવનનાં કેંક રહસ્ય ઉકેલું આજ,
જે આ મહારા અદ્ય જીવનનું દોરી જશે અતિ દુર્ધટ રાજ;

એવી આકાશી શાંતિમાં પૂલ ઉપર પામું ઉદાસ,
જાણે ધડી આ મુજ માટે લાં નભપરથી મોહલી છે ખાસ,
૩૫ જે આ સૂર્ય ઉપરથી ચઢને સ્વર્ગતણું વેરે છે તેજ,
એમાં આજ અદ્ય પ્રથમની પ્રમટ પિંજાન કરે છું રહેજ !

‘ વિલાસિકા ’

અ. રૂ. અખરદાર

કૃ

૬૪

ફુનુતર

(સિખરિણી)

સુખે ચાલ્યો જતો દિવસ સુખમાં ના ગત થશે !
મળ્યા અધ્યાત્મનો મનુજ દિલને તે ખરી જશે !
રહેશે રાવું ! તે રૂદન , મનુનું બાન્ધવ ખરું;
બધું જાણું બીજું મનુજ શરણે જાય વહવું.

૫ હવું મેં પાણ્ય ને કચુતર રહું તું ધુધવતું,
ઉછેરું તું ગ્રેમે, કનકમય આ પિંગર પૂરું;
પહેરાવ્યાં મુક્તાગડિત રૂઢાં ઝંઝર પગે,
ફરતું ભોળું તું સુરખ પગ નહાના કમકતે !

૧૦ અરેરે ! પૂરું કાં ? જડ જનક પ્યાર ન તુજને,
મુવર્યો લોભાયા કૃપણ રાડ એ તો જન અમે;
તને લીલી જહાલી ઘટ વનઘટા નીલમ સમી,
ગણે મોતી હીરા વિભવ રચના તુજ સધળી.

તને બધે નાખ્યું ! દિલ મતલખી કાં મુજ થયું ?
અરે ! તોયે ત્હારું મુજ પર હવું જહાલ અધિકું !

૧૫ અહો ! ત્હારું હૈયું પ્રણય રસ બીતું પરગળુ,
દુઃખી હું હોઉં તો મન રીઝવવા વૃત્ય કરતું !

તને કેદી કીધું ! હલ્ય મમ ગ્રેમે ન સજાયું !
હવું સ્વચ્છંદી તું, પરવશ કરું મેં અહ પ્રજુ !
મનુષ્યો સંહારી મુખદ રાત બધો કુદરતી—

૨૦ અરે ભોળા પ્રાણી, હિપર અલવે રાખ્ય જીલમી ?

‘કેકારવ’

કલાપી

૪

૬૫

एक वेलिने

(મંદાકાન્તા)

ધીમે ધીમે કુંપળ કુંપળે પત્ર પત્રે વળાને,
દીશી દીશી તર વિટપમાં ગૂંચણી કાંઈ ગૂંચે;
મીઠી વેલી ! તુજ વળ દીસે નિત્ય નિત્યે નવીન !
ત્હારું હૈયું વધુ વધુ સદા સ્નેહમાં થાય લીન !

૫ ન્હાની ન્હાની ટુજ ગતિસમો રાહ આ જીન્દગીનો,
તોશનો કે બાલક રવની કાંઈ દી માત્ર ભાસે;
ત્હારી પાસે ગણુ ગણુ ચતા જંતુઓ નિત્ય ચુંબે,
મ્હારી પાસે જગત સંધણું નિત્ય ચુંબ્યા કરે છે.

પણો તાળાં ચડી, ખરી, ચડે એકની એક ડાળે,
૧૦ ને આસંબે તરવર તણો નિત્યનો એક તાર;
ટેકા મ્હારો મુજ હૃદયની એક મૂર્તિ પરે છે,
તે પાસેથી મુખ દુઃખ સદા જાય ચાલ્યાં અપાટે.

તું પત્રો ના ટુજ કદિ ગણે, કુંય મ્હારાં ગણું ના,
કિન્તુ તેનો કુદરત મહીં કાંઈ છુપો હિસાબ;
૧૫ ક્યાં ? શા માટે ? પ્રભુવીશ્વ નહીં કાંઈ જાણી શકયું ના,
જાંડાં કાંચો, શિલમુશી વળી કાંઈ ચંકાજ માત્ર.

તુંમાં, હુંમાં અરરર ! પણ આ કાંઈ જુદું જ ભાસે,
ત્હારા મ્હારા પગ મહીં હિસે લિન્નતા એક જાડી;
તું ચાલે છે સતત ગતિએ, ફૂટતો ચાલતો હું.
૨૦ ખક્કા મારે કુદરત મને, દોરતી માત્ર તુંને.

હુ ચોડું છું મુજ જિગર જ્યાં એક દી શાંતિ પામે,
નિઃશ્વાસો સૌ જગહૃદયના ભૂતકાલે વિરામે;
નિર્મયો છું મુજ જીવનને એકબો વર્તમાન,
“ભિયે જાવું” મુજ હૃદયને એકલું માત્ર બાન.

‘કેકાચ’

કલાપી

કલાપીને' સંવોધન

મુરતાની વાડીના મીઠા મોરલા !

હિજળતા શા ઉર સાગર ઉઘાસ ને !

નિર્ઝરતી સૌભાગ્ય સુહાગન જ્યોત્સિનકા :

નયને ઝળકે નમણું નિર્મલ હાસ ને !

૫ મુરતાની વાડીના મીઠા - મોરલા !

આંજે ને અજવાળે આંખડણી સખી :

અન્તર ઉપર ઉધડે આતમ નૂર ને !

“ હેત હૈયાનાં વહતી વાળે વાંસળી ” !

હે રવર આકાશે અન્દર દૂર ને !

૧૦ મુરતાની વાડીના મીઠા મોરલા !

નન્દનવનના પ્રાસાદોની ટાયથી

મધુરી ફેકા આજે શી ઉભરાય ને !

મુરબીઓની માથે સંસારે સરી,

અન્તઢરિ ગીતા શી અથડાય ને !

૧૫ મુરતાની વાડીના મીઠા મોરલા !

“તવ સવિતાનું ભર્ગ વરેણ્યં ધીમહિ”

ગાયત્રીનો જૂનો ભેદક મન્ત્ર ને !

આજે અન્ય પ્રકારે આ માથું નમે :

નમતો સાથે આત્માનો એ તન્ત્ર ને !

૨૦ મુરતાની વાડીના મીઠા મોરલા !

કાન્તનો 'પૂર્વાશ્રાય'

મણિશંકર

રાજર્ષિ

(લાવણી)

મહેં ચિંતા સર્વે તજી મામને દારે,
તો ચિંતા મદારી સજી રહે પ્રભુ બારે;
મહેં મુકી વાસના સર્વે અરપથે ન્યારે,
તો પુષ્પ વાસના મને વધાવે પ્યારે.

૫ હું છોડીને ધરનાર થયો વનરાંજ,
મહેં મુકી લાજ, તો ધરે સત્ય મુજ માઝ;
તજિ નિરસ અન્ન હું જમું મિષ્ટ રણ તાજ,
તજિ કુટિલ વેલુ હું શુભ અનાહત વાજ.

૧૦ સંગેમરમરની સિલા સુવાળી સારી,
નવપક્ષવન્દ્યી ભરી સુપુષ્પ પધારી;
તકિયો અપકની સતા તણો શુભકારી,
ત્યાં સિંહાસન હું કરે અચળપદ ધારી.

૧૫ થટ ભવ્ય જુદની થટા છટાપી ગહે છે,
મુજ ઉપર દિવસ ને રાત જત્ર ધરી રહે છે;

૧૫ મૃદુ પુષ્પ શ્વાકુ ફળ દષ્ટ મને રીઝવે છે,
૧૬ ઘણું ઘણું ચાલવતાં હાથ વારંધ્યાં લે છે

કાકિયા મેના પોપટી અમરે ધારે છે,
“કિલ કિલ” બોલી કલ્લોલ લોલ લલકે છે,
પારાવત રસિલો સર્વ હાથુરી બને છે,

૨૦ મુજ અમળ કેદી મત નિરંતર રહે છે
વળી શીતળ મદ સુમધ સમીર વહે છે,
પંખો મુજ ઉપર કરી આદ્રશ રહે છે;

- નિર્ઝર ઝર ઝર ઝર કરી મને સેવે છે,
 શીતળ ને સ્વાદુ શુદ્ધ સલિલ ધરે છે.
 ૨૫ મુંદર અંબરને ધરી રક્ત વિચરે છે,
 શશિ સૂર્ય અહોનિશ મને મજાલ ધરે છે;
 રજનીમાં ચાંદીતણું, હેમનું દહાડે,
 મુજકાજ ગિજનું કરી પ્રહર્ષ પમાડે.
 ૩૦ હિ જગકર્તાનો એક આશરો મ્હારે,
 તો વેર કેર તર્કસર મળે ન લગારે;
 રહી અષ્ટસિદ્ધિ નવનિધિ, બની મુજ દાસી,
 હું અનન્ય હરિનો ભક્ત રહ્યો વનવાસી.

‘મુખનગુચ્છ’

દાસતરામ



૬૮

આશા

- આશા એ શબ્દ કેવો મધુર રૂચિર છે હર્ષ આનંદવાળો !
 અધારે ખેદ કેરૂં અરણ્ય બની બધું આવર્તા કહાડનાર;
 ઉદાસે ઉડતા છે સુખી હૃદય તણા પક્ષીનો એક માળો,
 આશા છે કલ્પવૃક્ષે કળી કુસુમતણી કામ ને આપનાર.
 ૫ ભાવો ને છે સહુ હૃદયના રૂપ આશાતણાં તે,
 સર્વે છુટે નેરસ છીપવા ચિત્તમાં અંગમાં કે;
 હર્ષે સાથે સરમ સુખની ‘પ્રેમ’ છે કબ્જુ આશા,
 એ આશા જ્યાં સુખદ બનવા પીગળે તે ‘કૃપા’ ત્યાં
 ૧૦ આશા મીઠી પ્રાપ્તિથી છે વધારે,
 આશા સાચો મિત્ર છે દુઃખ વેળા;
 માર્ગે આણે લોક ભૂલા પડેલા;
 મધ્યાન્હે તે કંઠમાં નીર સારે.

૧૫ આશા મોટાં કામ કરાવે જન પાસે,
રામે આધ્યો તે પુલ સીતાતણી આગે;
પાંચાલીની આસથી પાર્યે મચ્છ ચીરો,
ધુમ્મે આશે કીર્તિની સીકંદર વીરો.

૨૦ આશા ન હોય કશી તો જીવનું નકામું,
સામાં નિયાન વિણનું 'સદુ' તાકવાનું;
આશા નથી, પછી બધાં સુખ કામના શાં ?
આશા વિના નૃપતિની સ્થિતિ બદલાયા.

અતિ મહન નદી છે મોહ તૃષ્ણા તણી એ,
નિજ કવિપદ છોડ્યું, એમ જોણે કહીને;
ખર ન હતી તેને—નાહ સંબંધ અંગે,
રસમય કવિતાને તે સદા આશ સંગે.

૨૫ આશાનું મુજ ચિત્તમાં રમરણ હું પ્રેમે કદે સર્વદા,
તેને આવતી દેખી ધન્ય બનું હું ઉન્નત ઉદ્ધાસમાં,
આશાને સહુ રીતથી ખુશી કરે કે રહે સમીપે સદા,
તેનો મંત્રય હસ્ત શીર્ષ પર હું માનું સુખી રાખવા.

૩૦ આશાના બહુ તર્ક ન્યાં એવા બાધું રમ્ય
આવે વિચાર મૃત્યુનો.—આશા સર્વે શન્ય !
આશા સર્વે શન્ય નામ સુણતાં મૃત્યુનું,
મૃગ સહુ બાગે જેમ ગર્જન યાતાં સિંહનું.
સોધી કહાડું વિવાદ, આશા ન દેખું કશામાં,
મૃત્યુતણો શો ત્રાસ, જનતણા દવાલ આ શા ?

રમણભાઈ

ફુલ વીણ, સખે !

(તોટક)

કુલ વીણ, સખે ! કુલ વીણ, સખે !

હજી તો કુટુંબ જ પ્રભાત, સખે !

અગ્નિની ક્ષી જે વિકસી રહી છે,

ઘડી બે ઘડીમાં મરતી દિસશે !

૫ સુમહોદય આ કિરણો રવિનાં,

પ્રસરે હજી તો નબ મુગ્ધતામાં.

ન વિલંબ થયે;

કંઈ કાલ જતે,

રવિ એ પણ અસ્ત થવા ઢગશે.

૧૦ નમતાં શિર સૌ કુસુમો કરશે,

પછી ગંધ પરાગ નહિ મળશે !

કુલ વીણ, સખે ! કુલ વીણ, સખે !

હજી તો કુટુંબ જ પ્રભાત સખે !

નકી હિતમ અગ્નિમ કાલ, મખે !

૧૫ ભર ચૌવન આ હજી રક્ત, સખે !

ગતિ કાલની ચોક્કસ નહોય, સખે !

ધારતી પછી જોડજ તહોય, સખે !

કુલ વીણ સખે !

તક નય, સખે !

૨૦ દગની યદ તો દગવીજ થશે,

રજની મહી ચદ્ર ઉગે ન ઉગે.

હજી દિવસ છે,

કુલમાં લઈ લે;

‘ફરી લે, રખી લે, હસી લે, તું સખે !

- ૨૫ મૃગલાં રમતાં,
તરંગો લડતાં,
પિહગો ઉડતાં,
કૃષીએ કૃષીએ ભમરો ભમતાં;
જરણું પ્રતિ હર્ષે ભયું રૂદ્ધું,
૩૦ ઉગતો રવિ જોઈ ન શું હસે તું ?
પછી કેમ વિમારી રહ્યો તું, સખે !
પુલ પીણ, સખે ! પુલ પીણ, સખે !
હજી તો ફુટતુંજ પ્રભાત, સખે !

‘કેકાદવ’

કલાપી



૭૦

વૌષ

(ગઝલ)

- ગુજરે જે સિરે તારે જગતનો નાથ તે રહેજે;
ગણ્યું જે પ્યારું પ્યારાએ અતિ પ્યારું ગણી લેજે.
ફૂનીઆની જૂડી વાણી વિશે જો દુઃખ વાસે છે;
જરાએ અંતરે આનંદ ના ઝોછો ઘરા દેજે.
૫ ક્યેરી માંદિ કાજનો નથી હિસાજ દાડીનો;
જગત કાજ ચક્રને તું, વહોરી ના પીડા લેજે.
જગતના કાચના ઘત્રે ખરી વસ્તુ નહિ બાસે;
ન સારા કે નકારાની જરાએ સંગતે રૂઢેજે;
રહેજે, શાંતિ સંતાપે સદાએ નિર્મળે ચિત્તે;

૧૦ દિલે જે દુઃખ કે આનંદ કાઢને નહિં કરેજી,
વસે જી ક્રોધ વૈરી ચિતમાં તેને તજી દેજી;
મડી જાએ બલાઈની મહાલક્ષ્મી ગણી લેજી,
રહે હિન્મત સ્વાનંદે, ખરૂં એ સુખ માની લે;
પીએ તો શી પ્રભુના પ્રેમનો ખાલો બરી પીજી.

૧૫ કહુ વાણી સુણે જો કાઢની વાણી મીઠી કહેજી;
પરાઈ મૂર્ખતા કાળે મુખે ના ઝેર તું લેજી.
અરે પ્રારબ્ધ તો થેલું રહે તે દર માગે તો;
ન માગે દોડતું આવે, ન વિશ્વાસે કદિ રહેજી.
રહી નિર્મોહી શાંતિથી, રહે એ સુખ મોટું છે;

૨૦ જગત સાજીમસીતું કું પક્ષાં અલ્પજન જગત કેજી.
પ્રભુના નામનાં પુષ્પો પરાવી કવ્યમાલા તું,
પ્રભુની પ્યારી મીવામાં પહેરાવી પ્રીતે દેજી.
કવિ રાજ થયો શી છે પછી પીડા તને મધ;
નિજનંદે હમેશાં બાલ મસ્તીમાં મગા લેજી.

બાળાશંકર

૬

૭૧

સ્મૃતિ.

(તોટક)

દિન એક ગયો ! પછી લાખ મયા !

ચિરમાં પળીયાં પશુ આવી સુક્યાં !

હરનું જળવુંથ સમીજ જરો !

પશુ તે ચટકું ફરી ક્યાં મળરો ?

૫૦ : દિન રાત મદમ જળ્યા કરવું;
 સહતાં સહતાં પથ કેમ સહું !
 સહશું ! રહશું ! જળશું ! મરશું !
 ૥ સહ માલિકને રૂપું કરશું !

કંઈ બાકી રહ્યું ? હરિ ! યાચી હઉં !
 ૧૦ ન સુકાવ ઘસે જલ નેત્ર તણું !
 પથ તે દિનને, વિસરાયીય ના !
 સ્મૃતિ તે રહી તો દુઃખ સાખ બધા !

‘કિશોરવ’

હસાપી



૭૨

एक बालकीना मरण विषे

દિવ્ય લોકની ક્રોડિયા બાળકી ! તું આંદિ,
 આવી જીવન-ઉપવન વિષે, ઝટ ઉડી ગઈ ક્યાંદિ ?
 ધન ગિરિમાળ સુવર્ણની જેમાં તારો નિવાસ,
 ઉતરી આવી તું ત્યાં થકી મંદલાગ્યની પાસ—દિવ્ય.
 ૫ નવ બપોરો મંદબુદ્ધિ મહેં તારો અમૃતાધિકાર,
 તે થકી શું તું રિસાઈને ચાલી ગઈ નિજ દાર.—દિવ્ય.
 અથવા ધડી ધડી સાંભરી જૂમિ ઉજળવસ તારી,
 કરવા નિરંતર ગાન ત્યાં ચાલી કામલ મારી ?—દિવ્ય
 લોક લવે મુજ કોકિયા ! મુદ્ર પંખિકું દુતું
 ૧૦ શી દાનિ ? શોક શો ? એ જતાં. હોને નિંદામા સુવું—દિવ્ય.
 પથ મુજ હૃદયકુંજમાં ઉડી વચી ગયાં ત્હેં ગાન,
 જે ગવણે પડી મહે પીધાં કંઈ અમૃતનાં પાન—દિવ્ય.

એ ઉપકાર એ કોકિલા ! કેમ વીસરે આ વાર ?
એહ રમરી નવ ઢાળું શું ઝીણું આંસુ જે ચાર—દિવ્ય.

૧૫ અમર જૂમિને આંગણે દિવ્યગાન ગવાય,
સુણીને તે તુજ મુખપરે મીઠું સિમત હેરાય.—દિવ્ય.
તે સિમત પાન કરી કરી દિવ્ય જૂમિ મેં ઝાંખી,
એ ઉપકાર એ બાલુડી ! રમરણે રહીશ હું રાખી.—દિવ્ય.

આવી દિવ્ય મુજ કોકિલા મતાં ઉડી એકાએક,
૨૦ કેમ નયનમાં ના રકુરે અમૃતાશ્રુતી રેખ ?—દિવ્ય.
અંધારા આ હૃદયકુંજમાં જ્વનિ દિવ્ય ગભીર,
ઉજ્જવળ તુજ ગાનનાં હું તો લાવે ધારીશ ધીર.—દિવ્ય.

‘હૃદયવીણા’

નરસિંહરાવ



૭૩

ધા સુણીએ

ધા સુણીએ રે દુખીઆંની વાહાલાં !

બંધુ બનીએ.....

બંધુ બનીએ રે એનાં

બેલી બનીએ.....ધ્રુવ.

૫ એકજ જનનીના ભયા, એકજ શિરછત્ર છવાયા,

રંકે ભાંડુનાં રખવાળાં બેઠાં. ધા સુણીએ.

બેલડીઆં બાંધ બરોબર, રહેવા સરજ્યાં શું સહોદર,

દુઃખે દુખીઆરાં આજા અતર આંખીએ. ધા સુણીએ.

દુખીઆનાં ફેડાં બધેન, રચી ઉર આગચું નંદન,

૧૦ દીનને દારે દવાસાગર રેલીએ. ધા સુણીએ.

દુખીઆનાં દેવ સહાયક, દીનનાં તો સંતન સેવક,
 રંકને પગલે પ્રભુલીલા ન્યાળીએ, ધા મુણીએ.
 સૈયારી મિજલસ બરીએ, હૈવાને હેલે ચડીએ,
 વિશુની બહાવખાં રૂડાં જ્યોતિ વંદીએ. ધા મુણીએ.

‘લલિતનાં કાવ્યો’

લલિત

૬

૭૪

ક્યાં છે મજા ?

(ગદ્ય)

- ક્યા છે મજા ? ક્યા છે મજા ? કહે તુ મુસાફર ખરકના ।
 દુનિયા મહિં ક્યાં છે મજા ? માની લઉં શામાં મજા ?
 ૧ છે ક્યાંઈ ખાણુ ખુશાલીની આ ખરકને કાષ ખુણે ?
 દેખાડી દે ' જો હોય તો, ખોલી લઉં ત્યાંથી મજા ?
 ૫ આશમ શુણે બહેરી ન માણું યાતનું દરિયાતણું ।
 તે દુઃખ પોતાનું રહે તો માની લઉં શામાં મજા ?
 રાવે હસે અસ્થિર જૂત શોધે ન 'શું ક્યાં સત્ય છે ?'
 દુઃખભાર લખ મુગી શરે ધરતી, લઉં શામાં મજા ?
 ત્યાં આસમાને આલસાં બુદાં બુદાં કંઈ ચકચકે,
 ૧૦ સમજે ન કા તેથી નિમાસા સૌ બરે । શામાં મજા ?
 દરિયા મહીં-ધરતી મહીં-ત્યાં આમમાન મહીં ઉડે,
 કહે તખ્ત ખુશાલીતણું, -શું કામની પજુ તે મજા ?
 છે ત્યાં ત્યાં જૂત તો દુનિયા 'માણુવા જ અજાદ મજા,
 માથે લખ પાછાં ક્યાં દોડાં નહિ. તો ક્યાં મજા ?

૧૫ વર્ષા બિયારી ગર્ભિણી સહેતી પ્રસૂતી વેદના,
પછડાય ચીસો પાડતી ને ગર્ભ જળ રૂપે પડે;
ચીજાય શિયાળા મહિં સીઝાય ઉનાળા મહિં;
દુનિયાં બધી એમ જ પીડાતી દેખું છું, તો ક્યાં મળ ?

૨૦ ખુબસુરતી આલમતણી હમતી ખીતે જે કારખી
દેખું હું, પણ કરમાય લણુમાં ! માતું તો શ્યામાં મળ !
શુભવા કહે, અવલોકવા કે, વાંચવા કાષ્ટ કહે;
હું મહાવરો રાખું ધણો, તેમાં ન આવે પણ મળ !
આલમતણી મેં યોપડીનાં ફેરબ્યાં પાનાં ધણાં !
માલિકના ડહાપણ યકી સમજી ધણો, પણ ના મળ !

૨૫ હું માન દુનિયાતું શુણું અવલોકું સારી ખેડકને !
જણી લઉં છું બેઃ સમજો, તોય તેમાં ના મળ !
જગર વિના તનહા શરૂ તેથી ન આવે રે ! મળ,
આ ઇશક વિંધુ રોણું ન માને ડીલકું ક્યાંય મળ !
ઉડી ગયેલાં નૂરથી ઝંખો ફેરે જનમંડળે,
૩૦ ધારી ધકીરી હું પુકારે, “ નર ! એ મુજ નર ક્યાં ? ”

શણે ન કે ! રડવું જુએ ના મુજ હાલત આલમે !
દેખુંજ તેને રકતી હું તો દુનિયામાં ક્યાં છ મળ ?
દુનિયાં મહિં લાષ્ટ ! નથી—ક્યાંય નથી—કાંઈ મળ ?
ગમગીનીનો બંડાર આ છે,—માતું તો શ્યામાં મળ ?

૩૫ જીંદગી છે જ્યાં સુધી સહેવું બધું રે ! ત્યાં સુધી,
આ જીંદગી પૂરી થશે તો આવશે ઉચ્ચી મળ !
રમરવાં ગયેલાં સ્નેહીને, રડવાં ગયેલાં સ્નેહીને,
ભભાશ જીવિત મુજ એ છે ! હાલ તો કહેા તે મળ !

૪૦ દેહો તે મળ કે દંભ કે મૂર્ખાઈ કહાપણુ ને ગમે,
 અવસાન સુધી હૃદય મુજ તેમાં જ માની લે મળ !
 અવસાન બાદ ઉડી જતાં અકળિત અગમ્યજ સ્થાનેમાં,
 આ ખરકમાં નથી ક્યાંઈ એવી કરીશ ત્યાં સાચી મળ !
 'લલિતાનાં કાવ્યો' લલિત

૩

૭૫

કૂર્મવિતાર અથવા સમુદ્રમંથન

અને

ધિવ વિસર્જન અને સુષાપાન

(સિખરિણી)

૧ હોડે છે મોપાસે ભુદ્રુદ્ધવતું, શીલુ ઉભળું,
 જળે મળું તળું જિનિ રસિ રવૈયે નિગળતું !
 ન ગોળા ફરીરાખ્ય ધમ ધમ કિરાળે, ધુમવતો !
 ન નેત્રાં વાસુકિ ગરલ વિકસી-મુખ વમતો !
 ૫ રવૈયો એ જાનો ! અધર ઉછળે મંદર ગિરિ !
 સમેટી સામગ્રી, વિધિ બધિ પરાણે પુરિ કરી !
 ગદ્ય રિદ્ધિ સિદ્ધિ નિધિ પ્રલયમાં એ અદ્ય ગદ્ય,
 નહિં તો હે ! ક્યાંથી મુર અમુરની ગાંઠ પડવી ?
 અમે મ્હોટા તે શું પડડિ પુછ પાછ પડિ રહું ?
 ૧૦ મુખી મ્હોડે મોટું ! ભેરતું ! વિપતું વર્ષણ સકું !
 ન ભક્ષી, ના ચાકત, પરવશપણ ત્યાં શું ન અમે,
 ન તાળી કે વાગે મુરનિય કરે એકથી કપમે !

શું મચ્છો શું કચ્છો, મકર ઝપ તિમિંગળ પડે!
વલોવાયે વારિ ઉજળિ, છડિ અન્યોન્ય અપડે!

૧૫ ન કાવે, ના આવે સુખ મધનમાં શું કરવું?
વરાંસે, વિમાસે! હુરિ મદદ દે! કૂર્મ ચરણ!!

હજારે હાથે એ મુગ્ધ ગિરિ યંભાવિ ધિરવે!
અહા આ શું બાલે? જગત પ્રજાવા વળિ હવે?
બળ્યું આ સીમતું! જતું કહિંવ? કા એર છરવે?

૨૦ વિના શંભુ! વાણી અગમ થઈ! પી કંઠે છરવે!!!

ખમ્ખા હા! આવાતો-જવલત વિષ ફેંકયે નહિ વળ્યુ!
હવે ધીરે કાટે કૃષ્ણ, ધન સાંચ્યું સમજું,
પણે કાઢી કારો ધવળિત દિસા પૂર્વ શું કરે?
રૂપેરી કે વાંકા વિષુ હર લલાટે જઈ કરે?

૨૫ અહિં ઊર્મિ પ્રસ્થે ધનુષ, કમલા, શાખ મણિ છે,
વરે ખીજ વિષ્ણુ! અવર કર રે, કૌરુભ હોડે!
તથા પારિજાત કુમ, રમણિ રંભા અપસરા,
લિધાં ઇંદ્રે હાથી અદ્ભુત કળે કામ દુહગા!

અહા! ઝડપે સૂર્યે ઉદયિ હવે એ મત મુખને
૩૦ રહ્યું ત્યારે છે શું પ્રજા હરણે આપણું કહો!
કોઠા દૂટા લૂટા દશ રતન જે છેતરી શીધાં!
ઉભા રહો આ શું છે અસુર ન જવા દો! મિદિ મુરા.

વધી મસ્તી પીતા ધસત અહ ધન્વતારિ સૂર્યે,
મુખા-કુંભ-પ્રાપ્તિ ત્વરિત કિધિ દેત્યે બલ ભરે!

૪૫ વિકાસી મ્હો, આંખો ચકિત, મુગ્ધતા દેહ-સતિકા,
હતા ગેંઠ મૂળ મરકટ-નૈમડો જ્યોત મદિરા!!

ન સારા સંતાપે પ્રળભ ન હો દુષ્ટ દનુભે,
 ને આર્યો દસ્યુથી વ્યથિત ચિર રે, એક મનુભે,
 સદા જ્યાં જાતે છે મતિ, વિલવથી મુક્તિ નયન,
 ૪૦ સદા જ્યાં રાજે છે સુજન વન છાયાંકિત ધન !

(અનુક્રુપ ૭૬)

ધન્ય એ મોહિની માયા ! અમરત્વ પ્રદાયિની !
 આર્ષ-સંપત્તિ-મદોહી ! દુષ્ટ ભેદ વિધાયિની.
 (કુન્દવિહાર) ૬૦ ૬૦ મુવ

૬

૭૬

સેવી.

—હિંદ દેવીની પોતાના બાળજાને શીખામણ—

(સંવેષ)

૧

રાજકાજ મૂકીની પડતાં, નાખી નજર જ્યાં પુગે નહીં,
 દરિયાપારે ગિરિયો પાછળ રાજરમત સંતાપ રહી, —ખાલક મહારા.
 શસ્ત્ર અસ્ત્ર ફેંકી ઘો અળમાં, ક્યોં ધાવ જ્યાં ફળે નહીં;
 આમ વીજના ગોળા શહે પરત, તમ કષમ શકો સહી ! —ખાલક
 ૫ અને વળી નાકાંઓ ઘેરી જોનખુલ્લ હોમો હરિરાજ,
 શિકર તમારે રાજકાજ કે શસ્ત્ર અસ્ત્રની શી છે આજ ? —ખાલક

૨

વેદ પુરાણ મહાવિદ્યાઓ મુકો ઉંચી જાજલીએ હાથ,
 કલમ વીણા ને એવી મોહનીમાં પડવાનો નથી આ કાલ —ખાલક
 જંગી સત્તા જગત્પાપારો તમે ન હજી ખેડી ચક્રો;
 ૧૦ મજા તમારું વિચારશો કે આંખ મીચી ફેડક મયશો ૨ —ખાલક

અને વળી એ વિદ્યાઓ એ કલા અને એ વ્યાપારો;
કાલાતીત, ગમે તે કાલે, શક્તિ છતાં કરવા વારો-ખાલક

૩

પેટ પુરે મળવું નથી તમને, ખાલ તમારાં સૂકાં તને,
જીવાન ફરતા ધરડે વદને, સ્થિતો ન જાણે જોખનને.-ખાલક
૧૫ મહારોગ ને દુષ્કાલોએ નવો ફર વળી વર્તાવ્યો,
દિવસ દિવસથી ખારીક આવે, કલિયુગ શરે કુલ્યો ક્ષાત્યો-ખાલક
ક્રૂરતનં માનવની જોડી એકમેકથી હસે કુલે,
ચક્રવા જોડી એજ ખરી છે, વિયોગથી કરમાય ઝુરે.-ખાલક

૪

પુરાણ પૂર્વજ હતા તમારા, વનવાસી કૃષિ કરનારા,
૨૦ ઠોર ઉપર મમતા ધરનારા, કંઠ્યુ નિયમમાં પળનારા-ખાલક
દેશ જીત્યા બહુ રાજ્યો રચાયાં, ધર્મ કલા અને વ્યાપાર,
શાસ્ત્ર દિલસુધી ફૂનર નીતિ, કહો ન શું ઉતર્યા પાર-ખાલક
જંગલ ભેદ્યાં, પશુઓ રાની પાળ્યાં, કંઈ કંઈને માર્યાં;
અનાર્થ બહુએ પશુ જેવાને પુનિત રપશે ઉદાર્યા-ખાલક

૫

૨૫ નરહૃદયે સુર ને દાનવનાં સૈન્ય ઉભય વસતાં સાથે,
દાનવસૈન્ય હણી સુર પોથી પૌરુષ જ્યોતિ ધરી માથે-ખાલક
એક જ્યોતિના બની ઉપાસક-મોધક ધર્યા નિહર જગમા,
ખાળી સકયું નહિ કાષ્ટ એમને-વધાવતા સદુ કે પગલાં!-ખાલક
મૃદને મુકાવી પશુ-અનાર્થ-વન-તિમિર-ઘોર અધર્મોથી,
૩૦ ધર્યા મુકાવા ખંડ અન્ય, અટક્યા કેવલ જ્યાં પૂરતી ખુદી-ખાલક

૬

શ્રમિત થયા કંઈ લોહી ધસાયુ તિમિર જીવ ત્યા જાણ્યું મહડી,
મર્યા બહુ, અધુર એમાડયુ ઉપર જાણ નીજ કરી ખરી-ખાલક

પણ એ અર્ધા-આર્ધ રજપુતો પુરા આર્ધ ન્યાં થયા નહીં,
 વળી તિમિરદલ ઉતર્યું ત્યાં તો આલ તુટ્યું, ગઈ ન્યોતિ શમી-ખાલક
 ૩૫ એહ ન્યોતિ પ્રકટાવો પાછી, એ પોરુષ વર્તાવો ફરી,
 કુદરત પ્રીત શરી આદરતાં નવીન યુગ ઉગરો જલદી-ખાલક

■

દુકાળ ઉપરાઉપરી આવે જગશે નહીં તેથી જ જરા,
 મહારાં ખાલક, તમ માટે મુજ ધાવણના અપુટ ઝરા-ખાલક
 પણ અક્ષવાળા તે આર્યો, મુજ ખાલક તે, તે જ ખરા,
 ૪૦ બિન અક્ષવાળા તે મહારા અણુમાનીતા પુત્ર ક્યાં-ખાલક
 સમય વિચારો સમય સુધારો, સમય વિષે સાવધ વર્તો,
 'ઉત્તમ ખેતી' મૂત્ર તમારું પુરાણ પાછું ઉરે ધરો-ખાલક

/

નવે ખંડી દેવીઓમા જાણાએ હું પ્રથમ બંદી,
 સદુના જયપણની હું સાક્ષી, મુજ જયપણમાં હું જ છડી-ખાલક
 ૪૫ બૂતકાળ પૂરો મે ઠીઠો, ભવિષ્યમાં મુજ નજર તીણી,
 માટે કહું છું ચેતો, ચેતો, સાવધ બનો સમય જાણી-ખાલક
 મોટી તણી સંખ્યાથી, જો જો ફાકટ ગર્વ ન ધરશો બાલ,
 મહને નવત્સી, પરવત્સોથી, કરશે માં આખર ખેડાલ-ખાલક

૫

શહેરો'ને શહેરી રાત્રો ને કંતાયેલાં શહેરી તન,
 ૫૦ હુંકાં જીવન, નિર્જલ કલુષિત, ઇચ્છિલ જિવારા શહેરી મન-ખાલક
 શહેરી ગરીબી, શહેરી સુસ્તી, બર્થ શહેર તણી જાનજ,
 શહેરી પાપો, શહેરી જુઠાણા, શહેર તણા કસહો કંગાળ-ખાલક
 એ સદુ આવરણોને તોડો એ માપાને પરી કરો,
 દિત ને દિનનાં માધન સામ્રાજ્ય, સ્વચ્છ લોચને ઉરે ધરો-ખાલક

૧૦

પપ વનો વસાવે, ખેડો ખેતર, રચો વાડીઓ, પશુ પાળો,
ખાતર-ખીજ-ઝાલુ-ચારા-ધરતીના બેદ પુરા ન્યાળો-ખાલક
નદિયો સાંધો, કૂચો ગાળો, સમુદ્ર વારિ મિષ્ટ કરો,
જલમાં સ્થલ, સ્થલમાં જલ આણો, કુદરતનાથી મૈત્રી કરો-ખાલક
નીકા ખોદો, બધો બાંધો, આમ વીજને રસાયણો,
૬૦ ખનિજ-સૃષ્ટિ વળી વાયુચક્રને અધીન કરી ખપમાં આણો-ખાલક

૧૧

એ વનવાસ વિષે ઉછરતાં દ્વિધમણ તમારાં ખાલ,
નહિ વ્યાધથી હઠશે પાછાં, નહિ એમને છળશે વ્યાલ-ખાલક
ધોધ કુદી એ હમશે સામાં નદીપૂર તરી ઉતરશે,
ખરે બપોરે જોજન ખેતર લણી કણસલાં-હમ રચશે-ખાલક
૬૫ જોખનપૂર વિષે એ આર્થો નિરખી જમ વિસ્મિત બનશે,
ભરમ થશે ઠસિયુગ આ દેશે, નવીનયુગ વર્તી રહેશે-ખાલક

૧૨

એ ખેતીના વિરામ કાલે, રાતે ઉકુચણ નીરખતાં,
દિવસે કુદરત લીલા પીનાં, ઢોર જમહાં વિચરે ચગતાં-ખાલક
વેદ-નીતિ ને દલા-પુરાણો ધર્મ કિલસુકી વિષે તપહાં,
૭૦ તર્ક-ધોડલા દોડી રહેશે, ઉપનિષદો અવતરશે હો-ખાલક
ઝવિઓ, દષ્ટાઓ, અવતારો, પૌરુષ, જય, આત્મા સ્વાયત્ત,
પ્રકટ થશે એ વનવાસે-હલ એક જ આલુષ ઇશ્વરદત-ખાલક

‘ભણકાર’

ખ. ક. ઠાકોર

હલદીવાટનું યુદ્ધ,

અથવા

શૂરા વાવોશ હજાર

(દિવ્ય ૭૬)

“ વીરા ! આલો ઝટ રણમાં કાઢો તાતી તંદવાર !
હર હર હર નાદે ધ્રુમતા, કરિયે અરિનો સંહાર !
રણધીરા હે રણપુનો, મુગ અમ તણા શણુગાર !
રે આલો હલદીવાટે, શૂરા બાવીશ હજાર !

“ વીરા ! શુ યૌર્ધ ગયું છે ? શું રણપૂત યશે ગુલામ ?
મેવાડ પરાધીન બનશે ? શુંજશે શિંગોદિય નામ ?-
નહિ, નહિ, નહિ, રણમાં આલો, ઝગકાવો તમ હથિવાર
રે ધૂમો રાણા સાથે શૂરા બાવીશ હજાર !

“ વીરા ! તમ આજે રણમાં, બેઠો અરખસિત પ્રવાહઃ
૧૦ રણપૂત ગૌરવ હજી પણ છે તે બેશે અઝગરયાદ !
રે આજ પ્રતાપ પ્રતાપે, ધૂમી રૂદેગે રણમેઝાગ,
ને સાથે ઝુઝ્યો તેના શૂરા બાવીશ હજાર ! ”

મજન કરી એમ પ્રતાપે ઝોકાબુ ગલે સરીર
રોંઝાર કરી ત્યા ઉછળ્યા રાઠોડ, શિંગોદિય વીર,
૧૫ અંદાવત, સંગાવન ને ઝાણા ચોરાણ, પ્રમાર -
રિપુને હણવાને રૂઢા શૂરા બાવીશ હજાર !

મોગસ ધુવરાજ સહીમ ને અંબરખનિ મહાવીર માન,
સહ એન્ધ અસખ્ય ને ઉમા કંઈ સિંધુ તરંગ સમાન !

પણ મુગડોળામાં ફેટે વનરાજ કંરી હોંકાર
૨૦ ત્યાં ફૂલા તેમ પ્રતાપી શરૂ બાવીશ હજાર !

ધડ ધડ ધડ ચાંચ ધડાડ કંઈ તોપતણા ચોપામ,
કડ કડ કડ વૂટી પડતું નીચે આવે આકાશ !
તેને ન જરા મજાકારી, ધરી અંતર ચોર અપાર,
ત્યાં મૃત્યુમુખે હોંમાતા શરૂ બાવીશ હજાર !

૨૫ “આજે નથી, પાછું ફરવું, સમરાંગણ છે અવસાન;
રિપુને હથવું કે મરવું, છે એ જ અમારી લ્હાણ !”
એવું કહી સદુ ઝોઝાવી મોગલને મારે માર:
૧ રેલ સમા ત્યાં રેલે ગરા બાવીશ હજાર !

રણવીર પ્રતાપ બધે ત્યાં કરતો ધુમી નાદ પ્રચંડ,
૩૦ ખરૂં આજ પ્રકાશીત કીધું, રણમાં નિજ ચોર્ય અખંડ !
બેઠી અરિહાર ધસ્યા તે યુદ્ધ સભિમ હતો જો કાર,
હર હર હર કરતા ગરબ્યા શરૂ બાવીશ હજાર !

આકાશ ધરા ત્યાં કપ્યાં, ડોહ્યાં ચોટે અઘાંડ !
ગ્યુલ્લેને ચારંબાયો શો બીલણ હત્યાકાંડ !
૩૫ હમના હગ વીરો પડતા, નહિ શબનો કાંઈ સુમાર;
લડતા અગણિત મોગલ ને શરૂ બાવીશ હજાર !

માર્ગ રક્ષક ને મહાવત રાણાએ રાખી દંભ
ને સભિમ તણા મજપર ત્યાં નિજ અંધે મારી છતંગ.
પણ મજ નિજ પતિને લઇને ત્યાંથી નાઠો તે વાર,
૪૦ રાણા સહ પાછળ મેડ્યા શરૂ બાવીશ હજાર !

“અશ્વા હો અકેજર” કરતાં ત્યાં ફૂલા મોગલ સર્વ,
નથી બીર જન્યા હજી કાંઈ નહિ રણમાં ખેરી ગર્વ;

ત્યાં ફરી વળી ચોપાસે કાપેા પ્રભુનો ઉદ્ધાર,
ને ઘેર્વાં રાણા માથે શરા ખાવીશ હનર !

૪૫ પશુ વીર્ય અપૂર્વ જ કાંઈ છે પ્રતાપ-દેર આજ !
એકલડો સોની વચ્ચે તે ધૂમી રહ્યો સિંહરાજ !
અર્જુન શું આજે તેનો ઘસ પામ્યો, છે વિસ્તાર ;
હા ધન્ય પ્રતાપ ! અને તુજ શરા ખાવીશ હનર !

૫૦ એ યુદ્ધ યદી તણ વેળા રજપૂત ચોદા, હા પ્રાણ,
ઉગારી લાખ્યા બળયો નિજ રાણાને નિર્વાણ ;
પણ જોઈ વીરો નિજ પડના, ફરી બેઠી ધસ્યો અરિદાર
નહિ જાણું હવે નથી સધળા શરા ખાવીશ હનર !

૫૫ અતિ રોપધરી બની ગાંડા ઘેરો રાણાને ત્યાં,
ઝમ ઝમ ઝમ ચપગા જેરી ચમકી અસિયો રણમાં !
જશે ન પ્રતાપ હવે કંઈ મોતસથી બચે ભગાર,
નથી રક્ષા હવે સદુ તેના શરા ખાવીશ હનર !

૬૦ એ સિધતિ રાણાની જોઈ આલાપતિ લઈ, નિજ વીર,
મૂઠી છત્ર પ્રતાપનું માથે રણમાં, દોડ્યો રણધીર !
લિસીશર કેરું ઉલટ્યું ત્યાં સૈન્ય અસંખ્ય જ ત્યાર,
રે ટપ ટપ ધરણી દગતા, શરા ખાવીશ હનર !

પણ રિપુને દણુતા પહોંચ્યા વીર રજપૂત રાણા પાસ,
હોડવી મૃત્યુ મુખમાંથી લાખ્યા રજપૂતની આશ !
પણ આલાવીર પડ્યો ત્યાં, નિજ ધર્મ બળારી સાર,
ને રત્નસદૃશ યુમાખ્યા શરા ખાવીશ હનર !

૬૫ ધડ ધડ ધડ યાવ ધડાઢા ખુન નોપતણા ચોપાસ,
હા હા હા વૂટી પડતું નીચે આવે આકાશ !

એ જૈન્ય અસંખ્ય વિશેષી નીકળ્યા રજપૂત પછી બહાર
નહિ શ્યાં અરે કંઈ સધળા શૂરા બાવીશ હજાર !

x

x

x

રાણાએ તે દિન અતે છોડ્યું રણ હૃવદીવાદ,
૭૦ પથુ જગતે જોયો તેની શરી અસિનો ચળકાટ !
નથી ભારતજન કદિ બૂલ્યા એ યુદ્ધતણા બચુકાર,
સહુ સ્મરે પ્રતાપ અને તે શૂરા બાવીશ હજાર !
હા ધન્ય વીરા રજપૂતો ! છે ધન્ય જ તમ તત્સવાર !
શું કીર્તિ તમારી જમમાં કદિ કરમાશે પળવાર ?
૭૫ ધર ધર અહિં કરનિશ ગાશે તમ શૌર્યગીતો નર નાર :
રે ધન્ય પ્રતાપ અને એ શૂરા બાવીશ હજાર !

‘પ્રકાશિકા’

અ. ફ. અખરદાર



૭૮

યોગીરાજ

(એખાહરણનો ટાળ)

જોગીરાજ ! હિમા રહો જરી,
મને વાટ બતાવેલી ખરી,
પડી વનમા આ રાત અંધારી,
ભમું એકલો ધરને વીસારી.
૫ નથી પગલા ઉપડતાં મ્હારાં;
થાકે આવે છે આંખે અંધારા;
પંથ પુરો થતો નથી આજ,
વાધું હું ત્યાં વધે વનવાટ !

દીરા જોવું પણે દેખાય,
 ૧૦ જ્યાં ત્યાં મુજ મન લલચાય;
 ત્યાં તો રહેતા હશે કોઈ સંત,
 મહારા દુઃખનો આણુશે અંત.
 જોગીરાજ ! એ વાટ જતાવો;
 દયા એટલી મુજ પર લાવો.

x x x

૧૫ જોગી જોડ્યા બેટા ! રખે જતો,
 એણી પાસ રખે લલચાતો;
 ત્યાં તો જૂતનો ભડકો જાય,
 જોલાવે ને કરે પછી લાય.
 જુખ્યા તરરયાને આદર આપે,
 ૨૦ જુખું સુકું મજે તે જમાડે;
 એવી આ છે ગુણ મુજ રંક,
 બેટા ! તેમાં તું આવ નિશંક.
 ફળ ને વણ જોડેલું ધાન,
 શ્યામ કાજ કુંળાં ધામધાન,
 ૨૫ રૂડાં ઝરણનું નિર્મળ પાણી,
 સુખ, શાંતિ, ને આનંદ વાણી:
 એવું અસૂયપાન છે અહીં
 દરિ પ્રત્યક્ષ થાય છે સહી.
 બેટા, એવા આશ્રમમાં તું આવ્યો,
 ૩૦ ગયો સમજ ચિન્તા તણે વારો.
 દુઃખ સંસારનાં નથી સાચાં,
 મન માનવનાં એક કાર્યા;

- મળે કાળીઓ હર બરામ,
તસુ પૃથ્વી સારે સુવા કાય.
૩૫ પળવાર છે કરવો સમાસ,
લેણ મન ન દરે કરી હાથ;
પ્રભુએ તો સરજેલું છે સુખ!
મન મનનું બોળી લેછે દુઃખ.
નિશાકુસુમ સરે શાંત શાંત,
૪૦ તેમ જોગી બોલ્યા શબ્દ દાંત.
આગળ પાછળ ચાલ્યા બેય,
ઝાંપેા ઉધાડી પેઠા છેય.
રાત વાધી, વહેલા બેલે
અન્ય સહિ પડ્યાં નિદ્રામાં મેળે;
૪૫ તેવે સમે જગે જોગીરાજ
ધીમે તાપે કરે સ્વયંપાક.
તપે અંગારા એકાંત શાંત,
રંગ આપેના શાંત પ્રકાશ;
ધીમે ધીમે જગે છે કાષ્ટ,
૫૦ ધીમે ધીમે બોલે એના તાપ:
બેલે તોરી બરાધ બીંત માંસ,
દોડે અહીં તહીં બેલે માનસ;
હાર તાગે વાંસળી-સમો વાય,
પહેર રાતના ચાલ્યા જાય.
૫૫ જોગી આ સહિ શાંતિ ઝીલે છે,
શાંત વાતો કરતા ખીલે છે;
ધીમું ધીમું બોલે ને હસાવે,
ચાલેવાનો ચાક નસાડે.

૬૦ કથા ગોષ્ઠી કંઈ કંઈ મ્હાડે,
 મોઘ આપે ને શાતિ પમાડે
 અન્ન મધુર્જ જમે ને જમાડે
 ઝે પર અતિથિને રૂચિ કરાવે
 'સૌ ચંદ્ર સાગર હ'

ગા. મા ત્રિપાઠી



૭૯

કાલ્પવૃક્ષ

(રોળાવૃક્ષ)

- મહા નદીનો ઝોધ ધુનવતો ચાલ્યો જાએ,
 કાળચક્રનો ત્યા પડે ચીલો ન જરાએ,
 ગગનચુમ્બી ગિરિરાજ ધડયો કઠુણ પથરાએ,
 કાળતણું ત્યા ચક્ર ધસાઈ ખાડું થાએ
- ૫ ખ્યાન ધરતો ઉડુ પડયો નજ બણી નિહાળે
 સિધુગજ ગબીર ઘેાપ કરનો કંઈ મ્હાલે,
 કાળચક્ર જે ધુમે ન્હાનુશુ લેહની નગરે
 દર્શી મન્ન તે બણી લગીરે મન તે ન ધરે
 ને ઉડી ગિરિશીશ ચલે મદિર મ્હોટા જે,
- ૧૦ નિજ આઘા—અનુસાર ખેચી નદિયોને ગાળે,
 નાચે સાગર પીઠે, ન બણી મદિમા લેહનો
 ખેરી કાચલા માંદિ જગત બણી માનવ તે તો,
 ને તો માનવરાજ, ધુમે જે ગર્વે બરિયો,
 લખ મદિર નિજ સાથ માય લખ નાવ નગરિયો.
- ૧૫ ચક્ર ફરતાં વાત કાળતણું ચાએ ચૂરો,
 ને બણ્યુ એ જાપ જાપ કયા ઉડી ચૂરો.

‘કુસુમમાળા’

નરસિંહરાવ

કવિતા પ્રવૈશ.

— — —
ભાગ ૪ થો.
— — —

૮૦

જન્માન્તરની વિરહિણીનું પીરું પ્રતિ આર્જવ.

એક પતુતી જગલડી જી, તેહયાં પ્રેમ અપાર!
પીઠ પોખલ પાવસિ ચડી જી, સુખ લીધ મંસાર.
કમ્મ મમ્મ મનમથ દૂલબ્ધુ જી? કમ્મ હું નિર્ગુણ નારિ?
પીઠ? પરદેસી પીનવમ્મ જી, આપિ આપ સંભારિ.

૫ દિવસ દોહિલા નીગમું જી, રચણિ ધણેરી યાધ
વિરહ વેદના માહરી જી, પીઠ વિણ રહણુ ન જાધ.
જીં જલહીણી માછલી જી, જીરમ નહિ જીગ માહિ,
કંત વિદૂણી કામિની જી, તિમતિમ ખીણી યાધ.

‘કુહાનકટે પ્રખંધ’

પદ્યનાભ

❀

૮૧

કપિંજલનુ વિલાપ.

(રાગ રામગરી-તાલ જિવ)

સર જોષ અમ્મો યાલતાં અતિ ઉત્તમ વંન
પશ્ચિમ તટિ ત્યાં સાંભળ્યું ધણુ નમિત રુદન.

હા હા દૈવ ! એ શું થરિ ? ધૂનિ જિ અતિગાત્ર
શબ્દનિ સન્મુખ સાંચર્વાં વેગી વહીતિ રાત્ર.

૫ મહા નિશાભણી મનુષ્યનું જોયો નહી સંચાર,
શબ્દ શુણીષ ષડ્વક્તુ ! દુષ્ટ આકંઠ અપાર—હા હાં

હા હા ! હરયુ હું જાણિઉં ! હા હા યુ ઉતપાત !
મૂલ હેઠાણાં માહરાં, કયું વળિધાત !—હા હાં
શું કરિ જિ. પાપિયા યષ નિરદિ નિકામ ?

૧૦ વિપ્ર પ્રતિ શું માણિ ? પિશાચનું કામ—હા હાં
મહામેતા મહા પાપિણી ! દયા નહિ લગાર
એણિ ચું વિજીસાડીજે તે મારિ તું નારિ ?—હા હાં
ઈદુ ! દહિજિ શાભણી ? પાપીઆ ચંડાલ !
એક કલંક આગિ અજિ, બીજૂ એક વિશાલ—હા હાં

૧૫ દક્ષિણાનિલ ! જાતું કયું ! સીધું રે વૃક્ષ કાળ !
બાહ્યણિ તાં બાલતા વાધી રે અતિ લાળ !—હા હાં
હા હા મેતકેતુ યુનિ ! વાહાયુ તુલિ પુત્ર
વિધિએ વાહી રાખ્યું નહી તાહારું ધરસુત્ર—હા હાં
સરસ્વતી વિધવા યષ સુતુ યું સુર લોક !

૨૦ આશ્રય રહિત તે તપ યયું સત્ત્વ યું તે રોક—હા હાં
મિત્ર ! મુક્તિ તાં પડખિષ આલું કુ વૃક્ષ માયિ;
વાત કરતાં આલિષ વલગિની બેઠુ હાયિ—હા હાં
ઘણું એ રહિ સકું નહીં વૃક્ષવિજી માહા વીર !
નિજુર યષ કાં નીસર્પ મૂલિ મેહેલી ધીર !—હા હાં

૨૫ કંઠિયુ એહવું કહીષ નહીં, જાણિ કુટુનિ સર્પ ?
અષ જાધિર તાં કું યયુ, ચાલિ નહીં મુજ યયું—હા હાં

દિશ સધલી સૂતી થઈ નિઃશ્વ જીવ્યું દેહ !

પુંડરીક ! મુલ્લિ મહેલીક વનમાંલાં દેષ છેહ !—હા હાં

ભલિ મિત્ર તું માહરા ! છુનિ પ્રતિ વચન !

૩૦ . પ્રેમ પૂરવતું કિહાં ગયુ, જે હુલુ સાચુ મન ?—હા હાં

‘કાલમ્બરી’

ભાલજી

૬

૮૨

રામની વાલ્લીલા

રામ રંગે રીંગે એવા કૌશલ્ય કુંવર, લાલા રંગે રીંગે, ટેક.

જીજી કરતા છેડા ખસળે, પાયે ચાલે ચતુર;

ચાર મળીને ઉઘાડા દોડે, રંગે દશરથ કુંવર—રામં

કર મહીને લાવે કૌશલ્ય, પરસાળે મહેલે;

૫ જોતજ માનો ધૃતક્રીવકો, તે મૂડીમાં ધાલે—રામં

સુમિત્રા લાવે શેલડી, બાળકને આપે;

કટકા તો કોરાણે ફેંકે, પાળી લઈ ચાલે—રામં

ધૂધરા ધસે ને ખડખડ હસે, ત્યારે બોલ કરે માતા;

બાળપણને બલિહારી, ગય શંકર વિધાતા—રામં

૧૦ ધૂધરા ધમકે અતિ ધણા ધમકે, ને ઉતાવળા ચાલે;

પગ તણી જે કામગ આગળીઓ, ચણીચારે ધાલે—રામં

અતિ આકુળિત થઈને રે મૈયા બારણીએ બેસે;

રાય તણા મસ્તાના મેગળ, તેના વચ્ચે જઈ પેસે—રામં

અતિ અડપલા કુંવર આપણા, કહો દિન કેમ જારો;

૧૫ ભાલજી પ્રજુને પકડી બાધ્યા, પ્રેમને પાશે—રામં

‘રામલીલા’

ભાલજી

૬

વંસીલીલા

(રાગ સામેરી)

મોરલી વાય છે જન્દાવનમાં, શ્રી ગોપાળ, મોરલી સાંભળવા જઈએ.
 ગો તૃણ ચરતી રહી, સાંભળે માંડી કાન;
 આકાશે આમે નહિ, થઈથી રણાં વૈમાન.—મોરલી
 મૃગલાં મીટ માંડી રણાં, વૃક્ષ તણાં ન હાલે પાન;
 ૫ મોરલી રાગ રંગે સાંભળીને, યોજેશ્વરે મૂક્યાં જ્વાન.—મોરલી
 ગુણી જન લઈ શકે નહિ, અનેક રાગ રંગ તાન;
 મોરલી, રંભા, મેનકા, ઉર્વશી, વિપાતાએ મૂક્યાં માન.—મોરલી
 યમુના જળ હાલે નહિ, સુધ રહો સ્થિર રવાન;
 મોરલી મુણ્ડતાં મોઢી રણાં, સાંભળી મુંઢી ગાન.—મોરલી

‘વંસીલીલા’

ભાલજી

૬૬ **૬૭** **૬૮** **૬૯** **૭૦** **૭૧** **૭૨** **૭૩** **૭૪** **૭૫** **૭૬** **૭૭** **૭૮** **૭૯** **૮૦** **૮૧** **૮૨** **૮૩** **૮૪** **૮૫** **૮૬** **૮૭** **૮૮** **૮૯** **૯૦** **૯૧** **૯૨** **૯૩** **૯૪** **૯૫** **૯૬** **૯૭** **૯૮** **૯૯** **૧૦૦** **૧૦૧** **૧૦૨** **૧૦૩** **૧૦૪** **૧૦૫** **૧૦૬** **૧૦૭** **૧૦૮** **૧૦૯** **૧૧૦** **૧૧૧** **૧૧૨** **૧૧૩** **૧૧૪** **૧૧૫** **૧૧૬** **૧૧૭** **૧૧૮** **૧૧૯** **૧૨૦**

અખિસ બહાદુરમાં, એક તું શ્રી હરિ, જૂઝવે રૂપે અનંત ભાસે:
 દેહમાં દેવ તું, તેજમાં તત્ત્વ તું, ગુણમાં શબ્દ થઈ વેદ વાસે. ૮૬.
 પવન તું, પાણી તું, જ્વાળા તું જૂઝરા, જલ થઈ કુલી રહો આકાશે;
 વિવિધ રચના કરી, અનેક રમ લેવાને, સિતલથી જીવ થયો એજ બારી.
 ૫ વેદ તો એમ વેદ, શ્રુતિ સ્મૃતિ સાખ દે, કનક કુંડલ ત્રિને બેદ ન્હોતે,
 ખાદ્ય ખણિયા પછી,

વૃક્ષમાં ખીજ તું, ખીજમાં વૃક્ષ તું, જોઈ પટંતરો એજ પાસે;
ભણે નરસૈયો, એ મન તણી શોધના, પ્રીત કરે પ્રેમથી પ્રગટ યાશે.

નરસિંહ મહેતા



૮૫

જ્યાં લગી આત્મા તત્ત્વ ચિન્થો નહિ

જ્યાં લગી આત્મા તત્ત્વ ચિન્થો નહી, ત્યાં લગી સાધના સર્વજૂઠી;
માતૃપ દેહ તારો, એમ એળે ગયો, માવડાંની જેમ વૃષ્ટિ વૂઠી-જ્યાં.
શું થયું સ્નાન સેવા ને પૂજા થકી, શું થયું ઘેર રહી, દાન દીધે;
શું થયું ધરિ જટા ભરમલેપન કરે, શું થયું વાળ લોચન કીધે-જ્યાં.
પ શું થયું તપ ને તિરથ કીધા થકી, શું થયું માળ ગ્રહી નામ લીધે;
શું થયું તિલક ને તુલસી ધાર્યા થકી, શું થયું ગંગજલ પાન કીધે-જ્યાં.
શું થયું વેદ બ્યાકરણ વાણી વદે, શું થયું રાગ ને રંગ જણે;
શું થયું ખટ દર્શન સેવા થકી, શું થયું વરણના ભેદ આણે-જ્યાં.

એ છે પરપંચ સહુ, પેટ ભરવા તણા, આત્મારામ પરિબ્રહ્મ ન જોયો;
૧૦ ભણે નરસૈયો કે, તત્ત્વદર્શન વિના, રત્ન ચિંતામણી જન્મ જોયો.

૫૬

નરસિંહ મહેતા



૮૬

દેવકોની કંસને વિનવળી

વિનવે	દેવકી	હો	વીરાને	વસવધી,
માનને	માગે	હો,	મુખે દય	આંગળી;
હૃદયા	ફાટે	હો,	નયણે	જળ ભરે,
સક્રમાર	કુંવરી	હો,	ઠાણ	ઠાણ આચરે;

૫ માનુષી દેહ ધરી હો, વિપત્તિ શી આવડી
કેણુ મુકાવે હો, નહિં પિતા માવડી;
ભાષ તે ઉછેરી હો, નમાષ હું રાંકડી,
કેમ સહું રાતી હો, વીરાજની આંખડી.

મહીએર મહારૂં હો, તું મથુરાપતિ,
૧૦ ઉઘસેન કાકા હો, આજ પાસે નથી.
કદાં ભોગવશે હો, પાપનો પોટલો,
ચિર મહારૂં દુઝે હો, તાણે મા ચોટલા.

માળા મહારી વટ્ટી હો, પડે કર મુદ્દડી,
દેખે અંગ લોહકા હો, ખસી મહારી ચુંદડી.
૧૫ વેણી વિખરાણી હો, કાકીએ શેષ ભરી.
ભણુ ધાઓ દેવનું હો, વાણી એરી ઓયરી,

જે પરણાવે હો, તે વધ કેમ કરે.
મીંદગ નથી છુટયાં હો, ના ગધ સામરે.
તંબોળ ખરડમાનો હો, સૂક્યો નથી સાવલીયે,
૨૦ મા મારો છઉં કાઢભરી હો, સાચુ તવારે પાવલીયે.

જેહને ઉછેરીયે હો, તેને નવ મારીએ,
ધણું બોળાવી હો, ઘેર પધારીયે.
ગમનવાણી હો, કે વેરણુ મુજ તણી,
સાચું રખે માનો હો, જીઓ હું દુર્જનભણી.

૨૫ એમ વક્તવતી હો, રોતી ગજગામની.
દેવડી રોતાં હો, રોષ પ્રભ ગામની.
શ્યાં જૂદ ભોજન હો, રૂએ બાળક બાકુવાં,
રોયા હય હસતી હો, રોયા નમ આકુવાં.

રોયા ગજને દેવતા હો, રોયા વસુદેવપતિ,
૩૦ પણ નિરહે કંસને હો, દયા નથી આવતી,

‘કશમરકંધ’

ત્રેમાનંદ



૮૭

યુદ્ધવર્ણન

(રામ—સિંધુકાંતી દેશી અથવા વર્ણ વાલ્મેશ્વરીશ્વ)

હરી કીકીઆરી ધસ્યું સેન સામું,
ડગે વચ ખડકો નિધિઓટમાં રે,
સુભાષા ધરીને મુખે ગર્જીતે,
તડી સેન આબુ હડેડાટમાં રે;

૫ સુભાષા ધરી ના, સુસાધૂપણ ના,
ક્ષમા ગુણ ના જે વહે વાટમાં રે,
સુવાલા હરિયા ઝટોઝટ ધાવા,
હરિ નાદ બીમે ક્યો ઝટમા રે;

શું નાહ્યા ગળેએ હરિ પંચ મોટા,
૧૦ તડી ગર્જતાં સેન ઉચ્ચાટમાં રે.
વહે ભીમ હે સારથી રાખ્ય ઘોડા,
મહાભારથીને લખવું જ ને રે.

મદે મસ્ત મોટા થઇ શર આવે,
ન જાણે લખાણો તમવું જ ને રે.
૧૫ રહે હોડ દાખી મદેથી ઉચાર્યા,
યમાનંદ આજે સજવું જ ને રે.

- હટે ઝાળ લાગી મદા લીધ માગી,
અસુ રામમાં તો બળવું જ બે રે;
કિધો સિંહ સો સ્ખન્દ કે કપી સેના,
૨૦ સિંધો અર્થ, જાણ્યું અજાણ્યું મયું રે;
- ઠરે સાહી કેશે, ઉડાડે જ ઠેશે,
હરે પ્રાણ પકે ન, જાયે સહય રે.
ધરે બેહુ બાહુ વિચે સો પચાસા,
અરે તેની આસા નિરાસા તદા રે;
- ૨૫ ભરી ઉડળે ચોંધને ચોધ મારે,
કરી કાકિયારી ધરી બૂ મદા રે.
પદાતિ પળે અસ્ત ને વ્યસ્ત ચાતાં,
વદાતી ન વાણી અતિ કંપતા રે;
- ૩૦ પમે પીસી, કાને કુવાડે સુવાડયા,
રમે આવી બીમે તજી જ'પદા રે.
કહી હાથ કોના વદી વક્ર ખેચે,
કહી પાપ ભાંજે મદી મર્દતા રે;
- કદા ઉડળે આપદાને તમવે,
કદા લાત ડાટે મદા મર્દતા રે.
૩૫ લાણે આંખ કાઢી હણ્યું ચતુ ચિત્તા,
જને હીન તોચે વિને ના તજે રે;
- ધરી મુંડી હાથે ભરી અંગ જોસે,
જરીરે દયા શું દરિ રે સજે રે.
સુદસ્તે મરોડેજ મસ્તો જની ત્યા,
૪૦ સમસ્તોજ મારે અમસ્તો હમી રે;

- ધરા માગ બન્ને કરે ભાગ ભાથી
કરે ભગ શું રાગ માંહે રમી રે.
ન મામા ચયા કો વિમાસા મેલા ના,
નચામા સુરામા તણા તો રહ્યા રે;
- ૪૫ અરેરે ! અરેરે ! દીનો ક્યાં વિડારો,
મુકોજી મુકો બોલ એવા કહ્યા રે.
ન મુણે અમુરારિ જે બીમ બંકો,
કટિના જ લોકો મરોડે ઝટે રે;
- ૫૦ ન શરો ભુએ માત્ર પુરો કરે છે,
બલે દીનતાથી રડે ના ખટે રે.
જદા એવું બીમે ધર્યું ધ્યાન માહું,
તદા ત્યાં સદા એકઠા તો મળે રે;
- કરી સપ સર્વે પડ્યા તૂટી ગર્વ,
ધરી હાથ ભામાજ બોકે વળે રે.
૫૫ અસિએ વિડારો, ખપૂવે હરેથી,
ખળેથી ન બહીશો ધરો ધ્યાનમા રે;
- ૬૦ રમેટો જ પાપાણુ મુદ્ધિની મારો,
કરે એકલો શું ન રા' માનમાં રે.
ન નાસત મુકે ન નાસત મુકે,
પછે કોણુ ચૂકે રહો મોતને રે,
યદ્ય એકઠા માર મારો ભણીને,
ગછે બીમ જ્યાં ત્યાં સહી સોતને રે,
નિહાળ્યુ શું બીમે મળ્યુ, સર્વ ટોળે,
ધરી છે તદા ત્યાં ગદા હાથમાં રે.

- ૬૫ મુજાંધા ઘમોટી ગમને ફોટી,
કરી સિંહ શબ્દે પડ્યો માથમાં રે.
મઘથી દબાવા, પગે કા હુંદાવા,
ભાઈકર નાદે અમુઝાય છે રે;
સુવેગે છડ્યા કા, કમોતે મુઝા કા,
૭૦ મુઝા રે મુઝા અંગ છુંદાય છે રે.
કિરીટી કને કા યુધિધિર આગે,
ભસો શત્રુ આગો પડે પાગમાં રે;
અમોતે જીવાડો જીવાડો જ લાખે,
ન રાખે કદા બીમ આ જાગમાં રે.
૭૫ ગવા શર્ષ લેગા, બીમે કીધ સેવા,
ધરી હાથ ને પાગ ખેઝ્યા બળે રે;
કરો મુઠ્ઠા હુંધી, પછે સદાદ એ સૌ,
વદી એમ જાણે ન ખેઝ્યા કળે રે.
મઝાગાંક બાત્રી પદો ઝાસતાં જે,
૮૦ વદે વિધિ તેની કવિ કાવિદા રે;
યુધિધિર સોતા ધર્મા પાપ ખેઝ્યા,
ગદા મારતા કોધથી જે જિહારે.
કિરીટી કથે ના કરો કર કાળો,
શું લાગો ન જાતા સમોતા દણે રે;
૮૫ ધરો ધર્મ જ્ઞાને ન મારો નખાને,
પગની રડે દામણા તો ગળો રે.
વદી એમ પાસે જઈ બીમ ઝાણો,
ન ખાળ્યો બળે, તેલ ખાળ્યો કળે રે.

વાઢ થડને ચીમઢાં ગલે

(ચાપાઈ)

વાઢ થઈને ચીમઢાં ગલે, સોંધી વસ્તુ ક્યાંથી મળે ?
ખળું ખાતું હોય ને અન્ન, તો જીવે નદિ એકે જાન,
નવાણ પીતું હોયે નીર, જીવજંતુ કયમ ધરે શરીર ?
મા મારે પય પીતાં જાળ, સત્યવાદી ને જોલે આળ;

૫ રાજ થઈને ભૂંડી લેય, પ્રજા કોણ આગળ જઈ કહેય ?
રામ જપંતા નેકે જશે, કહો કલ્યાણજ કોણું થશે ?
ગંગા ન્હાતાં પાપી થશે, વડે વચન કેમ સાચાં હશે ?
વાહાર ત્યાંથી આવે ધાડ, તો પછી ક્યાંની કરશું આડ ?

મેથ વરસતાં પથ્થર પડે, તેનો વાંક કોને શિર ચડે ?
૧૦ ધણીને વિખ દે ધરની નાર, કોણ સાચવે તેણે કાર ?
પુષ્પદાર થઈ વળગે સાપ, ત્યાં તે કોણ જળવશે આપ ?
અમૃત જાણી આપે પીજીએ, વિખ થાય દોષ કેને દીજીએ ?

કુંડળ કરડી ખાએ કાન, કોણ આગળ જઈ કરીએ ગણ ?
અંદન જાણી ધરીએ આપ, થાવ અમિ તો પૂરણ પાપ.

૧૫ મોટા જાણી જઈએ શરણ, દે ધાત તો પામીએ મરણ;
ધરનો દિવાન ચાડી ખાય; તો તે દુઃખ કોને કહેવાય ?

ને રજનારો ચોરી કરે, તો જાંડાર શી પેરે ભરે ?
જાની ચાપણ લોભે લે, તો શાખ આવી કૃણ દે ?

શામળ

સ્વરી ભક્તિનાં લક્ષણ

ઉવેખ ન કરે કાપનો આત્મા વિલાસી રહ્યો;
જેને થી લાગવત ગાયે, ગીના ઉપનિષદે જેને કહ્યો,
લાઘુ ભક્તિ તે જે એમ જાણે, જાણીને હૃદયે ધરે;
સ્વામી મારો રહ્યો સદાજે, અહર્નિશ ચિંતન એમ કરે.

- ૫ જૂવન ત્રણમાં રહ્યો પૂરી, પૂર્ણ સ્વપ્ન પરમાત્મા;
પોતે તો પિયુષ નિરંતર, પણ બેઠ દેખે ભાતમાં.
મારો રામ રમે છે સર્વ વિશે, એમ હેતે હીસે મન;
હરિ કહે એ સાંભળે હરિ, હરિને સોંપે તન.

- નિત્ય રાસ નારાયણ કરે, દેખે તે અનંત અપાર;
૧૦ જ્યાં જ્યાં જોવો, ત્યાં ત્યાં તેવો, નારાયણ નર નાર.
ગદગદ કહે મતિ થકે, રોમાંચિત હોયે ગાત્ર;
હર્ષ આસુ ગદુ હેત હૃદય, પ્રેમ કેડે તે પાત્ર.

- ખાતો પીતો બોખતો, દેખતો તે મધળે રામ;
વીધું મન રહે તેનું, શિથિલ સંસારી કામ.
૧૫ નવનીત સરખું હ્રદે કામલ, રજું ન જાયે હેત,
આંખ માઢિ અમૃત બરિયું, હરિ ભક્તિ કેડે ક્ષેત્ર

- કરે અખો સફોડા મુણે, હરિ લક્ષ લાગ્યો ચિંતને;
મનન તેને આવનું, તે સેવે હરિ ગુર સંતને.

અખો

સત્સંગ

સંત જનોનો કરતાં સગ, સાદમપણું બહુ ઉપજે અંગઃ
 સાધુપુરુષની સંગત સાર, મનવૃત્તિ હોય બજાકાર.
 ચાતાને સંગે નિર્ધાર, ઉજવળ બુધ હોય વણ પ્રતિકારઃ
 લોભ મોહાદિક મળ છે જેઠ, ઉજવળને ત્યાં ન છે તેઠ.
 ૫ શીત તણી બાપત હોય ધણી, સંગત કીજે વન્દિ તણી;
 તો હીમે કંપે નહિ અંગ, એમ કરે સન્નજનો સંગ.
 તલ્ય તણો સાંભળ મહિમાય; કીજે સંગ તો શું શું થાય;
 ખટ • ધાતુ પારસને મળે, મૂળ રૂપ તેડું નવ ટળે.
 હલકે મૂળ હવું જે લોહ કુંદનો દેખાણો મોહ;
 ૧૦ કંઠ્ય લોહ જે ભયાનક હવું, તે સર્વાંગે થયું શોભવું.
 જેમ પારસ તેમ ચાતા જન, મુગ્યાં તે મુકાવે એન;
 જીવ ટાળીને સ્વેચિત્ર કરે, તલ્ય પુરુષ એ મહાતમ ધરે.
 જે કરે આપ સરીખો તાત, એ બહવેતાની મોટી વાત;
 તે માટે કરવો સતમગ, તો સમજી જી વસ્તુ પ્રમંગ.

અખે!

‘ગુરુશિષ્યસંવાદ’

૬

૯૧

માપાઅંગ

ભાગ્યને શું વળગે જૂઠું, જે રણમાં જીતે તે શૂર;
 સંસ્કૃત બોલે તે શું થયું, કાંઈ પ્રાકૃતમાંથી નાશી ગયું;

બાવનનો સમજો વિસ્તાર, 'અખા ત્રેપનમે ભણે પાર.
 સંસ્કૃત પ્રાકૃત જે વડે ભણે, જેમ કાષ્ટ વિષે રહ્યો બાધા કણે;
 ૫ તે છોડ્યાં બાણો ના'વે અર્થ તેમ પ્રાકૃત વિના સંસ્કૃત તે વ્યર્થ;
 બધા દાંત વેપારી લખે, અખા બાજ નો'ય છુટા પખે
 દરખે કરખે અનુભવ કરા, આકાશ ઉદરમાં વરતે દશે દિશા;
 ત્યારે જેનું રાજ જ ભણુ, ત્યારે માનવી તેની આણુ;
 જ્ઞાનગગનમાં નોહું દેશ કાળ, એ તો અખા અભણ્યા બોલે બાળ.
 અખો



૯૨

વૈરાગ્ય અંગ

જો ઉપજે તો ભસો વૈરાગ્ય, ખીજાં કૃત્યનો ન જખે પાગ;
 હેલામાં દરિ પામે વેદ, જો ઉપજે સાચો નિર્વેદ.
 ન્યમ કુમ પાઠ્ય ફળ નિદાન, અખા વૈરાગ્ય તે પરમ નિધાન.
 વૈરાગ્ય વિના તે ઉપજે ખેદ, મ્હાર ત્હાર બેદાબેદ;
 ૫ એ સત્ય વૈરાગ્ય ગોળાની ખોટ, લાગે તો થાએ લોટપોટ;
 જો ભાગે અખા પર કે પાગ, તોય ટગે તે ઉડવા લાગ.
 સત્ય વૈરાગ્ય સ્વામીનું હૃદય, મદાપુરુષ સર્વે એમ વદે;
 જે વૈરાગ્ય દેખાડે કરી, એ તો મન કરી મશ્કરી;
 પથકે પથકે પવટે ઢંગ, એ તો અખા માયાનો રંગ.
 ૧૦ સૂરજ તેમ સાચો વૈરાગ્ય, પડતાં ન જુએ જગત કુલગ્ય
 સહુને તેજ કરે તે સહી, પડછાયો પોતાના નદિ;
 જ્યાં ઉપજે સાચો નિર્વેદ, નોહું અખા ત્વાં બેદાબેદ

અખો



૯૩

તરણા ઓથે ડુંગર રે

(રાગ કાશી)

- તરણા ઓથે ડુંગર રે, ડુંગર કાઈ દેખે નહિ;
અળ ભુથ માંહે રે, સમરથ ગાજે સહી—તરણા. ટેક.
- ૫ સિંહ અળમાં કરે ગર્જના, કસ્તુરીમૃગ રાજન;
તમને ઓથે જેમ તેણ રહ્યું છે, કાષ્ટમાં કુતાશન;
દષિ ઓથે ધૃતજ રે, વસ્તુ એમ છુપી રહી—તરણા.
- કોને કહું ને કાણુ સાંભજશે, અગમ જેણ અપાર;
અગમ ફેરી ગમ નહીં રે વાણી ન પહોંચે વિસ્તાર;
એક દેશ એવો રે, છુદ્ધિ થાકી રહે તહીં—તરણા.
- ૧૭ મન પવનની ગતિ ન પહોંચે, છે અવિનાશી અખંડ;
રણો અચરાચર ભર્યો ધ્વજ પુરણ. જેણે રચ્યા ધ્વજાંડ;
કામ નહિ કો કાલો રે, એક અણુમાત્ર કયહીં—તરણા.
- સદ્ગુરુજીએ કૃપા કરી ત્યારે, આપ થયા રે પ્રકાશ;
શાં શાં દોડી સાધન સાધે, પોને પોતાની પાસ;
નાસ ધીરો કહે છે રે, જ્યાં જોકે ત્યાં તુંડી તુંડી—તરણા.

ધીરો



૯૪

અટકવંધીને

અટક બંધીને આગસ નાવે, માથે આવે મર મોત;
બારે મેલ સત્ય તચને ચાલે, સુરજ ચંદ્રમા સોત;
નિમ-ધારી નિમ ન મોકે રે, પૂરા કદી પળ ન ચૂકે રે,

વચને સતો ધરણી આકાશ, વચને દશ દિશ્પાળ;
 ૫ શેષને માથે ધરા ચંબી, તો ય વાકો ન કર્યો વાળ;
 પૂરા પુરુષની રીતિ રે, ગયા જુગ કેટલા વીતિ રે.

મેરૂ ધર સત્ય વચને ઉમા, વચને અમિ ને વાર;
 સાને સમુદ્ર સત્ય વચને ઠેરાણા, મેલે નહિ માઝા લગાર;
 છત્રકે નહિ સત્યે ખંધાણા રે, કૃપાવંત એ કહેવાણા રે.

૧૦ ઓગણપચાસ વાણ સત્ય વચને ચાલે, જુઓ મોટાની વાત;
 ભોળો ભક્ત કહે વચન વિના, કેને કાગ લેવા ન જાત;
 કંઈના દિયે નાદ ઉતારી રે, રચા છે આઠાકારી રે.

ભોળો



૯૬

નથી નિપજતો પ્રેમ

(છાંદો)

નથી નિપજતો પ્રેમ, વાડિમાં પાણી પાતાં,
 નથી નિપજતો પ્રેમ, તેલ ચોળ્યાથી નાતાં;
 નથી મળતો કંઈ પ્રેમ, માંધી દોશીને દાટે;
 નથી મળતો કંઈ પ્રેમ, જોગતાં વાટે ઘાટે;

૫ નથી મળતો પ્રેમ તપાસતાં, ગુજરી ગામેગામની
 કહે નરજો પ્રેમ પુરો મળે, કૃપા હોય શી રામની.

નરસિંહરામ



કરીને યજ્ઞ અનેક

(૭૫૦)

કરીને યજ્ઞ અનેક વ્રત વિધિ બહુ પાળે,
વળી આપે ગૌદાન, હાડ હિમાળે ગાળે;
ગીત વેદનાં ગાય, તીર્થ પલુ બહુ ફરી આવે,
દધિ દૂધ ધૂન ખાંડ ત્રિપ્ત પોષે મન ભાવે;

૫ એવાં સુદૃઢ કરીવાં ધર્યાં, શું આપું જીમે મરુી;
કહે નરભોરામ એ સર્વથી, યાનદાન શિરોમણી.

નરભોરામ



નથી મૃતિકામાં પ્રભુ

(૭૫૧)

નથી મૃતિકાનાં પ્રભુ, નથી પિપળમાં પેડો,
કનકની મર્તિ કરે, નથી મંથર મહિ બેડો,
નથી ઘોરોમાં પીર, નથી ક્ષેત્રોને ડેર;
અસલ જીવે નહિ કાપ, સડે નકલોને હેર;

૫ હો રામ નામ અમર અસલ, ખીજું નકલ કહેવાય છે,
કહે નરભોરામ શુરવડી, પ્રેમે પ્રમટ્ત થાય છે;

નરભોરામ



નથી નિચે કોઈને

(રાગ—“મીઠાનું” વચન.)

નથી નિચે કોઈને નાથ, ક્ષણ પછી શું કરશે;
અતિ અચિંત્ય અતકર્ષ ગાય, શું કરશે હરશે ટેક.
જેહ સમય રાજ્યાભિષેક રઘુપતિ, તે વેળા વન રે;
અંધરાસનો મૃત્યુઘાળ તે વેળા રાજ્યાસન—ક્ષણ!

૫ દેવકી વસુદેવનો કંસ રથ હાકે, રનેહભયાં લાખ્યાં રે;
ગઈ પાત પક્ષટાઈ પક્ષકમાં, કારાગ્રહ પથરાભ્યાં—ક્ષણ.
જતો હતો ઈંદ્રાણી મોહોલે, નકુપ રકથ મુનિ અદ્યો રે;
તતક્ષણ આપ થયો પાછાણનો, સર્પ થઈ ભૂમિ પડ્યો—ક્ષણ.
પરિક્ષિત રાજા જળ માટે સહજે, મુનિ આશ્રમે પેઠો રે;

૧૦ કુમતિયદ્રીઆ આપ વિગ્ર, ગ્રહ તણ ગંગા તટ ખેઠો—ક્ષણ.
સનકાદિક હરિ દરશણ જાતાં, ભવિષ્ય જ્યવિજ્ય નડિયો રે.
શાંતથી આપ થયો હરિ પાર્ષદ અસુર થઈ ક્ષિતિ પડ્યા—ક્ષણ.
જનક ભૂપ મુનિ વસિષ્ઠ જને, માની શિરોમણી કહાવે રે,
સહજ વાંતમાં આપ પરસ્પર, હારદ હટે ન આવે—ક્ષણ.

૧૫ કલેશ અચિંત્યો દેવસભામાં, દક્ષ સદાશિવ સુણિયો રે;
ભાળ જણવા હરિ તમે વિશ્વ એક, ખીજે નથી કોઈ જનિયો.
અતિ દુઃખિયા સુખિયા હોય પળમાં, અતિ સુખિયા હોય દુખિયારે;
નિજ ગતિ અઘળ કળ્યામાં નાવે, ઇચ્છું કરે પ્રભુ મુખિયા—ક્ષણ.
દયા, પ્રીતમણ અટપટિ લીલા, કશું જને નહિ કહેતા રે;

૨૦ રાખો તેમ રહિ પાડો તે સહી, ડહાપણ મુન્યજ ગ્રેહતાં—ક્ષણ.

મનજી મુસાફર

મનજી મુસાફર રે, ચાલો નિજ દેશ બણી;
 મુલક ધણા જોવા રે, મુસાફરી મધ છે ધણી. ટક.
 સ્વપુર જવાનો પંથ આજ્યો છે, રખે સૂઝતા બાધ;
 ફરી આ મારગ મળશે નહિ, એહવી જી અવળાધ;
 ૫ સમજીને ચાલો સીધા રે, ના જાણો ડાખા કે જમણી. મન
 વચે ફાંશીઆ વાટે મારવાને, બેડા છે આર;
 માટે વળાવા રાખો બે તણેક, ત્યારે તેનો નહિ બાર;
 મળ્યો છે એક બેઠી રે, કહેલી ગતિ સહુ તે તણી. મન
 હાવા માત્ર વોહોરો તો, વોહોરો રોકના નામનો,
 ૧૦ આપણો ' કરતાં જોખમ આવે, શવે ધણીનો દાવ;
 એટલા સાર રે, ના ચાલું વોહોરવના ધણી.
 જો જો જુગ મઠી જાવું છે, કરજો સંભાળીને કામ;
 દાસ દયાને એમ કહે છે હવાં જામો પોતાને ગામ;
 સુઝે છે હાવાં એવું રે, અવધ મધ છે આપણી. મન
 દયારામ



જે કોઈ પ્રેમ અંશ અવતરે

જે કોઈ પ્રેમ અંશ અવતરે, પ્રેમરસ તેના ઉરમાં હરે—ટક.
 સિંહણુ કેરુ દુધ હોય તે સિંહણુ સુતને ઝરે;
 કનકપાત્ર પાણે સહુ ધાતુ, ફેડીને નિસરે.—પ્રેમરસ

- સકરખોરનું સાકર જીવન, ખરના પ્રાણ જ દરે;
 ૫ કાર સિંધુનું માછલું ન્યમ, મીઠા જળમાં મરે.—પ્રેમરસ
 સોમવેલી રસપાન શુદ્ધ જે, પ્યાણણ હોય તે કરે;
 વગરબંશીને વમન કરાવે, વેદ વાણી ઉચરે.—પ્રેમરસ
 ઉત્તમ વસ્તુ અધિકાર વિના મળે, તદપિ અર્થ ના સરે;
 મત્સ્યભોગિ બગલો મુક્તાકળ, દેખી અંચુ ના ભરે.—પ્રેમરસ
 ૧૦ એમ કાટિ સાધને પ્રેમ વિના પુરુષોત્તમ પુંઠ ન દરે;
 દયા પ્રીતમ શ્રી ગોવરધનધર, પ્રેમભક્તિવથે વરે.—પ્રેમરસ

કથારામ



૧૦૧

સતીં આવો અમારઢા દેશમાં જો

- સતો આવો અમારઢા દેશમાં જો;
 શાને ભટકો છો ફોગટિયા વેશમાં જો—સતો
 જ્યાં શોક રોગ મૃત્યુનો ભય નહિં કદા જો;
 પ્લહાનંદ સુખ વરતી રહું સર્વદા જો—સતો.
 ૫ કાયા કલેશ દોઢ ધૂપ ન કરવો પડે જો;
 જ્યાં જોપએ ત્યાં સ્વામી સનમુખ જડે જો—સતો
 બાધા વિશ્વમાં વિરાજે નાય અમ તણો જો;
 રક્ષા કરવા નિજ જનની અંચળ ધણો જો—સતો.
 જોની ધર્મદાદિક દેવતા આશા કરે જો;
 ૧૦ કામ ક્રોધ ચોર દૂર નાહા દરે જો—સતો
 એ છે સદા ચોદ લોક વિષે જનતો જો,
 જાણ્યા પછી કંદી માય નહિ અણુજો જો—સતો

- મહા મત તપ યત આદરે ને;
 તેથી નાયજી કષુક કદી નવ કરે ને—સતો
- ૧૫ સત્ય ધ્યાનથી જણાવે નિજ રૂપને ને;
 વશ્ય ધ્યાન ન જણાવે મોટા ભૂપને ને—સતો
- એવા દેશમાં ને આવ્યાની આશા કરો ને;
 સદ્ગુરુજી શીઘ્ર ચરણે ધરો ને—સતો
- ગુરુ વચનેથી સાધન આદરો ને;
 એ તો સદ્ય નિજ દેશ પમાડે ખરો ને—સત
- સચ્ચિદાનંદ બહા ધ્યાન પામશો ને;
 તેથી જનમ મરણ્ય ભય વામશો ને—સતો
- મનોહર દવામી



૧૦૨

મેહજેઠવા અને ઉજલી

- ધોડા ધુમલીના, બીજે બધાયે નહિ,
 સાસતા પાડો સગા, આવી આભપરાના ધણી.
 સોરઠ સાડો ન સોરીએ, જુના ન તોડિએ નેહ,
 આભપરેથી આવી ઉંજળી, હાથ ઝાલે તું મેહ.
- ૫ પરદેશુની પીડ જોઈવા તે જણી નહિ,
 તાકી રાખેલ તીર, લાયે રહ્યા લાજુનાં.
 બરડે બાય લરી, આંખણ અમે લઈ રોપીઓ,
 કુસના ફાંટ લરી, તેં જોરવાં નહિ જોઈવા.
- ૧૦ નાણે દાણા ન જડે, નારી છાંડે નેહ,
 કાં વીજલીએ વણુબીઓ, કાં માંદો પડ્યો મેહ.

નમીઉં દતીઉં નકાર, તેદી બોલાવતો જરડાના ધણી
જાગે ભાગ્યાં જોર, ત્યારે જાતાં કરે જોડવા.

માણી લેને મેહ, અમને માન મેલાવીઆં,
સોનાની સમાં ઝાંચું ન હોય જોડવા.

૧૫ અંઝમાં અંગારા રગ રંગે રાણા ધણા,
મારી દેહને દેને ટાઢ વરસી વીણુના ધણી.

છાણે વીંછી ચંદાવીઓ ચકર મારે તેહ,
જરડાનાં ખીલાં હેઠ માગી લીધેલ મેં તને.
ફરતું આને કુલ, તેને માળી મળે નહિં.

૨૦ માખી શું જાણે મૂલ, કમર પંખી લાણુના.

ઉનાળાનાં અમે, લુએ લેવાણ્યાં,
તરસે તલવલીએ, જલપે વાલો જોડવો.
વધુસગે વધુ સાગવે વધુ નાતરીએ નેહ,
વધુ માવતેરે જીવીએ (પણ) ટું વધુ મરીએ મેહ.

‘લોકિક કહા’



૧૦૩

રાણકદેવીનો વિલાપ

(કહા)

તરવરીઆ તોખાર, દૈયું ન ફાટ્યું હંસલા,
જાતાં રાંખેજાર, ગામતરાં ગુજરાતનાં.
કાં ટહીકે ગરજ છ મોર, ગોખે મરવાને ચઢી,
કાગજ કાપી કોર, પીંજર ફાગળે પાણીએ.

- ૫ ગરવો ગઢ ગીરનાર, વાદળથી વાતું કરે,
જાતાં રા'ખે'ગાર ખરેડી ખાગી નવ થયે,
મ પડ મારા આધાર, ચોસઘાં ઢોણ ચડાવશે,
ગયા ચડાવનહાર, છત્તાં જાતર જાળશે
સ્વામી છડો સૈ-ય, સપ્ત ખડગ ધરો ખેંગાર,
૧૦ છત્રપતિએ છાપ્યો, ગરવો ગઢ ગીરનાર.
વાયે કરે મુછડી, રમણ ગળે ફાંત,
જુઓ પટોળાંવાળાઓ, લોમડીવાળાઓ કંવ.
માણેરા મ રાય, મ કર આંખો રાતીઓ,
કુળમાં સામે ખોય, મરતાં મા ન સંભારીએ.
૧૫ પાવણને પરડતે, કહો તો કુવા ભરાવીએ,
માણેરો મરતે, શરીરમાં સરણાં વહે.
સારું ઘઢેર જઢવાણ, ભાગેભે ભોગાવે વહે,
ભોગવતો ખેંગાર રાણ, ભોગવજે ભોગાવ પછી.

‘લૌકિક કુહા’



૧૦૪

નીતિ તુંવી

(૫૬)

નીતિ તુંજી ભવસિંધુને તરાવે
તુફાની તરંગમાયિ,
વાયુ ભય કારમાયિ,
ધારવાળા ખડકમાયિ,

- ક્ષેમ તીરે લાવે લાવે,—તે તરાવે—નીતિ ૨૩
 વિંટગાઇ વળી ઘાઘચો ચોપાસે,
 નથી ધૈર્ય અને સત્યનું બળ પાસે;
 અરે રહેવું નધોઇ જમપાસે;
 પ્રભુ! પ્રેરતુ ઉપાય, લાગુ પાય, હે જગરાય,
 ૧૦ છું સમરાય, સુખકું થાય, મનની લાલ,
 બહુ બહુ હાથ, સહુ સમાય,
 સંકટો નાંવ નાંવે—તે તરાવે—નીતિ.
 આશા સોભ આદિ આધિ દિહર મ્હોટી,
 કરે તાવ વ્યાધિ ચરીરતણી સોટી;
 ૧૫ બીજી બહુચો ઉપાધિ પીડ મોટી;
 અરે કુખડાં ના બચાવ, ના જચાવ, પશુ હચાવ,
 ચણ જચાવ; ઝડ તણાવ, હરિ બચાવ, સુખ બચાવ,
 મરું સત ભાવે ભાવે—તે તરાવે—નીતિ.
 નર્મદાશંકર



૧૦૬

દગલું મર્યું કે

- ડગલું બર્ધું કે ના દાવું ના દાવું;
 વેણ કદાડ્યું કે ના લટવું ના લટવું; ૨૩.
 સમજીને તો પગલું મુકવું, મુશીને ના બ્હીવું;
 જવાય જો નહિં આમજ તોયે, ફરી ન પાછું મેવું.—૩૦ વેણ
 ૫ સકટ મ્હોટું આવી પડતે, મ્હોટું ન કરવું બ્હીવું;
 ડગે ડગે ખુજ ભડવું, પશુ ના કરવું ફરવા મેવું.—૩૦ વેણ

જામાં ઊભા ત્યાં ચોટી રહીને, વચન લેવું સખળું;
આજ પડો કે પૂરી કારો, તોય ન કરીયે નમળું-૬૦ વેણ,
શ્તેદ કરીને આગળ વધશું, અથવા અદિંઆ મરશું:

૧૦ પથ્ર લીધેલું તે પાળીશું, રે વાળજીવું કચ્છ-૩૦ વેણ

તજ દામ ને દામ મૂકવા, ખૂણા જે કે જોળે;
ધિક્ક કાવર તે અપજય રૂપી, આજકુંડીમાં જોળે-૩૦ વેણ

ન્હાસી જાતાં દસે સત્રુઓ, સાધી ફિટ કહિ કહાડે;
બ્દીકથા બાવલા નામદાં એ, નામ મળે ઉપાડે-૩૦ વેણ

૧૫ પોતાનો પસ્તાવો થાયે, જખ ચારી રે બારે;
મુવા નહિ દાં કરી પરાક્રમ, રણે ઉડાવું જપારે-૩૦ વેણ.

શરવીર તે જયનો લોબી, હિંમત મરિગ પીયે;
ઉમંગથી ને ધગી વધે વા, જૂજ દકાવી રાખે-૩૦ વેણ.

બહુ મળી જન પુખ્ત વિચારે પાયો નાંખે મજબૂત;
૨૦ કા કાળે પથ્ર જય મોટો લે, નર્મદ કેરું સાખૂત.-૩૦ વેણ

નર્મદાશંકર



૧૦૬

રણગીત

ધસો સૌ ધસો ઝપટ રણમાં!

વસો નદિ અંતર કાવરતા !

ઘૂમો રણજય ખૂન ઘૂમો !

સત્રુદગ કંઠ ખડગ ચૂમો !

૫ લહો લહાવો કરી કેસરીયાં !

ફરિ ફરિ એ દિન હોય કપકાં !

- દેશ નિજ કાજ દેહ ધરણી !
 કીર્તિ અપ્સરા અમર વરણી !
 તીક્ષ્ણ શરકુસુમ સુવરસાવે
 ૧૦ લોહીએ રંગ જ ઉડાવે !
 જુદા દિગ્ગલે મદમ મૂલો !
 કાગ એ અધાગમાં ફૂલો !
 અઢા આનન્દ વીગરસ બધાં !
 મોત કર દુઃખ જ રૂરે કપ્પાં !
 ૧૫ મલો કંટ લેણ મહાકૈવા !
 રમે રણ નર્તન તતપૈયા !

‘આયોરકથ’

૬૦ ૬૦ પ્ર



૨૦૭

સ્વિસ વનસ્પતિ દર્શન

(૧૯૨૧)

- વનસ્પતિ શું વનમાં પુષ્પી રહી !
 વનસ્પતિ માનુષ્યમિ સુખી :રહી !
 મિરિ નજે મૃગ સુતી જાત કહી !
 સુકંઠે નાગાં નદી દે અપેક્ષી !
 ૫ પીગાલપી સોનું કંઈ સમ્ભવતી
 લીલાસા ખાનાં મજિને મુદ્રાવતી !
 ન પેરી ના સામગ્રી ઠેરી નેત્રી
 વિચિત્ર રંગી રમના ન ધાલી છે !

ધટાથી ધાડીથી કંઈ ધુંચાય છે,
 ૧૦ ધટાથી કેં જાછરી એ જવાય છે;
 સટા ઉંચીથી કંઈ સિંહયાળ શી
 ટટાર વહે શી લટાળી ગહી હસી !

કંઈ કરે વાતડી આલસાં ચક્રી
 રચીંદુ દષ્ટિ જહિં ફેંકી રે' ટકી;
 ૧૫ દિને નિશે સાંજ સવાર ખેલતા
 હસાવી પુષ્પો ઝઝળાવીને લતા !

કંઈ ચક્રી દ્રાક્ષપ્રતા ફળે નખી
 ચંચલ મુવેલી પુલથી હસંતી એ;
 ૨૦ અનાજનું રૂપ ધરી વણાકરે
 મુષ્ણ દેહે દીપતી શી એ રુપરે !

મુધન્ય જૂમિ સ્વિસ આ લડાવની,
 કિશોરી દેવિ રસિલી રમાડતી;
 સુચુર્જરી જૂમિની બહેની તું દસે,
 સદા સ્વતંત્રતા તું ! હું જૂમિ એ હિસે.

‘પ્રદોષયાત્રા, પ્રવાસપુષ્પાંજલિ’

૭૦ ૭૦ મુવ

૧૦૮

વિદાયગોરી

(૫૬)

સાથે આવો તો સગપણ જાણીએ હો જી—એ ધૂન
 અમે વહાણે ચઢ્યા પ્રેમાનંદને, કરી જગત બધાને શુકાર રે,
 હોડી માછીડા વહેલી હંકારજો—સાથે.

- નમું યાન વેદાન્ત વિચારને, જેણે માયા વિટંબના વેડતાં રે,
 ૫ આર્ધ્યા ખીલા ને પાટીઆં વહાણનાં—સાથે.
- આવો દેવ નમું તમને નમી, તમે ખેલ રમાડી રંજડી રે,
 ધડી હોડીને સાંધા પૂરીઆ—સાથે.
- ગ્રહ ચંકરને નમું પ્રેમથી, જેણે રેણુ અણુ ને ભક્ષાંડથી રે,
 આર્ધ્યા ધડીને માછીડો આ વહાણુમાં—સાથે.
- ૧૦ માડી તમને નમન પે'લાં સર્વથી, ફેડી જતને કીધાં જતન રે,
 દીધો અનુભવ પ્રેમ સુકાનનો—સાથે.
- નમું જૂર જુવર સાતે લોકને, જેણે વિધવિધ દાખવી રંમ રે,
 હોડી હાંકવા દરિયો ભર્યો ભક્ષો—સાથે.
- નમન પ્રથમ શુર પિતા પ્રેમથી, જેણે શુદ્ધિનું આપી દાન રે,
 ૧૫ દરિયો ઝેરનો અમૃતથી ભર્યો—સાથે.
- નમું કામ્યતરંગ વિનોદને, કરી સુખ દુઃખમાં પૂરા ભાગ રે,
 મીડી રમતમાં આપ્યા આ દામમાં—માથે.
- નમું નમી નમી હું એવશાધને, જેણે રમત રમાડી અનુપ રે,
 દીધાં મુકી આ આનંદ રેલમાં—સાથે.
- ૨૦ પહોંચે નમન બહુ બહુ સત્તુને; જેણે નિત્ય નિત્ય પૂર્ણ પ્રદારથી રે,
 ખોલો અભિમાન ખડક આ માર્ગનો—સાથે.
- નમું દેવ વિદેવ વિરોધને, નમું દિન્દુ મુસલમાન રે,
 જેણે શેણના દોરા વણ્યા સામટા—સાથે.
- જાઓ પાછા નમું નમું પ્રેમથી, તમે નિર્ભય નામ નિશાન રે,
 ૨૫ લણે ધરણે સદા ઉંચે અમતજી—સાથે.
- આજે નમું હું નમું શુર સર્વને, જીતાં નામ ને રૂપ તમામ રે,
 ભર્યો પવન અબેદ આ યજ્ઞ વિષે—સાથે.

નમું માછીડા હોડી દંકારી લે, બધે બાગી હોડી કુખ્યાં સર્ રે,
કુખ્યાં દરિયો ને હોડી કહેનારમાં—માથે.

‘આત્મનિમલગજન’

મણિલાલ



૧૦૯

અમર આશા

(ગઝલ.)

- કંઈ સાબો નિરાશામાં અમર આશા છુપાઈ છે !
ખફા ખંજર સનમનામાં રદમ ઉંડી લપાઈ છે !—કંઈં
- લુલાઈ છુંદગીઝરની કરી રા રા બધી કાઢી,
રહી ગઈ વસ્ત્રની આશા, અગર ગરદન કપાઈ છે—કંઈં
- ૫ ધડી ના વસ્ત્રની આવી, સનમ પણ ઉતરી ચાલી,
હાજરો રાત વાતોમાં, ગુમાવી એ કમાઈ છે—કંઈં
- ઝખમ દુનિયા ઝખાનોના, મુસીગત ખોડના ખંજર,
કતલમાં એ કદમખોસી, ઉપર ક્યામત ખુલાઈ છે—કંઈં
- શમા પર જાય પરવાના, મરે શીરી ઉપર ફેરફાદ,
૧૦ અગમ ગમની ખરાબીમાં, મરેદારો લુટાઈ છે—કંઈં
- ફના કરવું ફના થાવું, ફનામાં ચલ ચમાઈ છે,
મરીને જીવવાનો મંત્ર, દિલગરની દુલાઈ છે—કંઈં
- ઝહરનું નામ લે શોધી, તુરત પી લે ખુશીથી તું,
સનમના હાથની છેલી હકીકતની રહાઈ છે—કંઈં
- ૧૫ સદા દિલના તડપવામાં, સનમની રાહ રોયન છે,
તડપતે તૂટતાં અંદર, ખડી માથુક સાંધ છે—કંઈં

- દીર્ઘ બારે પગલાં, દોડે, સદુ ત્રાડ એકડી નાંખે !
 બની ઝુંડ વનને ચમકાવે રસવીરને સળગાવે !
 એ રસનેા લડકો બનતાં મુજ ઉર પ્રકુલજ યાય,
 ૨૦ યાળ ઉઝળી, ધનસમ ગાજી, નીકળું ઝાડીથી બહાર !
 નીકળું ઝાડીથી, જનક સભામાં તુડી છુડી ધનુ કમાન,
 તે સમ છુડી, ચર સમ ફેંકાઈ, પડું ઝુંડની માંઘ,
 પડું ઝુંડની માંઘ, બપંદર જેમ તોપનો ગોળા
 પડે યતુના સૈન્ય મધ્ય ને રચે ધાણુ ધણું બહોળો.
 ૨૫ ધન સ્તમ્ભ પર રક્ત રવિ સમ ફાને ચરણે બાઝું,
 રિપુદેશપર વીરદસ્ત સમ ફાની શુટે રાણું.
 નીમગિરિ સિંખરે ગરુડ સમો ચઢી ફાની પીટે બેસું,
 રણુડંકાસમ ત્યાંજ ગાજતો કર્ણધ્વજને ખેંચું.
 પ્રથુ દંતીવરનાં દંતુસંગ કચડી, કર્ણને બાઝી,
 ૩૦ કુમ્ભરચંગ પર રૂધિર ધડી પી, વિરમી રહું ધડી ગાજી.
 રૂધિર સિંખત મધિમુકુટ સમો ને તિમિરસિરેજ પ્રભાને,
 રક્ત રવિ સમ, ત્યાંજ પ્રભોદ પરમ મુજ ઉરમાં વ્યાપે.

(સિંહધ્વનિનો પ્રતિધ્વનિ.)

- “ જેણે નહિં જમતમાં પુરુષાર્થ સાધ્યો,
 ૩૫ ઉચ્ચાચ્ચ જે પદ નહિં કદીયેજ : પામ્યો,
 તે જન્મ વ્યર્થ ધરતો ! ધુજ તેથી સારી,
 વટોળાયે ચઢી ઉડે ધડી બ્યોમમાંડી. ”

‘ રત્નેહુમુદ્રા ’

ગોાં માાં ત્રિપાડી



કુસુદનો- પત્ર

અવનિપરથી નભ ચ્હડ્યું વારિ પડેજ પાછું ત્યાં ને ત્યાં;
 હુંકું કર્મ . હુંકું રહેવાને સરજેલું આ ધરતીમાં.
 નભ વચ્ચેવચ રંગીન યાતાં ગરૂડરાજની પાંખ યદી
 મુભગ ધડિકે એ બન્યુ; નવાઇ ન, એ દસા જો ના જ ટકો.

૫ પશુ ઉંચા નભના સંચારી, પશ્ચિરાજ, તું આબો આ
 ધરતી પર ત્યાંથી ઉડ પાછો; પક્ષ-હીનને દેશજે આ.
 દેહડાવી પાખો સોનેરી, રચ રસમંત્ર તું રસધરમાં !
 વિશાળ વ્યોમ માપી લે, નેન્દા સૂર્યકિરણના સરવરમાં !
 ગિરિશિખરે, ધનમાં, ને નભમાં ઉંચો તું ઉડશે જ્યારે,

૧૦ સૂર્યમિત્રમથી સળગી ઉતરતા દર-અંબાર વિશે જ્યારે;
 મુવર્ણપક્ષની જશે ભબકે બળી તે સમયે તુજ કીર્તિને
 જોઇ જોઇ પૃથ્વીપરથી પૂછશું ઉર મર્મથી અનુભોદીને.
 નહિં ઉડાયે પોતાથી પણ પ્રિયની વિમાનગતિ જોઇ
 રાત્રિ એટલું રહ્યું ભાગ્ય, તે રાખ ! નીકર રવીયું રાઇ.

સરસ્વતીચંદ્ર, આ, ૧ લો

ગોઠ માઠ ત્રિપાડી



સરસ્વતીચંદ્રના ઉદ્ગાર

(ગઝલ)

દીર્ઘા હોડી પિતા માતા, તજી આથી યજ્ઞો દારા,
 ગણ્યા ના મર્મ બેસાતા, લીધો સંન્યાસ એ, ખાતા !

પિતા કાજે તજ બહાલી, ન માની વાત મહેં તારી !
ગણવા ના ગાઢ નિઃશ્વાસ, લીધો સં-વાસ એ, આતં !

- ૫ અધિ ઉદાર એ બહાલી ! સખા ! બહાલા ! ખરા બાધ !
અમીની આંખ મીચો ને ! જનારાને જવા દો ને !
હતી સદમી ! હતા તાત ! હની બહાલી ! દતો બ્રાત !
નહી ! ન્યારે-નહી કંઈ ! ન લેવું સાથ કંઈ સાહી,
અહો તું બાધ-બહાલા રે ! બુધી મંડાર મહારા રે,
૧૦ ખિયારો દેશ આ આર્ય !-કરે તે કાજ કંઈ કાર્ય.
અહો તું બાધ-બહાલા રે ! તું-રૂપી છે કમાઈ રે,
ખિયારા દેશને તેને ગુમાવે શોધો શે મુને !
મુકી દે શોધવો મુને ! મુકી દે શોચવો મુને !
પ્રિયાની આ દશા દેખું-નથી સંસારમાં રહેવું.
૧૫ હવે પાછો નહી આવું ! મુક્યું પાછું નહી રહાઉં !
રહું તે યે તજ દેવું-શું છે સંસારમાં લેવું ?
હવે સ્વચ્છ-દયારી હું ! યદ્વચ્છ વેશધારી હું !
પતંગો ઉડતી જેવી-હવે મહારી ગતિ તેવી.
ઉડે પક્ષિગણો જમ, હવે મહારે જવું તેમ,
૨૦ સમુદ્રે મોણું રૂકે તેવું, હવે મહારે ય છે રૂકેવું.
નહી હવે-નહી નીચે-મળે આધાર, ધન હીચે,
નિરાધાર-નિરામાર-હવે મહારીય એ ચાલ,
રુકુરે પોતે, ન દેખાય, કુમુદની ગંધ મહોં વાય,
અરણ્યે એકલો વાણ ! જીવન એ બાવિ છે મહારં.

૨૫. જહાંગીરી-ફકીરી એ ! લલાટે છે લખાવી મહેં !-
પ્રભ એ હું-નૃપાણ એ હું ! ઉરે, એ એકલો, તું તું

‘સરસ્વતીચંદ્ર ભા. ૧ લો’

ગાંઠ માં ત્રિપાઠી

જયની આશા

અધિકારનો સમેા પ્રજા ! આ દશા ચઈ મારી !
સુન્દર, કોમળ, સખળ બધી મુજ સંતતિ કરમાઈ !

શું કઈ ? શું કઈ ? નવ ચાલે કંઈ ! પ્રહર બહુ વીત્યા,
પ્રહાર બહુ મુજ સુન્દરતાએ તિમિર તથા ઝીંક્યા;

૫ તોયે હરિનો હાથ અમારે ! અધિકારમાં જીવું;
પોપણ પામું, રહું સુવાસિત, અંતર્જા ના મૂકું;
હઉં પામું આનંદ વિજનમાં; બલે લોક ના દેખે !
અધિકારની મધ્ય અંક મુજ જાળ રમીદિ બહેજે.

મન્વંતરે જર, અધિકાર ! તું બલે રહે ઉભો,
૧૦ હવાય તેટલું જાવ બલે તું, બલે જ તું ખીન્ને !

અધિકાર ! તુજને હંફાવું વર્તમાનમાં આજે;
મન્વંતરે પણ સમા મળું, પણ પળમાં પુરી યાશે.

પ્રભાતે પળમાં થયું દેખાડું, ઉઘા પહોંચે આવે;
અધિકાર તુજને હંફાવી ધકોલીને કઢાડે.

૧૫ જાત મુજ, મુજ પ્રજા સુકોમળ, હતી તેવી યારો,
અધિકારને હંફાવી જય ભવિષ્યનો ગારો.

(વિષમ હરિગીત)

શાંતિ શીતળ વરસિને સુખમાં સુવાકું રાત્રિયે,
જે નદી, સરવર, અદ્વિ, તરવર, દિવસ તપિયાં લેમને;
કુમુદિની કરમાઇ દિવસે યાકીને સ્વપ્ન જતી
ત્હેને જગાકું કરવડે મૃદુ સ્પર્શ કરીને પ્રેમથી.

૫ કન્યકા હું કુળવતી, મુજ માત મ્હોટી મેદિની,
તેજસ્વી સૂર્ય પિતાજી મ્હારા, એમનાથી રહું ખીની;
માત મ્હારી પૂજ્ય ત્હેની પ્રદક્ષિણા કરું જગથી,
મુજ તાત તે પણ પૂજ્ય ત્હેવા, વંદના કરું દૂરથી.

૧૦ નામ અંકા મધુર મ્હારું પાડિયું મુજ માડિયે;
ધણી વેળ વિચરે એમવા આ બ્યોમકેરી વાડિએ,
માંહિ બેઠી બ્યોમગંગા દૂધ જેવી ઉજળી,
તે ફૂલડાં ખીલ્યાં રૂપાનાં તે મણતી રૂંડે વળી.

૧૫ બન્ધુ મ્હારો રાહું તે ઉકલો કુછન્દી ફૂંમડો,
કંઈ કાટિ વેળ મુન કનડતો, એ અકારો યઈ પડ્યો.
બ્હાર જાય પિતાજી ત્યારે આંગણે રમું ઠાડથી,
રૂપા અને હીરા તણી ગેદો લઇને દોડતી,-
એક લઉં, બીજી ઉઝાળું, ત્રીજી ચિર ઝીકું ધણી,
૧૦ વળી ફેંકી સધળી વેળળી માડી લણી નિરખુ હશી.

ଭାଗ୍ୟୁ' ଗାତ ଗଣି ଚନ୍ଦେ, ନେ ତାତନୀ ଅନୁମତି ଶିଧି,
ଆ ଯୁଗୁ' ଗାତ;—ଆଧୁ ! ତହିଁ ଛଅ ସୁଧା କେ ନଥି ପିଧି ।
ସୁଧା ପାତୀ ଯେହନେ,—ବୀରୀ କୁମ୍ଭା ଆଧ୍ୟେ। ତାତଅ—
ରାଧୁ' ଉତ୍ତମ ଗାତ ସଦା ଯେନେ କଥାପି ନ ଛାଡ଼ି ତଅ.

୨୫ ବାଂକୁ ବାଂକୁ ୨୫ ରୀତେ ଅଣ୍ଟିବାଣୁ' ନାବୁ
ଗାତା ପିତାଓ ଆଧୁ' ଯୁଗୁନେ, କାହିଁ ତେ ୫୨ ଗାତ ଯୁଗୁ,
ଗାତା ଯୁଗୁ' ତରୁ' ତେ ୨୫୭୮୯ ଯାହୁ' ଗାତ ଶା,
ଗାତା ଯୁଗୁ' ଆଗାଧା କେ ଗାତ ଅମଳ ଶିଖା ଗାତ.

୩୦ ଶା ଧନେ କା ଶାମ ବେରୀ ଗାତା ଶିଖା ଶିଖା ତେ
୩୦ ଶା ଧନେ କା ଶାମ ବେରୀ ଗାତା ଶିଖା ଶିଖା ତେ
ନେ ଗାତା ଆ ବେଗ ଶିଖା ଗାତା ଶିଖା ଗାତା ଶିଖା,
ଯୁଗୁ' ଶିଖା ଗାତା ଶିଖା ଶିଖା, ଯେ ଯୁଗୁ' ଶିଖା ଶିଖା.

୪୫ ଗାତା ଶିଖା ଶିଖା ଶିଖା ଶିଖା ଶିଖା ଶିଖା,
ଗାତା, ଶିଖା, ଶିଖା, ଶିଖା, ଶିଖା ଶିଖା ଶିଖା;
୪୫ ଗାତା ଶିଖା ଶିଖା ଶିଖା ଶିଖା ଶିଖା ଶିଖା,
ନେ ଶିଖା ଶିଖା ଶିଖା ନେ ଶିଖା ଶିଖା ଶିଖା.

୫୦ ଶିଖା ଶିଖା ନେ ଶିଖା ଶିଖା ଶିଖା ଶିଖା,
ନାଧୁ' ନାଧୁ' ଶିଖା ଶିଖା ଶିଖା ଶିଖା ଶିଖା;
୨୫୭୮୯ ଶିଖା ଶିଖା ଶିଖା ଶିଖା ଶିଖା ଶିଖା;
୫୦ ଶିଖା ଶିଖା ଶିଖା ଶିଖା ଶିଖା ଶିଖା.

୬୫ ଶିଖା ଶିଖା ଶିଖା ଶିଖା ଶିଖା ଶିଖା,
୬୫ ଶିଖା ଶିଖା ଶିଖା ଶିଖା ଶିଖା ଶିଖା;
୬୫ ଶିଖା ଶିଖା ଶିଖା ଶିଖା ଶିଖା ଶିଖା,
ନେ ଶିଖା ଶିଖା ଶିଖା ଶିଖା ଶିଖା ଶିଖା;

એ જ મુજને પ્રેમભર આલિંગીને કદી લાડતો,
કો સમે નિજ સિંહાસને મુજને વળા એસાડતો;
ને રૂપેરી કારનો રમાલ ધોળો દે કદી,
કદી પાયરે મૃદુ સેજ તે પર વળા કાચુલર રહું પડી;

કો ધડી વળા શામળા નિજ શાલ સેષ તે વડે,
૫૦ મારી ઝાપ રમતો રમતો મુખડું ઢાંકી દિયે;
ને ત્યાંહ અબોડલો મુજ 'ભય છૂટી તે સમે,
ને વાળ ચળકતા રૂપેરી તિખરી ચોગમ રમે.

પૂર્ણ પાળી વિકાસ મુખ મુજ હાસ કરતું પ્રેમથી,
તે સમે સિન્ધુ વિશાળું નિજ ઉર વિસ્તરે રહામો હસી:
૫૫ ને કરતો મંદ મંદ મુંઘાટ ભર આનંદશું,
ફેંકી તરંગો મુજ બણી ધીમે ધીમે નાયત શું ।

બેટવા વિરતારી કરને જાય બીડું માતને,
તે મુને મંદ હસાંતી નિરખે પ્રેમબીનાં લોચને;
અચળ પેલા તારલાની આસપાસ ધ્રુમંતી તે,
૬૦ સમર્પિં કેરી ગાડલી મુજ દ્રષ્ટિ પડતાં શીકી ખને.

નદીમાં, સરોવરમાં, ને સિન્ધુમાં કદી નહાતી હું,
તે વેળા થોડા તારલાને સંગ મુજ લઇ જતી હું;
ત્યાંદિ નાયું હોર કરતી, વળા ક્રમમાં ખાતી હું,
ને મૃગશું મહાઈ તેહને એ નવસ જળ કદી પાતી હું.

કદી ઉંચા પર્વતે ચઢી ટોચ પર ઉભી રહું,
માથે ઝિજ્ઞા મહેં રૂપેરી તેહ જાજમ નિરખું;
દ્રષ્ટિ ઉંચી ફેંકું વળા ઉંડું જૂઠું આકાશ જ્યાં,
ફરી જોઈ વળી રમતો યતન વનવેલી સમે રાસ ત્યાં.

એક પર્વતરાજ મુજ નીચે વિરાજે વિસ્તરી,
 ૭૦ જેનાં શિખર પર હિમ નિરંતર વાસ કરી રહે છે ફરી,—
 નિજ તળે સુવિશાળ ખંડ પડ્યો અલૌકિક તેહની,
 વિધવિધ દયાઓ ઉઘી નીચી કાળયદ્ધે ફરી ધણી,

તે અનંત ગયો જ વીની કાળ તહેમાં નિજ સ્થિતિ
 નિશ્ચય નહી, તે જોઇ કરતો હાથ કંઇ ઉજ્જવળ અતિ,—
 ૭૫ એવો મોટો મહીવર નભમહિં ધરતો રસે
 હજાર શૃંગે દર્પણો, પ્રત્યેકમાં મુખ મુજ હમે.

જો સમે વળી મધ્ય નભમાં રહું જોશી ઝૂમતી,
 નીચે સુતા જે ઝાડઝુડો ત્યાં નગર મુજ ધુમતી;
 મુજ કરે રૂપેરી છુદાદાર ચતરંજ ગુંથી
 ૮૦ ત્યાં પડી તે જોવા હું નાખું દ્રષ્ટિ છીંચી મધી મધી.

પછી નીચે ઉતરું જ્યાં વ્યોમ પૃથ્વી મુંબતાં
 ને તરૂંપટાખામાં મહિં મુજ પ્લેાળુ મુખ ધરી યંજુ ત્યાં;
 પછી સિંધુ કિનારપર પગ માત્ર હું ઉઠી રહી,
 ફરી ડોહીજ ફરી એક વેળા, સહ જળસેજે જામ.

૮૫ મેઘ નિજ ચઢતી મમે મુજને હમે રિખૂટી કરી
 માડી થકી જહુ વેગ લગી આ બ્હાસસોઇ દીકરી;
 વિરહ ટળી જે વેળ મળી મુજ માડીને નિરખું ફરી,
 તે વેળ જેવું પ્રકુલ મુખ મુજ ધરે સોજા સુંદરી !

જોઈ જોઈ સમે તથાપિ વિચોમ અવધિ અંદરે,
 ૯૦ પાદપદારે તોડી ધનપડ, પછી જનનીમન્દિરે
 ડોકિયાં દૈ જ્યાંદિ જ્યાંદિ પાડી બારી એમ મહેં;
 ને માતમન્દિર મુકર મુકિયાં મુખ નિરખતું ત્યાં મમે.

નહાતું મ્હોટું ઘાપ વધુ મુજ, પથુ નિરંતર અમર હું.
 તે જે સમે દેખાઈ નહિ તે સમે તાતની ગમ રહું;
 ૬૫ એક ફેરી શરી રહું માડી પગડી જ્યાહરે
 જઈ એક વેળા ભેટ લેવા તાતની તો ત્યાહરે.

સહુણી સંધ્યા સખી પ્રિય મુજ, ભેટ લેવા તે તણી;
 મુજ હોડામાં બેસીને જઈ કહી હું બનીકની;—
 ' પવન મૃદુથી આગણું વાળી સમાયું રનેહથી,
 ૧૦૦ વેર્માં કુસુમ નવરંગ એમાં ઝીણઝીણા મેહથી.

ચાંત એવું નિરખી મુખ મુજ સુખનદી નવ શોભતી,
 નારંગી રંગે સાણુ સુંદર પ્હેરી સખી શી શોભતી !
 અકચકિત સહુ પહેલ મ્હોડયો તારલો સખી બાસમાં,
 લાડંતી અડકું એહને કહી આવી જઈ જહુ વ્હાસમાં.

એવી એવી રમત વિધવિધ સખી સંગ રમતી હું;
 પથુ ભેટવા ગાવે મને એ ત્યાહરે ચમકી ખીહું;—
 કેમકે સામેથી પેલી આવી કાળી રાક્ષસી—
 મુઠ રાત્રિ એણે દૂર સખિયો કાઢી, દૂર વચ્ચે ધસી;

હડી ગઈ મુજ સખી ઝીણી પાંખ નિજ ઝગઝગીને;
 ૧૧૦ ને મુજને તો રાક્ષસીએ પકડી લીધી આવીને,
 રાખી કરમાં થોડી વેળા પછી મુને તે ગળી ગઈ;—
 જાણે નહિ—હું અમર છું ને બેડી મૂળ મન્દિર જઈ !

‘કુસુમમાળા’

નરસિંહરાવ

પાન્ય પંત્રોહું

(ચાર્દસવિકીરિત છદ.)

આ જો, ધોર તિમિરગો જીવિતનો બહોળો પડ્યો પન્ય છે,
નિર્માયો સહુ કાજ એ કયમ પછી પાછો રરી તું રહે !
લેવાનો ચિરભાર તે લઇ અને આકાશમાં ઉડવું,
જાવું જ્યાં લઇ જાય વાયુ તુજને વિશ્રાન્તિ લેતા જવું !

૫ જો તે કાશ્મીર દેશના મધુરવા મીઠા ઝરા આવરી,
બહાલા પાન્ય ! તહીં જરી ચિરમજો એ દેશ બહાલો મને;
ત્યાંના તે અતિ રમ્ય ને ટપકતા મીઠા રવે કુંજમાં—
ગુચ્છ દાક્ષ તણા બિલોરી જલમાં જાયા રહે પાડતા !

૧૦ ધુખોની રજયાં લખ્યાં અનિમ ત્યાં વૃક્ષો ધુણાવી રહે,
ત્યાં તું ટોચ પરે ચડી, સ્થિર થઇ, મીઠાં ફલો આપજો;
સોનેરી તુજ પીંછડાં શ્રમિત તે તારાં કરી લે જશે,
જાવાનું બહુ દૂર લેવાય તુજને ત્યાં યાક લાગ્યો હશે !

૧૫ જાણ્યો તેં નથી માર્ગ ને વિકટ છે ત્યાંનાં વનો ને ગિરિ,
કિન્તુ સુન્દર સૌ પ્રદેશ નિરખી શ્રેષ્ઠ વહેવું તહીં;
ત્યાંની કો સરિતે તરી, ઠરી જરી, કીડા કરન્તા જરા
અંગો તપ્ત થયેલ શીતલ થતાં આનન્દ આવે મહા !

સંધ્યાએ વળી દ્વિમ પર્વત તણાં શૃંગો ગુલાબી બને !
ખીણે ખીણ, ઝરે ઝરા, સર સહુ ત્યારે રૂપેરી બને !
ત્યાંના તે ગિરિ શાં તરૂં ગિરિ નજે તારાથી વાતો કરે,
૨૦ તે સૌ દિવ્ય ઉજાસમાં ગરક થૈ હશે લખ્યાં ખીલશે !

ત્યારે તો પ્રિય જો હશે તુજ દિલે તે યાદ સૌ આવશે,
ગાજો તો તુંજ ચિત્તકું દુઃખ ભર્યું ને અશ્રુ બે ખેરજો !
રમણમ કે પડી ઝાપડું વહી જશે ને કંઈક ફેરડું જશે,
ત્યારે તું પ્રિય તે હિંદાસ સુખમાં ફૂંખી બલે મ્હાલજો !

૨૫ જાણા, હું ગુરૂ ને વળી તુજ સખે, તે ભક્ત સંભારજો:
ખાલુડા ! મુજ પ્રાણ ! તે વખત તું રાજો અરેરે બલે !
ઉઠેયું તરે એક મેં વન મહીં ત્યાં તું વળી બેમજો,
જાણા મેં લઘુ એક કાતરી લખ્યું તે કાવ્ય તું વાંચજો !

હા, હું એ પસડાઈ એક વખતે જાણા ! ગયો ત્યાં હતો,
૨૬ જાણાનો વિરહી બની હૃદયને ચીરી રડ્યો ત્યાં હતો;
તે અશ્રુ ઝરણું જ શોષિત સમું તે કાવ્યમાં છે ભર્યું,
સ્વેચ્છાએ બરી ચંચુ લાલ મુખની પીજો બલે આસુકું !

ને જો શુષ્ક રણે જવું તુજ બને ઝોળાંગી સિન્ધુ અરે !
રેતીના ઢગ ત્યાં ઉઠે, પવન ત્યાં ફુંકી ઉન્હા આફળે;
૩૫ તું મહાર, તુજ હું, બની પશુ સખે ! હું ભોમિયો ના શકું !
એકા સંકટમાં અરે ! મદદ ત્યાં આપી જરા ના શકું !

પાંખો સુંદર ત્યાં અતિ શ્રમવતી ઝોળાઈ ચીગાળે—
કંઈ સોસ પડ્યો હશે જલ વિના બાપુ ! અરેરે તને !
પાંખોને તુજ શક્તિ ત્યાં ગરકની દેજો પ્રભુને સ્તરી,
૪૦ ને જાજો જતદી ઉડી, ધટિત ના રોકાવું ત્યારે ધડી !

તારા માર્ગે પરે ધણા તુજ સમા પાન્યો ગયા ઉડીને,
માર્ગે તે જ જતું, બલે સુખ તને આવી મળે ના મળે !
નિર્માયું જતું તો જતું દુઃખ દહી, આનંદ ધૈર્યે વહી,
આ તો જીંદગીનાર પુણ્ય મરખો સૂએ ન સિદ્ધિ કથી !

૪૫ ધોંવે જ્યાંસુધી સ્થાન તું અવધિનું તે અન્ત આવ્યા સુધી—
આકાશે જલદી અગાડી ઉચકી તે ભાર જ તું ઉડી;
પૂરા સાહમથી જલિષ્ટ કુખને સન્તોષથી પી જવું;
તે આનન્દ વિશેષ પ્રેમ સુખથી તે કુખમાં માનવું !

૫૦ કું આ જલ રહું ન તે પટિત છે, લૂલું હવે અત્રુને,
જ તું, યા સુખીયુ ન આમ રડવું છાતીથી ચાપુ અપે !
રહે ભયર પાપથી હલવને દોરે સુમારે તને,
બહાસા પાન્ય ! સુખી સુખી સુખી થજો ! આશિષ મ્હારી તને !

‘કેકારવ’

કલ્યાણી



૧૧૬

ભવસાગર

મિત્રગુરો ! તું ગયો કુખી નહિ ભવમાગર આ તરી શક્યો,
કુમતા સુધી નિજ પોત તણી પશુ ઝમક કષ્ટ કષ્ટ દાખી શક્યો;
આવ્યા અમૃતકુંભ ભરી, પશુ બાહ્યન કેળવ્યું નહી,
માયાસોદ વિષે કર મૂંઝા, સિધુસવણ મસી આર્ચા મહી;

૫ મધું વધવું, ભાર વધ્યો, કરસ્તનાયુ તુટતાં કુંભ કુટ્યો,
ક્યાં એ કુંભ, ક્યાં એ અમૃત ? ક્ષાગ્રસમુદ્ર જ આ ઉમટ્યો !
ના, ના, છે બહાક વિષે સર્વત્ર રહ્યું ઝગકી મસરી,
સત્ય પ્રસવવું, ધી ઉદરવું, ભર્મ ઉપાસ્ય અતકર્મ બની;
સ્મરણનની ઝાંખોથી શાને મુગ્ધ બનો એ મલના બાસ !—

૧૦ ભગતાં એ, અંતર્દૃગ ખુલતા, જુઓ સ્વમ્ય આ માયાબલઃ
મૃત્યુતર્ણ ગૌરવ તો જોશો, કે એ જીવન ફેરી જોડ,
સંજીવન ભવમાં જોવાતા ફરીથી અર્પી પૂરે કાડ.

મિત્રગુરો, તું મર્યો ન કુખી, સુધાકુંભ તુજ કુટ્યો નથી,-
 ક્ષાર ભરાયો તે જોરવાં આશ લેશ પશુ જ્યાં ન ટકી,
 ૧૫ ત્યારે શ્રી સત્યિતની લીલા હિતસાધક ઉજાગવલ વિધસી,
 ખોટા ભવ ખોટા જીવનનું ચ-પ પ્રકટ કરતી ઝગકીઃ
 એ પર શાંતિ વિશે એ કુંભ, સુધાએ કંઈક સમય દરશે,
 પ્રકટ થશે વળી, ખુટતું બલ મેળવશે, આખર તરી જશે.

‘ભણકાર’.

ખ. ઠ. ઠાકોર



૧૧૭

કલમ કરનાર વનમાલીના ઉદ્ગાર

શા ર દા ની વ ન વા ડી માં
 પૂંખે વનમાળી ફૂંખ આ
 તે ડાંખળીએ ડાંખળીએ
 ફૂંખી ફૂંખળીએ ફૂંખળીએ
 ૫ વળી ઝીણી ઝીણી નસે નસે
 સજીવન અણુરેણુએ હશે;
 ને ધીર કે ધસમમતું,
 ઘેર ઘેર કે અગઝમતું
 જીવું ને તેવું જ હશે રસઝરણું ઝરતું,
 કે લિ ક ર તું
 વળી ધજ આ ધરણી
 વિ ઘા ધ ર ની

સંજીવની નવ જીવનઅર્પો ખુબી અનેરી ફેરશે.

આ જુના પશુ નવાસવા

૧૫ શેષ તરૂપર વાયુ વાઓ કયાસવા
કે કાઇ કાળે
ફલે ફાલે

૨૦ એ પૂંખનારની સંભાળે:
ને વૃન્દાવનના પ્રસિદ્ધ વનમાળીએ
મંથનના નવનીત રૂપ તરૂ બાળીને
પારિજાત આણી મુરવનથી
ઓ પા વી કા ચ ન પુ રી
ત્યમ આ પ્લહારણ તથા વનમાળીની
રૂ ચિ ર ર સ શા સિ ની

૨૫ ક લ મ ગિ વાં જી ની
પાંગરી પાંગરી મંજરી નૂતન
પમરાવી વનરાડી, રજે ધન
પૂરે નવ નવી મોહની.

પિરાકમની પ્રસાદી

કે૦ હ૦ કુપ

કૃ

૧૧૮

રાજરાજેન્દ્ર પદવર્દને વિનંતિ

સાગર ઉપર બંધાવેને પાજ, રટિયાળા હો રાજ !
અમુલ્ય છે અમૃતયોધર્મ આજ, અલભેલા મદારાજ—મુર

૨

મુવર્ણમુર્તિ તવ પદે નમી દલેલ આરટ્રેસિપા,
જીવે તવ પ્રમાણસે નિજ લલાટલેખ આક્રિષ્ઠા:
૫ નવીન ફનીયા તજો મુગટ કાનડા ઝળદળે,

અગે હૃદયમૂર્તિ દિલ મુજ પાધું ઉઘાડ્યો;
રૂડો ધિટન રાત્નમરિદ્ધ યશ્વરેખ કલગી સમો,
અનેક દ્વીપરાસિઓ, મુકુલ ચા છટા આશ્રમે;
ગૃથો સકલ લઈ પ્રભો ! મહારાત્નની માલિકા,
૧૦ પ્રભાની પરમ પાલિકા સાગર ઉપર૦

૩

જગત ધૂમતી તારક હાંપડી
પૃથિવિમાં રમતી રિથર ન્હાં, પડી,
જયકલા તવ ત્હાં પ્રગટે, અને
સુભગ ઝાંખ્યની ચાંદની ત્યાં બને.
૧૫ કંઈક દેશની એવી પ્રભા ખીલી,
તવ વસન્તની શું, ઉકુમંડલી;
ગગનના ક્ષયગા સમ ત્હાં અરે !
વિપવતા જલધિ જલ સંચરે—સાગર ઉપર૦
જૂમિ ભરી નિજ હાંપ પ્રમારતા
૨૦ અમ શિરે ત્રિરિરાજ ત્રિરાજતા;
અખૂટ અન્તર ત્હેનું ઉઘાડ્યો;
હિમ દ્વિમાલ્યના ય નિવારજો;
હૃદય સપ્ત સુધાતુ તથા રૂડા
નિરખશે રિધ સંગ્રહ ત્હાં જોડા.
૨૫ લઈ સિધાગણુ તે ત્રિરિરાજના !
રચ્વો સેતુ સનાતન વળ્લના—સાગર ઉપર૦

૪

મહાન ગદ ગિરિ તથા ગયે ચું જશે રક્ષણા ?
પ્રસિદ્ધ દ્વિંદની પુરાણ વળી શું જૂંમાશે સીમા ?
નથી યુરજ સૈવના અણત મે રલા, રાજવી !

- ૩૦ અગણ્ય નિર્મી સીમા જીગ્ધ્ય હિન્દની તો જતી,
પ્રતાપવન્તુ ધિટન નથી કાંગરે શોભતું,
વિશાલ ઉરના અનેક સદ્ભાવથી ઓપતું.
રસાલ પ્રભુ ! પ્રાણની લતા અમ કલ્યાણમળી;
સીંગી અમી, દષ્ટ પટો પરમ કેળવો નિર્મળી;
૩૫ પછી હૃદયવાટિકે વિરલ ભક્તિસુધા ભરી
અખંડ પ્રભુ ! રોપજો દિશાધિર મ્હડયા કેસરી—સાગર ઉપર૦

૫

- સતત પ્રભુ ! પરાર્થદંડ ધારી
ગિરિ શિખરે ધડી નાંગરી સવારી,
નહિ નહિ કદી દેવલોક કેરો
૪૦ વર સમુદાય જતો રહે અનેરો.—સાગર ઉપર૦

સકળ પૃથિવિ ખંડ તો નમેલા,
હિમગિરિ એક દિગ્મન્તર્માં મ્હડેલા;
જગ સીમ ગણી સ્વર્ગની પાડોશી
દિવગણ રાજ ! યમા છ શૂંઝવાસી.

- ૪૫ ખણી સઉ ગિરિરાજ કેરી રિદ્ધિ
અવિચળ સેતુથી સાંકળો સમૃદ્ધિ
ફૂંટી પરમ ઉદાર મંત્રપ્રાણ,
૫૦ પછી તવ દેવ તજો ન રાજ્યઆણ્ય—સાગર ઉપર૦

- ધરી ધરી મનુદેહ કીધી કીડા,
૫૦ હરી હરિદાસ તણી અનેક ત્રીડા;
ગૂંથી અમ ઉર સંગ રનેહમાલા,
કૂર થઈ દેવશું તોડશે રસાલા ?

- ૨૪ નિજ દઈ જેની મુંજનાનો
 ઋષિજનને ગવરાવી શાસ્ત્રનાનો;
 ૫૫ વિષ્ણુ અદ્ભુત ભક્તિસાથી કરા
 કુલજનને નવ દેવ ત્યાગનારા,
 મુળગ ભુવન નિજ ઉજ્જવળી શું,
 હૃદય વળી પ્રભુતાથી નિર્મળીશું;
 તમ—અમ પછી રાજ ! ભૂમિદેગે
 ૬૦ ત્રિપર દેવ અખંડ વાસ રહેશે—સાગર ઉપર૦

૬

- અનેક ચિન્તા રહી મુગટમાં, કરો કાં વડું ?
 શિક્ષાકળો પલુ તરે જલધિ માંહિ, શાસ્ત્રે કથું;
 અડધા અમુર છેલ્લા, મુરો સ્થાપવા રામજી—
 શું રાજસ્મૃતિ વિરમરી ?—શિક્ષાપાત્ર દેવે મજી.
 ૧૫ ધરો મન અખંડ ભૂમિથી જાનવો વેડવા,
 સદા પ્રજામંદિરે પ્રભો ! દેવને તેડવા,
 મૂકો ‘સુચર્ચન’ નીચે, ઉપર ‘રામજી’ કાતરો,
 વિશાલ જલધિજલે શિક્ષા શેતુને આદરો.
 છટાં પ્રમતન્તુઓ વિરલ સેતુ તે ગૂંથરો,
 ૭૦ અનૂપ પંજી પ્રાણુજન સમ વિશ્વમાં સોભશે.
 વધાવશું હિરણ્યે અરપશું અમોઘા હવિ,
 પ્રજા સકલ આપશું પરમ આશિર્ભો, રાજની !—સાગર ઉપર૦

‘કેટલાંક કાવ્યો’

ન્દાનાલાલ



૧૬૪

૧૧૯

મહેમાનોને

મહેમાનો ! ઓ બહાલાં ! પુનઃ પધારજો !
 તમ ચરણે અમ સદન સદૈવ સુહાય, જો !
 કરજો માફ દુનરો પાપર પાપર જે—
 દિનચર્યામાં પ્રભુ પાસે પશ્યુ યાય, જો !
 ૫ મહેમાનો ! ઓ બહાલાં ! પુનઃ પધારજો !

ઉત્તમ ગિરિશૃંગોનાં વસનારાં તમે;
 ઉતર્પાં રંક ધરે, શો પુષ્પપ્રભાવ જો !
 શુભ્રૂપા સારી ના અમને આવડી;
 લેશ ન લીધો લલિત ઉરોનો દલાવ જો !

૧૦ મહેમાનો ! ઓ બહાલાં પુનઃ પધારજો !
 'હાન્તનો પૂર્વાલાપ'

મણિશંકર



૧૨૦

જન્મભૂમિનું જયમંગલ

જયમંગલ પ્રિય જન્મભૂમિનું ગંગાસીએ;—ધ્રુવ.
 રઘુવીર સખ વિરલ વીર, ભારતી સુખદ સુધીર,
 ઉર સમુદ્રને દિગાલયે, ઉછાળીયે—જય
 જનની અંક મૂલીયે, ઝનૂની રંગ ઝીલીયે,
 આત્મમગ્ન-ઉન્નતથી બધું ઉન્નતીયે—જય
 મત્ય અર્થ સજ્જ યાઓ, વિજય વાવટો ઉડાઓ
 વીર ધર્મથી ધરા સદા મુગ્ધસીયે—જય

સત્તથી સચવાય સ્વત્વઃ સમજી એ થઈ પ્રવૃત્ત !

ધૂમીએ ઝૂમી, જંગ તો મચાવીએ—૪૫૦

૧૦ ભૂતળ ફેડી ફેડીયે, ઉંડી જડો ઉખેડીયે,
દોર ને દમામ દેશનો જમાવીએ—૪૫૦

સ્થિતિ સમય સ્વીકારીએ, પ્રવૃત્તિવત્ થોજીયે,
જાતને સ્વદેશ કાજ કાં ન હોમિયે ?—૪૫૦

૧૫ માતૃ દીન દુલાય છે, સપુત ! પીડા પીજાનિયે,
દુધ દીપાવિયે, ઉમંગને વધાવીએ—૪૫૦

દેશસેવના સ્વધર્મ, અન્ય ન કર્તવ્ય કર્મ,
આત્મભાવથી બધું પ્રભુમય પિજાનીએ—૪૫૦

‘લાલિતનાં કાવ્યો’

લાલિત



૧૨૧

સાંગોપાંગ સુરંગ બ્યંગ અતિશે, ધારો ગિરા ગુર્જરી,
પાદે પાદ રસાળ ભૂપણ્ણવતી, યાઓ સખી જીપરી;
જે ગિર્વાણુ ગિરા ગણાવ ગણતા, તે સ્થાન એ ક્યો વરી,
થાયે શ્રેષ્ઠ સદુ સખીજન થકી, એ આશ પૂગે હારિ !

(દોષદર્શિકા આખ્યાન)

સમાપ્ત

કવિઓની જીવનનોંધ

અલ્લો

વિ. સં. ૧૬૭૬—૧૭૩૬—૪૦ સં. ૧૬૧૬—૧૬૭૬

એ અમદાવાદનો સોની હતો. ટંકચાળનો ઉપરી હતો. કાચા કાનના બાદશાહને એના પ્રમાણિકાણા વિષે ગ્રહમ કરાવેા. અખાને દેદમાં નાખ્યો; ત્યારથી સંસારનો મોહ ઓછો થયો. એમાં પોતાની બહેનનું અકાળ મૃત્યુ ઉમેરાયુ. વૈરાગ્ય ઉપજ્યો. જુપુર ગયો. ત્યાંથી કાથી ગયો. ઘણા યુર કીધા અને છોડ્યા. આખરે યુર બ્રહ્માનંદ પ્રાપ્તે ત્રણ વર્ષ વેદાંતનો અભ્યાસ કર્યો.

અખો કવિ તરિકે ખીજા જ વર્ગમાં આવી શકે. એ તો 'દાની' છે. 'કવિ' નામનો પોતે ચે દાવો કરતો નથી. "દાનીને કવિમાં નં ગણીશ." એના વખતમાં મલ્લ લખાણું નહોતું માટે જ એના ગૂઢ વિચારોએ પદ્યનું રૂપ લીધું છે.

સરકૂતના દંબ તરફ તેને તિરસ્કાર હતો. "લાખાને શું વળગે ભૂર ?" દેગી યુરઓ તરફ પણ તે તેથી જ નજરે જોતો હતો, "યુર ચા તારોતુ જ," "ધન હરે ધોડો ન હરે, એ યુર કલ્યાણનું શું કરે ?" એનું સંસાર સંજયે જ્ઞાન સારૂ હતું એ એના છપ્પાઓમાથી જણી શકાય છે. "ઓણું પાત્ર ને અદકું બાળ્યો." ઇં.

એની કવિતામાં કુદરતી રીતે પિંજળના નિયમ જળવાયા નથી. કવિતા તો ફક્ત એના ઉભરા કાઢવાનું વાહન હતું. એના છપ્પા ખરા છપ્પા નથી, પણ છ ચંચળની આપાધ છે.

એની કવિતાની વિચારગુચ્છીમાં કાવ્યચાતુર્યને વધારે લક્ષમાં લીધું નથી. એનો વિષય અધ્યાત્મનો છે.

એનાં કાવ્યો:-અખેગીતા. ૨ ચિત્રવિચાર સંવાદ. ૩. પંચી-કરણ. ૪ ગુરુશિષ્ય સંવાદ. ૫ અનુભવમિન્દુ. ૬ પદ્મલીલા (હિન્દુ સ્તાની) ૭ પરમપદપ્રાપ્તિ. ૮ પંચદશી તાત્પર્ય. (ક. મ.)



કલાપી

ખં સં ૧૮૭૪—૧૯૦૦.

૧. રામ એટલે સધળા તરેહના એકઆરામ ભોગવવા જન્મેલો પુરુષ, રામ એટલે દંભની તાદૃશ મૂર્તિ; આ પ્રમાણે અનેકાનેક ભાવનાઓને લોકમતે પૂર્ણ અનુભવ પછી જ ઉચ્ચારી હશે. તે જ દેશમાં અને તે જ સમાજમાં, ઉપરનાં સર્વસામાન્ય નિયમોના અપવાદ રૂપ પોતાના તખ્તલુસથી જ વધારે જાણીતા, કાઠિયાવાડનાં લાડી નામના એક ન્હાનકડા સંસ્થાનના ઠાકોર શ્રી મુરસિંહજી હતા. એમણે બાળવયે પોતાનાં માતપિતા ગુમાવ્યા હતાં. પછી અંગ્રેજ સરકારના વાલીપણા નીચે રાજકોટ રાજકુમાર કોલેજમાં અભ્યાસ કરી, ઉત્તર હિન્દ અને કાશ્મીરમાં પ્રવાસ કરી આવી સાધારણ રીતે સમજતા વિદ્યાર્થીજીવનની પૂર્ણાહતિ કરી સને ૧૮૬૫માં ગાદીનશીન થયા હતા, અને માત્ર પાંચજ વર્ષમાં, પોતાની ૨૬ વર્ષની બરજીવાનીમાં કૃતાન્તના ભોગ યથ પડ્યા હતા. એમનું ઉગતી યુવાવસ્થામાં જ મૃત્યુ અને તે દરમ્યાન કાવેલી સાહિત્યસેવા અંગ્રેજ કવિ કીટ્સને યાદ કરાવે છે.

એમણે ગદ્યમાં “કાશ્મીરનો પ્રવાસ અથવા સ્વર્ગનું સ્વપ્ન” નામનું એક ન્હાનકડું પુસ્તક લખ્યું છે. પદ્યમાં પોતાની હયાતીમાં માસિકોદારા પોતાની કવિતાઓમાયી કેટલીક છપાવી હતી. તે અને બાકીનીતે.

સંપ્રદેશ તેમના અવસાન પછી તેમના મિત્ર રા. મણિસંકર રત્નજી બટ્ટ તરફથી “કલાપીનો કેકારવ” એ નામથી પ્રકટ થયો છે.

કલાપીનું વલણ ગુજરાતી કવિતાની શરસી ‘રુદ્ર’ તરફ વધારે હતું. પોતાના દુઃખ જીવનના સુકોમળ પ્રસંગોના ઉગરા કલાપના મૃદુ શૈલી તેમને ધણીજ અનુકૂળ થઈ પડેલી હાજે છે.

કલાપી ‘કવિ’ હતા કે ‘રેનેડી’ તેનો નિર્ણય તો સાક્ષર જોતો સોંપીયું. તેમનો “કેકારવ” વાંચી આપણા હૃદય ઉપર ઝેટલી તો છાપ પડે છે કે તેમની કવિતા માત્ર કવિતા લખવા ખાતર નહોતી, પણ અંતરના આવેશનો વેગ વધી પડવાથી તેમને બહાર કાઢવાનું એક સાધન હતું. તેમના કોમળ વિચારો આપણને પણ તેટલા જ કોમળ બનાવી શકે છે એજ ખરા કવિનો વિજય છે.

(ક. મ.)



કેશવલાલ હરિરામ મટ

ઇ. સ. ૧૮૫૧—૧૮૯૬

એ એક ધર્મિષ્ઠ કુટુંબમાં મોરબીમાં જન્મ્યા હતા. ‘એમનો અભ્યાસ ધણો મોડો શરૂ થયો હતો તોપણ સંસ્કૃત અભ્યાસ કરી શક્યા હતા. થોડો વખત મહેતાજીના નોકરી કરી તેથી કંટાળી ૧૮૮૭ માં મુનાઇ આવ્યા. ત્યાં પોતાના મામા વૈદ્યરાજ પ્રજુરામ જીવજીરામના “આર્ષ ધર્મ પ્રકાશ” નામના માસિકના તંત્રી થયા. ‘કેશવકૃતિ’ નામનો તેમનાં કાવ્યોના સંગ્રહ બહોળા વર્ગમાં પ્રિય થઈ પડેલો છે. એ કાવ્યસંગ્રહના સૌથી દલપતશૈલીનું અનુકરણ છે.

(ક. મ.)



ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠી

ઇ. સ. ૧૮૫૫—૧૯૦૭

જી. મા. ત્રિપાઠીનો જન્મ નડિયાદના એક મહાશીમંત નાગર કુટુંબમાં થયો હતો. બાળપણે એટલા તો માંદા રહેતા હતા કે એમની માને એક વખત પાડોશીના હાથ પુષ્ટ છોકરા સાથે બદલી લેવા વિચાર થયો હતો. એમના પિતાની સરાફની પેઢી મુંબાઇમાં હતી, એટલે એમનો ગુજરાતી અભ્યાસ ત્યાં થયો હતો. મુંબાઇમાં બાળ ગોવર્ધન તેમના કાકા સાક્ષર મનઃસુખરામ સર્વરામ ત્રિપાઠીની સંભાળ નીચે રહેતા. આવા સંસ્કારોમાં કુદરતી રીતે ઉચ્ચ પરિણામ આવે જ; અને તેમાં ક્ષેત્ર પણ યોગ્ય નીવડ્યું. પોતે ગુજરાતી શીખતા હ્યારે એક સમયે પોતાની માને નડિયાદ 'ચોપાઇ' લખી મોકલી હતી. આમ ભવિષ્યના સાક્ષરજીવનની શરૂઆત થઇ. એમનો અગ્રેજી અભ્યાસ થોડો નડિયાદ હાઇસ્કૂલમાં અને બાકીનો મુંબાઇની એફરીન્ટન હાઇસ્કૂલમાં થયો હતો. એઓ ૧૮૭૧ માં મેટ્રીક થયા. ૧૮૭૪ માં એમનાં પ્રથમ પાલીડું અક્ષય અવસાન અને સાથે શેરના સદામાં પિતાની પેઢી તુટવાને કાંઈ મહેતે તેવા મગજને ગુંચવવાને બસ હતાં. શ્રીયુત ગોવર્ધનરામનું મગજ તો એક અવ્યવસ્થિત થઇ ગયું. આ જ અવસામાં એમણે ત્રણ નિશ્ચયો કર્યા હતા: ૧. એલએલ. બી. થવું; ૨. સ્વતંત્ર જીંદગી ગુજારવી; ૩. ૪૦-૪૨ વર્ષની ઉંમરે ધધો છોડી નિવૃત્તિ લેવી. ૧૮૭૫ માં બી.એ. થયા. મગજની બચાએ આગળ અભ્યાસ એકદમ ન કરી શક્યા અને કુટુંબની જરૂરિયાતોએ એમનો પહેલો નિયમ તોડાવ્યો. તે વખતના લાવનગરના દિવાન રા. શામળદાસના પ્રાઇવેટ સેક્રેટરી તરીકે મહિને ૧૫૦ થી નોકરી કબુલી-પણ એલ. એલ. બી. થાય ત્યાં સુધી જ, એવો ચોખ્ખી શરતે. આખરે ૧૮૮૩ માં એલએલ. બી. થયા, અને ત્રીજો નિયમ પણ ૧૮૯૮ માં અમલમાં મુકી, મુંબાઇના વકીલમંડળને પોતાનો પ્રથમ જ હાખલો આપી,

સર્વ જગતને પોતાનું મનોબળ કેટલું દૃઢ હતું તે બતાવી આપ્યું. બાકીની જીંદગી એમણે પોતાના વતન નડીવાદમાં જ કાઢી હતી. ૧૯૦૫ માં અમદાવાદ બરાએલી પ્રથમ સાહિત્ય પરિષદના તેઓ પ્રમુખ હતા. ૧૯૦૪ થી એમ. એ. માં ગુજરાતી દાખલ થયું અને ત્યારથીજ તેઓ તે વિષયના પરીક્ષક નિમાતા. એઓ મુંબાઈ યુની-વર્સિટીના ફેલો હતા. એમનું મૃત્યુ મુંબાઈમાં થયું.

એમના "સરસ્વતીચંદ્ર" થી તો કેાઈ અબળપુરું નહિ હોય. તે ઉપરાંત કાવ્યમાં "સ્નેહમુદ્રા;" જીવનચરિત્રમાં પોતાની પુત્રી "લીલા-વધીની જીવનકથા"; Classical Poets of Gujarat; Mar-riage Forms under Atoient Hindu Law; Physics and Physiology in Atoient India; વગેરે વગેરે અનેક પ્રકારના ગ્રંથો લખી પોતાની સર્વમાર્લી શુદ્ધી (versatile genius) નો લાભ સર્વ વાચકોને આપ્યો છે. એ ઉપરાંત પોતાની જીંદગીના ઉદ્દેશ ભાગમાં અનેક ગુજરાતી અને અંગ્રેજી માસિકોમાં કાવ્ય અને લેખ મોકલતા. એમના સ્વર્ગવાસ પછી પ્રકટ થયેલી (posthumous) પ્રસાદી "દયારામનો અક્ષરદેર" છે.

એમનામાં ગદ્ય ધણું હતું અને કંઈક તેનો ઉભરો આવવાથી પણ રૂપે બદાર નીકળ્યું છે. કવિ તરિકે એમણે ઝાઝું લખ્યું નથી. પણ એમના કવિત્વની કદરનાશક્તિએ એમની નવસકથાને રસિક-અતિ રસિક બનાવી છે. એમની શૈલી સંસ્કૃતમય પણ વિધવને અનુ-સરતી છે. ગ્રાંઠ વિચારો શુદ્ધ શબ્દોમાં પોતે જ શુદ્ધ થઈ જાત. એમના પહેલાંના લેખકોએ હિન્દુ જીવનની ખામીઓ વિશેષ ચીતરી હતી અને તેમ કરવામાં પોતાનું કર્તવ્ય તેઓ સમજતા હતા. સાક્ષરશ્રી ગોવર્ધનરામે નવો માર્ગ પકડ્યો. Pessimist ને બદલે Optimist બન્યા. તે જ આર્થ સંસારના સારા અસી ઇતિહાસ

તત્વજ્ઞાન અને સંસારશાસ્ત્રની દ્રષ્ટિએ આપણને જતાવવાનું અને તેમના તરફ આપણો મોહ આકર્ષવાનું માન તો ગો. મા. ત્રિપાડીને જ છે. (ક. મ.)



જમશેદજી નસરવાનજી પૌંટીટ

૪૦ સં ૧૮૫૬—૧૮૮૮

શ્રીની કૃપા અને સરસ્વતીનો શોખ એકજ ઠેકાણે મળવો બહુ મિલ્લ છે મરહુમ શેઠ જમશેદજીમા તે અને એક સાથે જોવામા આવતા હતા. એ શેનો જન્મ પીટીટના જણીતા કુટુંબમા મુમ-ધમા ૪ સ. ૧૮૫૬ના જાનેવારીની ૨૪ મી તારીખે થયો હતો.

મુમધની ફાટ' સ્કેન અને પ્રોપ્રાયટરી સ્કુલમા મળી તેમણે મેટ્રિક સુરીનો અભ્યાસ કર્યો હતો અને ત્યાર પછી કૉલેજમા દાખલ થયા હતા પછુ કૉલેજશિક્ષણનો લાભ નથીમમા માડેયો નહોતો અને પિતાને તેમના વ્યાપારી અને ઔદ્યોગિક કામમા સહાય આપવાની જરૂર હતી એટલે જમશેદજીને કૉલેજને હેલ્લી સલામ કરવી પડી હતી.

જીન્ગીમા અનેક જાહેર કામોમા લાગ લેવાની સાથે સાહિત્ય-વાચનનો શોખ જારી જ હતો. શેક્સપિયર ઉપર તેમની ખાસ પ્રીતિ હતી 'ઇનવર્ધક' અને 'વિદ્યામિત્ર' માસિકોમા તેઓ પોતાની કવિતા છપાવતા હતા. આ કવિતાઓનો સંગ્રહ તેમના મિત્ર મિ. જીજીમાર્ષ પેસ્તનજી મીસ્ત્રીએ 'માહરી મન્જેહ તથા બીજી કવિતા' એ નામથી પ્રગટ કર્યો છે

'શરશી જેત'ના લખને લીધે અને અદરની પારમી લખાવટને લીધે એ કવિતાઓ ગુજરાતીઓમા બહુ જાણીતી થઇ નથી તો પણ કાંઈ કાંઈ જગ્યાએ સુંદર કવિતાની ઝાંખી થતી માલમ પડે છે. અને

મોટા જમ્યાના પ્રમાણમાં પૂરેપૂરો નહિ, તો બહોળે અંશે પણ તેના વાંચનથી કવિતાવાંચનનો કંઈક સતેષ કાઢવાર મળી શકે તેવું છે.

શેઠ જમસેદજી જીવન વયમાં (ઇ. સ. ૧૮૮૮ ના માર્ચની ૧૮ મી તારીખે) પોતાનાં હૈતશર્પા માતૃપિતાની હયાતીમા જ બેહેશ્તનથીન થયા, તેમના માતાપિતાએ આ ઉદાર અને ઉમદા ખવાસના પુત્રનું નામ અનેક ઉપયોગી સંસ્થાઓ સાથે જોડેલું છે- જેમાંની મુખ્ય અને સર્વોત્તમ સંસ્થા 'ધી જ. ન. પીટીટ પારસી એરફને'જ છે. (હિ. ૭૧, અં.)



દયારામ

વિ. સં. ૧૮૨૩-૧૯૦૮. ઇ. સં. ૧૭૬૭-૧૮૫૨

ગુજરાતના કવિચરોમાં પ્રથમ વર્ગમાં દ્વિતીય પદ માટે શામળ સાથે હરિકાષ્ઠ કરનાર આ આપણો રસીસો, રંગીસો, કાઠીસો, ફાંકો છટેલ, લાલાજી, "લોડ" બાવરન" ચાણોદનો સાઠોદરો નાગર હતો. બાલ્યાવસ્થામાં જ માતૃપિતા ગુજરી ગયાં અને એથી શરૂ કીધેલો ગામડી અભ્યાસ પણ કાચો રહી ગયો. દેવનાગરી લિપિ સિવાય ગુજરાતી તો લખતાં પણ નહોતો જાણતો. પરંતુ રિયતિ પૈસે ટકે નમળી હતી, વળી ભાષાસાહેબ મિગજી હતા, એટલે કન્યા નહોતી મળી અને મોટા થયે બાળકુંવારા જ રહ્યા હતા. ૨૧ વર્ષે વતન છોડી ડાકાર, શીનાયજી, ગોકુળ, મથુરા, કાલી વગેરે યાત્રાઓ કીધી. પર્વટનમાં વ્રજભાયાનો અભ્યાસ કીધો. પાછા ફર્યા પછી ડબોઈમાં મુકામ રાખ્યો, અને જાંદગી ત્યાંજ પુરી કરી.

ડાકારના ઈર્ષજરામ ભટે એ નરસિંહ મહેતાનો અવતાર હતો એમ કહ્યું હતું. કંઈક પોતાની પ્રકૃતિજળે અને કંઈક આ માનવાથી નરસિંહ મહેતાના રાસ લખવા માંડ્યા. લોકવાચક ચાલી, અને પૃથક્કરણ કરતાં થોડું ઘણું સત્ય પણ જણાયું હતું.

દયારામ વલ્લભી સંપ્રદાયને માનનારો હતો, પણ મહારાજને માનતો નહિ, તેમ તેમની કંઠી બાંધવાની પણ પરવા રાખતો નહિ. રાજ્યાશ્રયનો પણ તેટલો જ બેદરકાર હતો. આટલું છતાં યે એને આત્મપ્રશંસા ધણી મીઠી લાગતી.

એણે ધણા ગ્રંથો લખ્યા છે;—ગુજરાતીમાં ૪૮ અને હિન્દીમાં ૪૧. તે ઉપરાંત ૫૬ પણ લખ્યાં છે. તે ગુજરાતીમાં ૭૦૦૦, હિન્દીમાં ૧૨૦૦૦, મરેઠીમાં ૨૦૦, પંજાબીમાં ૪૦, સંસ્કૃતમાં ૧૫ ને ઉર્દુમાં ૭૫ છે.

એની કવિતામાં કૃષ્ણનો શૃંગાર જ્યાં ત્યાં તરી આવે છે. આ શૃંગાર ઉધાડો છે. તોપણ હલકી પંક્તિનો નથી. નરસિંહ ગહેતા પછી આ વિષય ઉપર લખનાર આ પહેલો જ કવિ હતો. એની કવિતામાં લાગણી ધણી છે અને આપણા ગમે તેવા વિચાર હોય પણ વાંચતી વખતે તો તે આપણને ખેંચે છે. શૃંગાર ઉપરાંત નીતિ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય પણ અહિં તહિં દેખાય છે. એણે ગુજરાતીમાં ગરબીઓ લખેલ કીધી.

૨૫. ગોવર્ધનરામની છેલ્લી પ્રસાદી ‘દયારામનો અક્ષરરેહ’ દયારામના જીવન અને લેખનને ધણી સારી રીતે સમજાવે તેણે છે.
(ક. મ.)



દલપતરામ

ખ. સ. ૧૮૨૦—૧૮૯૮

કૃષીશ્રવ દલપતરામ ડાહ્યાલાલનો જન્મ ડાહ્યાલાલના વઢવાણ શહેરમાં સને ૧૮૨૦ માં થયો હતો. એ શ્રીમાળી બ્રાહ્મણ હતા. તે વખતે ત્યાં દાકનના જેવી શાળાઓ ન હોવાથી એમણે માત્ર ગ્રામિક શાળામાં અભ્યાસ કર્યો હતો. ઉંમરે પહોંચતાં સ્વામીનારાયણના પંથમાં

બાળ્યા અને સાધુકવિ દેવાનંદરવામી પાસે આ બવિધ્યના કવિવરે કવિતાનો અભ્યાસ આરંભ્યો. હીરાને પાસા પાડતાં ઝગડો ઉઠે તેમ દલપતરામની પ્રાકૃતિ કાવ્યશક્તિ ખોલો નીકળી. એટલામાં સાહિત્ય-વિદ્યાસી ફાર્ગસ સાહેબ સાથે પ્રસંગ પડ્યો અને રસમાળાના શોધનાર્યે જૂના લેખ અને દંતકથાઓ ભેગાં કરવામાં કવિએ મદદ ફીધી. આ સંબંધે કવિને ઠાકિવાવાડના ખૂણામાંથી બહાર કાઢ્યા. સાહેબે તેમને રાજ્યનગરમાં લાવી નવી રથપાએલી ગુજરાતગઢનાંકુલર સોસાયટીમાં જોડ્યા; 'બુદ્ધિપ્રકાશ' ના તંત્રી બનાવ્યા. એ જ કાળે ગુજરાતી શાળાઓ માટે તૈયાર થતી વાચનમાળામાં કવિના લખવાતું એમને સોંપવામાં આવ્યું અને આ પ્રમાણે ૬૦ ૬૦ ૩૦ નું નામ ગુજરાતી બોલતી પ્રજામાં જાણીતું થયું. અંગ્રેજ સરકારે કવિની કદર છુટ્ટ સી. આર્ચ ઇ. નો કિતાબ આપ્યો. ધણાં દેશી રાજ્યોએ પણ એમને પોતાના રાજકવિ નીમી પેન્શન ખાંધી આપ્યાં હતાં. એ સને ૧૮૯૯ માં અવસાન પામ્યા.

એમની કવિતા સંબંધે સ્વ. સા. નવલરામના શબ્દોમાં કહીએ તો "હાવકું હાસ્ય, મર્મભાજા કટાક્ષ, વાણીની મીઠાશ અને રચનામાં વિવિધ પ્રકારનું ચાતુર્ય એ વડે દલપત શૈલીનાં સાંત અને સુબોધક વર્ણન ઝગઝગી રહ્યાં છે." એ જમાનાનાં દલપતરામના પ્રતિરૂપી નર્મહાસકર સાથે સરખાવતાં એ જ સાક્ષર ઉમેરે છે કે; "No wonder, they cannot agree, One is a type of cold formalism, while the other personates the dancing egotism of a youth." આમ દલપતરામની કવિતાને સહારંજની અને 'ભાષા જ્ઞેન સાથે વાતી રહે' તેવી કહી શકાય. વળી 'સારી ચોપડીઓ શોભાય' નો લખનાર અવરા વિષય ઉપર પણ તેટલીજ સરળતાથી લખી શકે છે, એ જોઈ આપણને એ કવિના કાવ્યચાતુર્ય અને વાગ્જનને માટે માન ઉત્પન્ન થયા વિના રહેતું નથી.

(ક. મ.)

ઘોરો

વિ. સં. ૧૮૦૬—૧૮૮૧: ઇ. સં. ૧૭૫૬—૧૮૨૫.

અ. બાધક અને મશ્કરો બ્રહ્મલટ વડોદરા જીલ્લામાં સાવલી પાસે ગોહડા ગામનો વતની હતો. ગુજરાતીનું પણ માત્ર સાધારણ જ્ઞાન હતું અને તે જ્ઞાન પ્રેમાનંદની માફક ગુરુપ્રસાદથી મળ્યું કહેવાય છે, જેમ અબો 'કવિ' કરતાં 'વેદાંતી' વધારે હતો, તેમ ધીરો પણ હતો, અને આત્મજ્ઞાનમાં માત્ર અબો જ તેનાથી ચઢે, ધીરાએ બધાં મળી ૨૫-૩૦ હજાર પદ લખ્યાં કહેવાય છે. કેટલાંક હિન્દીમાં છે. એણે કાશીનો નવો રાગ ગુજરાતીમાં દાખલ કર્યો. એનાં કાવ્યો: ૧ રવરૂપ, ૨ મતવાદી, ૩ આત્મબોધ, ૪ જ્ઞાન કંકણ; ૫ યોગમાર્ગ, ૬ પ્રશ્નોત્તરમાસિકા. ૭ અવળવાણી, ૮ છુટક પદ વગેરે.

(ક. મ.)



નરસિંહ મહેતા

વિ. સં. ૧૪૭૧-૧૫૩૭: ઇ. સં. ૧૪૧૫-૧૪૮૧.

ગુ. ગુજરાતના આદિ કવિનું માન નરસિંહ મહેતાને છે. તે પંદરમાં મૈકામાં થયો હતો અને જુનાગઢનો વતની નાગર હતો.

એના જીવનચરિત્ર વિશે ઐતિહાસિક પૂરાવો નહિ જોવો છે. એનાં પોતાનાં કેટલાંક કાવ્યો, પ્રેમાનંદનાં કાવ્યો અને હત કથાઓ-માંથી જોઈતી હકીકત શોધવી પડે છે.

સૌરાષ્ટ્રના છેલ્લા મંડળિકના સમયમાં તે હતો. તેનું કુટુંબ રાજ્યની નોકરીમાં હતું. ન્હાનપણમાં પિતા ગુજરી ગયા અને કાકાના કુટુંબ સાથે રહેવું પડ્યું. પિતરાઈ લાઘ ભોગ્યછનાં મહેલાં અંતરમાં સચોટ લાગ્યાં; સંસાર ઉપર વૈરાગ્ય ઉપજ્યો; અને પરમભક્તિથી તેનાપર વિધ્યનો અનુગ્રહ થયો. ગુજરાતનો પહેલો વૈષ્ણવ કવિ એ હતો.

નરસિંહ મહેતા રાત દિવસ બઝન કીર્તનમાં ગાળતો. કુટુંબનું પોષણ મંડળિકના વૈષ્ણવ મા તરફથી થતું. સંવત ૧૫૧૨ માં તેમના ગુજ્યા પછી ઠાપ બીજા વૈષ્ણવે આચરો આપ્યો હોય અથવા દંત-કથાઓમાં શ્રદ્ધા રાખીએ તો કૃષ્ણે પોતે અનેક રૂપે જોષ્ઠનું પૂર્ણ હતું,

શ્રી અને પુત્રનાં મરણ સંવત ૧૫૦૬-૭ માં થયાં. મહેતા દીક્ષીતર થવાને બદલે ગાવા લાગ્યો કે: “ભલું થયું રે ભાંગી જંગમ, મુખે બજ્યું શ્રી ગોપાળ.”

મહેતાએ યાત્રિબંધન સાથે છુટ લેવા માંડી હતી. એક વખત ઢેડને ત્યાં કીર્તન કરવા ગયા હતા. નાગરોએ ન્યાતખંદાર મુક્યા, પણ પાછળથી તેમને ન્યાતમાં ફરી લેવા પડ્યા. આ બનાવ પછી મહેતા સ્વચ્છેદે વર્તતા.

નરસિંહ મહેતાનાં કાવ્યોમાં નીચેનાં મુખ્ય છે:—

૧. દારમાળા, ૨. શામળદાસનો વિવાહ, ૩. શાશુનીયા, ૪. ગોવિંદગમન, ૫. બાળસીમાનાં તથા રાસનાં પદો.

એની બાધા સરળ છે. કૃષ્ણનો મુંગાર ભક્તિ અને આત્મદાન જ્યાં ત્યાં સ્ફુરી આવે છે. એણે પ્રભાતિયાંનો નવો રાગ ગુજરાતીમાં લખાવ્યો કીધો.

એનાં કાવ્યો વાંચતાં જાણે ૨૦ માં સૈકાનું ગુજરાતી વાંચતા હોયએ એમ લાગે છે, પણ એના સમકાલીન બાલચુના લખાણમાં તો એટલું બધું પ્રાકૃત કે અપરિચિત વાચક દુરથી જ નમન કરી સંતોષ પામે. આ એક જ જમાનાના બે કવિની બાધાના વિરુદ્ધભાસનું કારણ એમ હોય કે નરસિંહ લોકપ્રિય ભક્તકવિ હતો અને જે સમયમાં મુદ્રણાલયનું નામ પણ નહોતું તેવે સમયે લોકોએ પોતાના વખતમાં વપરાતી બાધા પ્રમાણે અહિં તહિં સ્વેચ્છાનુસાર ફેર કીધા હોય.

નરસિંહ મહેતાએ પોતાના જીવનમાં એક લાખ પદ કરવાનો

નિશ્ચય કીધો હતો. તેમાંનાં એના મરણ સમયે પોણો સાબ ચેયા
હતાં. આકીનાં એની પુત્રવધૂએ પૂરાં કીધાં કહેવાય છે. એમ મરણ
દંતકથા છે. દે. સાલા બકત નામે પુરુષ નરસિંહનો અવતાર હતા.
આપણા આધુનિક સુમર્મા યજ્ઞેલા દયારામ કવિ વિશે મણુ એ નરસિંહ
કહેતાનો અવતાર હતા એમ લેખાય છે.

આમ દંતકથાઓની બુલબુલામણીમાં કવિના જીવનની હકીકત
તેમજ પાછળની હકીકતના સત્ય સંબંધે ગુંચાવું પડે છે.

નર્મદાસંકર

એક માણસ પોતાના એકલા જ આત્મપ્રયત્નથી શું કરી શકે
એનો ધણો સારો બોધ નર્મદાસંકર આપણને હમેશાં આપશે. ગુજ-
રાતી કાચકાર, પિંગૂળકાર, રસાલકારની સમજ આપનાર, શ્રદ્ધા
લખનાર, રાજકીય વિષયો ઉપર વિચાર કરનાર તથા ચર્ચા ચલાવનાર
તરીકે તે પ્રથમ જ બહાર પડ્યા હતા. તેમ સંસાર સુધારક તરીકે પણ
ગુજરાતમાં પ્રથમ હતા. ટુંકમાં પોતાના યુવની સમયમૂર્તિ હતા.

તેઓ સુરતના નાગર હતા. મુંબાઈની એક્ષીસ્ટન રૂઢિ અને
એક્ષીસ્ટન કોલેજમાં અભ્યાસ કીધો હતો. કોલેજના અભ્યાસમાં
બાળકાલ અને કુટુંબની જરૂરીયાતોએ બે વખત વિદ્ય નાખ્યાં હતાં.
તે વખતની ઊંજવણીમાં આજના જથ્થા (quantity) કરતાં
સંગીનતા (quality) ઉપર વધારે ધ્યાન દેવાતું. માનવંત દાદાબાઈ
એમના પ્રેરિસરોમાંના એક હતા.

એ મુંબાઈ હતા સારે. એમણે “ભુવાન પુરોની અન્યોન્ય

બુદ્ધિવર્ધક સભા " હોળી કીધી હતી. આ મળા પછંવાડેથી "બુદ્ધિવર્ધક હિન્દુ સભા"માં જલ્દસાંઈ ગઈ. મુગ્ધ ગયા પછી તેમણે "સ્વદેશ હિતેન્ધુ મંડળી" અને "જ્ઞાનેસાગર" ન્યુસપેપર દરતીમાં આપ્યાં, પણ તે બન્ને માત્ર એક વર્ષ ચાલ્યાં! એ દરમ્યાન જદુરામ નામના એક ગૃહસ્થના પરિચયમાં તેઓ આવ્યા. આ જદુરામે પાછળથી તેમને ઘણી મદદ કીધી હતી.

૧૮૫૫ માં તેમણે પ્રથમ કવિતા રચવી શરૂ કીધી. નવીન શક્તિ અને તેથી વધુ નવીન વિષયે વાચકનું મન તરતજ આકર્ષ્યું. આ વખતે દક્ષપતરામની ખ્યાતિ ઘણી હતી. ૧૮૫૬ માં બન્ને કવિ મુઆઈમાં ભેગા થયા. કવિત્વદ્વંદ્વ ઝોઢવાયું. "પારથી પચે" પાછળથી રમુજી ચિત્ર આપ્યું. લોકોને આનંદ થયો પણ બન્ને કવિવરોના મન ઉંચાં થયાં—દુઃખેશ માંટે ફરી તેઓ સાથે મળ્યા નહિ.

નર્મદાચંકરને સરકારી નોકરી ઉપર અણમો હતો. જીંદગીની શરૂઆતમાં થોડીક નોકરી કીધી હતી અને પાછળથી મુઆઈમાં શેઠ ગોહળદાસ તેજપાલના ધર્મખાતાના સેક્રેટરી હતા; પણ સાહિત્યસેવા કરી તેના ઉત્પન્નમાથી જ નિર્વાહ ચલાવવો તેમને ઘણો ગમતો. એમના સુરતના જગલા ઉપરના પાટીઆ ઉપર કસબ અને શુદ્ધાળના પૂલનું ચિત્ર હતું. અને નીચે "પ્રેમ-સૌર્ય" એ જીવનસૂત્ર હતું. એ ઉપરથી એમના આચ્ચ રૂપ છ દેખાય છે.

એમનાં પુસ્તકો:—૧. નર્મદકવિતા, ૨. નર્મગદ્ય, ૩. નર્મકાવ્ય ૪. થોડાંક નાટકો, ૫. દયારામ કાવ્યસંગ્રહ, ૬. પ્રેમાનંદકૃત, દશમસ્કંધ તથા નળાખ્યાનનું પ્રગટ કરવું અને ૭. શ્રીમદ્ભાગવતનું ભાષાંતર

એમની કવિતા ઘણા ઉંચા પ્રકારની તો નથી જ; પણ સાગ-ણીથી બરપુર છે. સુધારો અને સ્વદેશાભિમાન લીટીએ લીટીમાં વહે

છે. ગુજરાતીનો આધુનિક યુગ એમનાથી શરૂ થાય છે. જેમ પ્રેમાનંદે
‘ભાષા માટે તેમ તર્કદે માતૃભૂમિ માટે અભિમાન પ્રકટાવ્યું.’

(ક. મ.)



નવલરામ

ધ. સ. ૧૮૩૬—૧૮૮૮

નવલરામ લક્ષ્મીરામ સુરતના નાગર હતા. એમનો જન્મ સને
૧૮૩૬માં થયો હતો. બાળપણમાં જ પિતાને ખોવા. અમલુ માતાની
સંભાળ નીચે અભ્યાસ કરી સુરત ઇંગ્લીશ સ્કૂલમાં ફ્રી સ્કોલર તરીકે
દાખલ થયા. ઘરની નાણાં સંબંધી સ્થિતિ સારી ન હોવાથી અભ્યાસ
વધારવા મુંબાઈ જવાનું નહિ. ૧૭ મે વરસે સંસારચાળાના વિદ્યાથી
થયા અને પરિણામે ૧૮ મે વરસે સુરત હાઇસ્કૂલમાં રૂ. ૧૦ ને
પગારે નોકરી લેવી પડી. સરકારી ફેળવણી ખાતામાં કમ વાર ઉપર
ચઢ્યા અને આખરે સુરત ટ્રેનિંગ સ્કૂલના હેડમાસ્ટર, પછી અમ-
દાવાદ અને રાજકોટ ટ્રેનિંગ કોલેજના પ્રોન્સીપાલ તરીકે આખરું
જીવન સમાજની ઉન્નતિ અને માહિત્યસેવામાં ગાળ્યું. તેઓએ
રાજકોટમાં સને ૧૮૮૮ માં આ ક્ષણિક સંસારનો ત્યાગ કરીધો.

સને ૧૮૩૭ માં મુંબાઈમાં મહારાજા લાયબલ ફેસ ચાલતો
હતો તે વખતે તે વિષય ઉપર ઇનામી કવિતા માટે ૨૦૦ પાનાની
એક લાંબી કવિતા લખી ઉમેદવારી કરી લેખક તરીકે પહેલવહેલા
બહાર પડ્યા હતા. આ કવિતા અપ્રસિદ્ધ છે. ત્યાર પછી એમણે
સ્વતંત્ર “વીરમતી નાટક” લખ્યું; અને ફ્રેન્ચ મોલિયરના અંગ્રેજીમાં
Mook Doctor ઉપરથી “ભટ્ટનું બોપાળું” એ નામે ગુજરાતીમાં
ભાષાન્તર કર્યું. યુવાન લેખકને પોતાની શક્તિમાં હજી વિશ્વાસ
એડેલો ન હોવાથી સ્વતંત્ર ગ્રંથ રહેવા દઈ ભાષાન્તર ૧૮૬૬ માં

પ્રથમ છપાવ્યું. અમદાવાદમાં 'રાજાપત્ર'ના તત્રી થયા અને એ માસિક એમની સાથે રાજકોટ પણ ગયું. નવનરામે પ્રયત્ન કરીને સાહિત્યમાં જોડાઈ કંઈ છે તેના કરતા તત્રી તરીકે ગુજરાતીમાં વધારે ઉપયોગ પામી છે. પ્રતિષ્ઠિત લેખકોની ખામીઓ દેખાડી સુધારવા વિનંતી, ઉગતા લેખકોને તેમના પ્રમાણમાં શિખામણ આપી નવો રસ્તો સુઝાડી ઉત્તેજન આપતા હતા. આજના માસકો માત્ર બુનચુક અને જિંદગી દેખાડી ઉછરતા છોડવાઓને પડેલેથીજ મરડી નાખે છે; તેમણે આ રીત અગીકાર કરવી જોઈએ. નવનરામ ખરા અતકરણથી માનતા હતા કે આમ કર્યા વિના આપણા સાહિત્યમાં કોઈ વધારો શક્ય શકેજ નહિ.

નવનરામનો સંપર્ક લેખ "નવવચ્ચાવળી"ના ૪ ભાગના પ્રસ્તુતકમાં છપાયા છે. મીત્રે ભાગ એમ એ ના ગુજરાતી માટે દેશકે છે અને સૌથી અમલનો છે એમણે પોતાના મેનદૂત કાવ્યમાં મેઘજલ વાપર્યો છે તે પોતાનો જ નવો બનાવેલો છે.

(ક. મ.)



પ્રેમાનંદ

વિ. સ. ૧૯૯૨-૧૭૮૦

ઈ. સ. ૧૯૩૬-૧૭૩૪

નૂરમિલ મહેનો અને ગુજરાતીના આદ્ય કવિનું માન ખાત્રી જાય, પ્રથમ સર્વ કવિવરોમાં શ્રેષ્ઠ પદ તે પ્રેમાનંદનું છે. એ વડોદરાનો ચોવીસો વાહણ્ય હતો. એનું મસ્કૃત જ્ઞાન ધણું સારું હતું. દત્તકથા પ્રમાણે તે ગુરુપ્રસાદથી થયું હતું. સસ્કૃત ઉચિત મરાઠી દિદી વગેરે સાહિત્યનો પણ પ્રેમાનંદે અભ્યાસ કર્યો હતો. એના સમયમાં નાટક માટે મસ્કૃત અને કવિતા માટે દિદી સાધારણ વપરાતી ગુજરાતીને સાહિત્યમાં સ્થાન નહોતું. પ્રેમાનંદે 'પદ્ય' કીધું હતું કે ગુજરાતીને દિદી મરાઠીની મમ, પદ્ધતિમાં આણવી અને ત્યારેજ

માથે પાઘડી મુકવી. એણે મહાભારત યત્ન કરીયો. પોતાની સાથે પોતાના સમકાલીનમાંથી શિષ્યો ભેગા કરીયા, તેમની સંખ્યા ૩૭ ની હતી. તેમાં ૧૨ તો સ્ત્રીઓ હતી. દરેકને પ્રેમાનંદે જીવંત કામ સોંપ્યું હતું. આ ભાગીરથ મથનને પરિણામે ગુજરાતીની ઉન્નતિ થઇ. એક વખતે પ્રેમાનંદના પુત્ર યજ્ઞભે એક ઘણું સરસ કાવ્ય રચી પિતાને પ્રશંસકરી પાઘડી માથે મુકાવી. પણ પ્રેમાનંદે પાછોગયો. હજી બેઠાએ તેટલું કામ થયું નથી એમ માની, પાઘડી મુકવી બંધ કરી અને તે મરણ પામ્યો.

પ્રેમાનંદના કાવ્યોનું વસ્તુ સંસ્કૃતમાંથી લીધેનું છે. પદ્ધતિનું મુળ આગલા સૈકામાં થઈ ગયેલાં વસ્તુ અને ગુણસીનાં કાવ્યોમાં જડે છે. છતાં પાત્રોની વિકાસસંકિત અને મનરંજક શૈલી એ તો પ્રેમાનંદનાં પોતાનાં છે. એનાં કાવ્યોમાં વચ્ચે ભાગે દેવકથા છે. તે વખતના જનસમાજના રસને અનુકૂળ વસ્તુ સોંપ્યું હોય એમ જણાય છે. તોપણ તે કથાઓને માનુષી અવકાશ પહેરાવ્યા છે. આમ કરી જુનો ભક્તિકાવ્યો અને નવાં માનુષીકાવ્યો વચ્ચે પૂલ મુકી આપ્યો છે.

એનાં કાવ્યો ઘણાં છે. એમાંથી નીચેનાં મુખ્ય છે; ૧ ઓખા-દરણ, ૨ અભિમન્યુ આખ્યાન, ૩ મહાલક્ષ્મી આખ્યાન, ૪ હુડી, ૫ હારમાળા, ૬ સુદામા ચરિત, ૭ મોસાળું, ૮ રણપદ, ૯ રક્ષમણી-દરણ, ૧૦ વિવેક વલ્લભારો, ૧૧ દાણકોટ, ૧૨ શ્રાદ્ધ, ૧૩ વામન-ચરિત, ૧૪ અષ્ટાવક આખ્યાન, ૧૫ કૌપદીદરણ વગેરે.

આ કાવ્યો ઉપરાંત એણે નાટક પણ લખેલાં કહેવાય છે. અગિયાર નાટકો તેણે લખેલાં એવું કહેવામાં આવે છે. પણ તેમાંથી હજી સુધી તો માત્ર ત્રણ જ હાથ આવ્યાં છે. તે ત્રણે રાપદશિકા, તપતી આખ્યાન, અને પાંચાલી પ્રવૃત્તાખ્યાન, 'પ્રાચીન કાવ્યમાળા'માં છપાયાં છે.

(ક. મ.)

વાળાશંકર

બાળાશંકર ઉદ્યાસરામ કંથારિયા નડીયાદના સાઠોદરા નાગર હતા અને યૌવનપ્રારંભ સુધીમાં સાદર મણિલાલ નયુબાઈ તથા કવીશ્વર દલપતરામના પ્રોત્તપરિચયનો લાભ લેમને મળ્યો હતો. લેમણે કૌલેજના અભ્યાસક્રમ સુધીનું અધ્યયન તથા અંગ્રેજી સંસ્કૃત, ફારસી, ગ્રંથ, વગેરે ભાષાઓનું સારું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હતું. સરકારી નોકરી કેટલાંક વર્ષ કર્યા પછી તે ઊડી, દમ, અમદાવાદની ગુજરાત બહારીકયુક્તર સોસાયટીમાં તથા વડોદરાના કલાભવનમાં તેઓ રહ્યા હતા; અને ભારતીયપણ, ઇતિહાસમાળા અને શુદ્ધિપ્રકાશના તંત્રી તરીકે ભાષા સાહિત્યની ઉન્નતિ માટે લેમણે ઉમંગ ભર્યા પ્રયત્ન કર્યા હતા. પરંતુ લેમની કીર્તિને અમરતા અર્પનાર તે કલાન્ત કવિ તથા હરીપ્રેમ પર્યવશિનાં લેમનાં લોકપ્રિય, સ્વાતુજવર્થી હસકાર્તા, મધુરાં કાવ્યો અને મૃગજાલિક તથા હાસ્યકર્તા સુન્દર, રસિલાં ભાષાન્તરે છે. ઇસ્કની મસ્તી અને ખાતીની મિઠાશમાં ઇવાન રામ તથા અધ્યાત્મદૃષ્ટિ અને હૃદયરાગની મોહિનીમાં મણિલાલના જેવી પ્રતિભાકળા લેમનાં લક્ષિત કવનમાં પ્રતીત થાય છે; અને તેમાં ખાચરન, બન્સ તથા મુરના કાવ્યરંગની ઝાખી પણ સહૃદય વાચકને થયા વિના રહેતી નથી. શ્રીમાન પિતાને ઘેર જન્મ્યા હતા જીવનની અનિયમિતતાને લીધે એ કવિવર બહુધા દ્રવ્યહીનતાથી વ્યથિત રહેતા; પણ લેમના “નિકર અને નિખાલસ” જીવનના ઉચ્ચ આશય તથા કાંઈ રીતે મ્હાન થઈ શક્યા નહોતા, એ આપણે લેમનાં લખાણમાંથી નિઃસંશય જોઈ શકીએ છીએ.

(મણેહુ.)

શુભાચારીરામ ચક્રમાઈ

૫ સ. ૧૮૫૨-૧૮૮૬

કવિ દલપતરામ ડાહ્યાભાઈના શિષ્યોમાં ઉત્તમે સ્થાન ભોગવનાર શુભાચારીરામ અમદાવાદમાં ૫ મે ૧૮૫૨ માં જન્મ્યા હતા યાતિએ આદિત્ય સહસ્ત્રનામકાવ્ય હતા.

અમદાવાદ હાઈસ્કૂલમાં કઈક અભ્યાસ કરી, ખાનગી રીતે કવિશ્રી દલપતરામ પાસે કવિતાનો અભ્યાસ કર્યો હતો તેમનામાં કવિતાનો વિકાસ સોળ વરસની તાજી ઉંમરે થઈ ચૂક્યો હતો અને તેમણે 'સત્યમાર્ગદર્શક સલા' સ્થાપવામાં સારો ભાગ લીધો હતો.

તેમના પુસ્તકોમાં કાવ્યકૌસ્તુભ" જે ભાગ, અને "રીપન રંગ" પ્રસિદ્ધ થયા છે અન્ય અપ્રસિદ્ધ લેખો સાગરમતીની રેવંધા તથા ઘણા કહેવાય છે.

બુદ્ધિપ્રકાશ, ઔદિત્યહિતેન્દ્ર, વિજ્ઞાનવિલાસ આદિમાં વખતો વખત લખતા હતા.

૫. સ. ૧૮૮૬ માં ૩૪ વર્ષની જુનાન ઉંમરે તેમણે સંસાર છોડ્યો (મળેલું)



મનોહરસ્વામી

વિ. સ. ૧૮૪૪-૧૯૦૧ ૫. સ. ૧૭૮૮-૧૮૪૫.

મનોહરસ્વામી પૂર્ણાશ્રમમાં વડનગર નાગર હતા અને કાઠી પાવાડમાં આવેલા વસાવડના રહીશ હતા તે ઘણા જ વિચક્ષુ તથા સ્વતંત્ર મિત્રજવાળા હતા અને પોતાના બાપે મુકેલી પુજી ઉધા ઉધા વેપાર કરીને તમામ જોઈ નાખી હતી તેને સંસ્કૃત અને દારસીનું પણ સારું જ્ઞાન હતું જૂદા જૂદા પદ્ય અને સમ્રદાયોના

ફાટી નીકળેલા રાફડા પર પ્રહાર કરવાની તેની વૃત્તિ સતેજ હતી અને તેથી તેના લખાણમાં તેવાં 'પ્રહાર તથા' 'લલિતાનની' આનંદની વાત તરી આવતાં દેખાય છે. તે ધોધામાં વકીલાત કરતા હતા અને તેથી ભાવનગરના પ્રખ્યાત દિવાન ગવરીચંદ્ર કહે' ગયા ઓઝા સાથે તેને ધણે સારો સંબંધ થયો હતો. 'સ્વામી' થયા પછી ધણીપરં ભાવનગર જ રહેતા, અને ત્યાંજ સંવત ૧૯૦૭ ના વૈશાખ વદ ચૌદસે તે સમાધિસ્થ થયા.

(મળેલું).



માલુમ

વિ. સં. ૧૪૯૫-૧૫૮૫, ઇ. સ. ૧૪૩૬-૧૫૨૬

જીલ્લા પાટણનો મોટા બ્રાહ્મણ હતો. હાલ પણ એની ગાદી વગેરેની પૂજા ત્યાં થાય છે.

એના પિતા વિદ્વાન હતા અને એણે યુવાવસ્થામાં સંસ્કૃત અને હિંદીનો અભ્યાસ કર્યો હતો. એના કાવ્યો 'ધણીખત' બાપોતર છે અને તેમાં કદાચ એને વિશે આપણે ઘણું સાંભળ્યું નથી. એ ખાસ ખ્યાનમાં સેવા ભોગ છે કે એણે પોતે એના કાષ્ટ પણ અંધમાં "કવિ" નામનો દાવો કર્યો નથી.

એનાં કાવ્યોમાં નીચેના મુખ્ય છે: રામબાળલીલા એ સ્વતંત્ર લેખ છે. અને ૧ કાંઈગરી, ૨, નળાખ્યાન, ૩, ભાગરત દયમરકંધ, ૪, દેવનાખ્યાન, ૫, સંક્રમેણીદરણ તથા ૬ 'સમયની એ બાપોતર' છે.

(ક. મ.)



મોજો

વિ. સં. ૧૮૪૧-૧૯૦૬: ઇ. સં. ૧૭૮૫-૧૮૫૦,

ભોજ ભક્ત કાઠીયાવાડમાં જોતપુર પાસેના દેવડી ગામેના નામની ગામડામાં જન્મેલા હતા. જાતે સાવલીઆ કંચુખી હતા અને નાનપણથી જ ભક્તિ અને હરિપૂજનમાં ચિત્ત લાગ્યું હતું. કંચુખીના છોકરાને વિદ્યા સંસ્કારની જાણ પડવાનો સંભવ નહોતો, અને તેને લખતાં કે વાંચતાં પેણુ આવડતું નહોતું. તો પણુ ધરદર છુદ્ધિથી મનુષ્યસ્વભાવની સોરી પિછાન કરી ચકાસી હતો અને તેના હાથમાં સંસારના દંભ અને મિથ્યાત્વનું, યાનું અને ભક્તિની એકતાની આવશ્યકતાનું અને પ્રભુપર અંગ્ર મદાના લાભનું વિવેચન સાફ મળી આવે છે.

અમરેલી પાસેના કોટપુર ગામમાં તેની જન્મ્યા છે અને હજી તેના જામનો પાત્ર જોગવે છે. તેના અનેક શિષ્યોમાંથી કાઠીયાવાડમાં જણીતા લુહાણા જસા ભક્ત તરફ તેનો પક્ષપાત હતો અને વીરપુરમાં તે ભક્તની જગ્યામાં ભોળો ભક્ત વારંવાર જતા આવતા. તેનું મૃત્યુ પછી તે જ જગ્યામાં સં. ૧૯૦૬ માં તેની ૬૫ વર્ષની ઉંમરે થયું હતું.

“ભોજ ભક્તની કૃતિ જુદી જુદી જાતની છે અને તે બધીમાં બોધનો મુખ્ય ભાગ છે. તેના અગ્રેયો, કાચબો કાચખી વગેરે પ્રભુ-મદામાં દેવતા વ્યાપનાર નાના આખ્યાનરૂપ પદો-લોકોમાં બહુ પ્રચલિત છે. જેમ નરસિંહનાં પ્રભાતિયાં, ચામળાના જાપા, ધીરાની કારી, દવારામની ગરખી વખણાય છે તેમ ભોજના ચાખખા વખણાય છે.

તેની કવિતાનો સંગ્રહ પ્રાચીન કાવ્યમાળાના પાંચમા ભાગમાં પ્રગટ કરવામાં આવ્યો છે.

(હિ. મ. અ.)

મણિલાલ નમુભાઈ

ઇ. સ. ૧૮૫૮-૧૮૯૮

એ નડીઆદના વતની હતા. પોતાનો જન્મનમુભિમા ઈંગ્લેન્ડ અભ્યાસ કરી મુંબઈની એલ્ફીન્સ્ટન કોલેજમાં જઈ બી. એ. ની ડીગ્રી મેળવી હતી. નડીઆદ દાંધરકૂલમાં આસિસ્ટન્ટ માસ્ટર અને મુંબઈમાં ગુજરાતી નિયાયોગના ઇન્સ્પેક્ટર તરીકે થોડો વખત સરકારી નોકરી કરી ૧૮૮૬ માં ભાવનગર સામગ્રદાસ કોલેજમાં સંસ્કૃત પ્રૌફેસર તરીકે ગયા હતા. કોલેજના કમલાગે પશુ સાહિત્યના કંઈક સફળાર્થ સ્વરત્ન હાન થઈ અને કુંઠ વખતમાં જ રાજનામુ આપવું પડ્યું પ્રૌફેસર થવાને આમલે વર્ષે સર્ક કીધેલું “સુદર્શન” નામનું માસિક ત્યારથી વધારે ઉત્સાહથી ચલાવવા માડ્યું અવકાશના સમયમાં યોગનો અભ્યાસ કીધો અને પાશ્ચાત્ય મેસમેરીઝમ સાથે સરખાવ્યો.

એમણે ન્યાયકૌમુદી, રાજયોગ, અદ્વૈતમત, પ્રાણવિનિમય, બાલ-વિદ્યાસ, આરિશ્વ, નારાપ્રાતઃકા એટલાં ગદ્યમાં, અને આત્મનિમ-જનન પદ્યમાં લખ્યા છે. એમનામાં સંસ્કૃત અને ફારસી રજૂસોણ મિશ્રણ હતું. એઓ કવિ નર્મદાસકરની મારફત સુધારક હતા, પણ નર્મદાસકરના સુધારો ઉ-છેદક હતા ત્યારે એમનો સરસક હતો

(ક. મ.)



મોરં

ઇ. સ. ૧૪૦૩-૧૪૭૦

ગુજરાતી ઓકવિઓમાં મોરં પ્રથમ પદે વિરાજે છે. એને વિ.

નેક દંતકથાઓ આલે છે. ઇતિહાસની ચાળણીમાં ચાળતાં માત્ર એની હકીકત ખાત્રી રહે છે; એ મેડતીયા ગામની રહીશ હતી. તેના ભાઈનું નામ જયમલ રાડોડ હતું એનું લગ્ન મેવાડના રાણા ભાના કુંડુનમાં થયું હતું. આ કુંભો રાણો ગુજરાતના અસલના કલિપુરના રાજાઓનો વંશજ હતો. એનો એકાદ પૂર્વજ, ધરાનતા ધાલ નોદીરવાનની કન્યા સાથે પરણ્યો હતો. મોગલ રાજ્ય સ્થાપનાર બાબર સાથે લડનાર રાણો સંગ આ કુંભા રાણાનો પૌત્ર હતો.

મીરાંને પોતાના પતિનું વાતાવરણ માફક ન આવ્યું. પોતે રમથી જ કૃષ્ણજ્ઞેયાની ઉપાસક હતી. દરરોજ સાધુ સતોનાં ટોળાં રંગાં કરી તેમની સાથે ભજનમાં દિવસ માળતી રાણાને આ પસંદ પડ્યું. મીરાં ગુજરાત ગઈ. અને ત્યાંથી દારકાની જગ્યાએ ગઈ રાણો પાછળથી સમજ્યો અને મીરાંને બોલાવવા માણસ મોકલ્યાં. પોતે ન આવી અને બદલામાં રાણાને કહેવરાવ્યું કે માદી છોડી તમે પણ ભજન કરવા આવો. ગુજરાતમાં જ મીરાં ગુજરી ગઈ.

મીરાંનાં કાવ્યો હજી સંપૂર્ણ છપાયાં નથી. બૃહત કાવ્યકોશના ભાગોમાં, અને ખાસ કરી સાતમા ભાગમાં, ઘણાંક દાખલ કરવામાં આવ્યાં છે. એનામાં ભક્તિરસ પ્રાધાન્ય ભોગવે છે. વૈષ્ણવ ભક્તો અને ખાસ કરી સ્ત્રીઓ એની કવિતા રસભેર વાંચે છે, અને મહોડે કરે છે.

મીરાંનાં ભજન વાંચતાં જાણે કે ૨૦ મા સૈકાનું ગુજરાતી વાંચતા હોય એમ લાગે છે. એજ ગુના મીરાંના સમકાલીન લાલણના કાવ્યોમાં એટલું બધું પ્રાપ્ત છે કે અપરિચિત વાચકને અન્ય ભાષાસમ અગમ્ય રહે છે. કદાચ એમ હોય કે લોકપ્રિય સ્ત્રી કવિનાં ભક્તિકાવ્યો તે જમાનામાં મુદ્રાલયોને અજાણે હસ્તલિખિત

હરિલાલ હંપદરાય ધ્રુવ

૫. સ. ૧૮૫૬-૧૮૬૬

મહાનાં શૌર્યબીજને સ્વતંત્રગિણી આદિ કાળોમાં-જાળવી રાખ-
તર-સ્વ. હરિલાલનો જન્મ ગાયકવાડી-દેહગામ પ્રગણાના બહિષ્ક
ભામાં ૫. સ. ૧૮૫૬ માં થયો હતો.

સુકુમાર વયમાં જ નવીન હિસાબનો ઉદય થયો અને પંદર
વર્ષની વયે તે અમદાવાદમાં 'સત્યમાર્ગ-દર્શક' સભા સ્થાપી અને
'બોમ્બે', પત્ર કાઢ્યું.

૫. સ. ૧૮૮૦ માં એલએલ. બી ની પદવી મેળવી, થોડો વખત
કેળવણી ખાતામાં નોકરી કરી; ૫. સ. ૧૮૮૩માં સુરતમાં વકીલાતનો
આરભ-કર્યો; ૫. સ. ૧૮૮૭માં ગાયકવાડી નોકરીમાં દાખલ થયા.

યુરોપમાં ભગતી 'ઑરિએન્ટલ કોન્ગ્રેસ'માં વડોદરા રાજ્યના
પ્રતિનિધિ તરીકે ૫. સ. ૧૮૮૯ માં ગયા. ૫. સ. ૧૮૯૩-૯૪ માં
વિદ્વસન શાહનોલોજીકલ લેક્ચર્સ આપવા સુંદી કઢાયા.

૫. સ. ૧૮૯૬માં ગાયકવાડી નોકરી છોડી સુરતમાં ફરી
કાલાતની શરૂઆત કરી; તે જ વર્ષમાં પાકું નીકળવાયો સ્વર્ગસ્થ થયા.

તેમની પ્રવૃત્તિ પ્રશસનીય અને અનુકરણીય હતી. છેક નાની
ઉમરથી મરણપર્યંત, આજીવિકા માટેના નોકરી ધંધા ઉપરાંત પણ
અનેક સાહિત્ય પ્રવૃત્તિઓમાં લાગી રહ્યા હતા. તેમની પ્રવૃત્તિના ફળ
રૂપ નીચેનાં પુસ્તકો અને લાપણો છે:—

ગુજરાતી કાળોમાં કુંજવિહાર, કૌમુદી માધવ અને યુરોપ પત્ર-
પુષ્પાંજલિ નાટકોમાં આર્યોત્કર્ષ, વિક્રમોદય, વસંતવિલાસિકા; ગદ્યમાં
આદારમીમાસા, યુરોપયાત્રા [ગુજરાતદર્શનમાં] ગુજરાતી બાપા
અને તેનો કોટુમિક સંબંધ (મુંબઈની યાનવર્ધક સભામાં.)
અંગ્રેજીમાં વિદ્વસન શાહનોલોજીકલ લેક્ચર્સ, ભારતનાટ્યશાસ્ત્ર
વેદિક અને દર્શનકાળ.

પત્રોમાં સ્વેચ્છાનુસાર પ્રયસિત થયા હશે મીક કવિ હોમરના કાવ્યોને
ધૃતિદાસ સામ્ય પૂરશે (ક. મ.)



શામળ

વિ સ. ૧૭૪૭-૧૮૦૦

ઈ સ ૧૬૮૪-૧૭૪૪

અમદાવાદ પાસે વેગલપુર, જેને હાલ ગોમતીપુર કહે છે, તેનો
એ ગેવાડો બ્રાહ્મણ હતો યુજરાતી કવિઓના વર્ગ પાડતા પ્રથમ
વર્ગમાં, માત્ર પ્રેમાનંદથી જ ઉતરતું શામળને સ્થાન મળે છે બન્ને
સમકાલીન હતા, છતાં બન્નેના વિષયો તદ્દન ભિન્ન છે કારણ ધણે
ભાગે એમ હોય કે શામળનો આશ્રયદાતા કકેર પાસે આવેલા
સિદ્ધજનો કણ્વી હતો શામળની ધણીખરી કવિતાઓ એ ચોરામાં
જ ગવાતી અને જેમ પ્રેમાનંદ દેવક્યા મો પસદ કરવામાં પેતાના
શ્રોતાજનોના રસને અનુમોદન આપ્યું છે તેમ શામળને પેતાના
શ્રોતાજનના પરિતોષ ખાતર માનવીકયા કરી પડી હોય શામળના
વિષય અને પદ્ધતિનું ખીજ ૧૬ માં સૈકાના વહરાજમા છે, પણ
શામળે તેને અત્યંત પોષ્ય છે, એટલે સુધી કે સંઘનું ૩૫ બદલાઈ
ગયેલું ભાસે છે

શામળનો પણ સરકૃત અને વ્રજભાષાનો અભ્યાસ સારો હતો
યુજરાતી દોહરા, ચોપાઈ, છંપા અને કવિત દાખલ કરવાનું માન
એને છે વળી અત્યંત લોકોને કવિતા તરફ રુચિ કરારી અને નીતિ
પણ બતાવી એના કાવ્યોમા તર્કશક્તિ અને બોધ આકર્ષે છે
કુદરત, બહુ થોડી છે ,

એનાં, કાવ્યોમાં નીચેના સુખ્ય છે ખત્રીસ પુતળાની વાર્તાઓ,
સુડાબોતેરી, અગદવિષ્ટિ ત્રાવણ મદોદરી સવાદ પદાવતીની વાર્તા,
મદનમોહન, નદખત્રીસી પ્રજોતરી છંપા ઇત્યાદિ (ક. મ.)



હરિલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવ

ખ. સ. ૧૮૫૬-૧૮૯૬

ઉપદાનાં-શૌર્યબીજને -શુભરંગિણી આદિ કાવ્યોમાં-જયજી રાખ-
 ૧૧૨ સ્વ. હરિલાલનો જન્મ ગાયકવાડી-દેહગામ પ્રગણાના બહિષ્ણ
 ગામમાં ખ. સ. ૧૮૫૬ માં થયો હતો.

સુકુમાર વયમાં જ નવીન હિસાબનો હિલ્લ થયો અને પંદર
 વર્ષની વયે તો અમદાવાદમાં 'સત્યમાર્ગ-દર્શક' સમા સ્થાપી અને
 'ભોમિયો' પત્ર કાઢ્યું.

ખ. સ. ૧૮૮૦ માં એલએલ. બી ની પદવી મેળવી, ચોટો વખત
 કેળવણી ખાતામાં નોકરી કરી; ખ. સ. ૧૮૮૩માં સુસ્તમાં વકીલાતનો
 આરભ કર્યો; ખ. સ. ૧૮૮૭માં ગાયકવાડી નોકરીમાં દાખલ થયા.

યુરોપમાં ભગતી 'ઓરિએન્ટલ કોન્ગ્રેસ'માં વડોદરા રાજ્યના
 પ્રતિનિધિ તરીકે ખ. સ. ૧૮૮૯ માં ગયા. ખ. સ. ૧૮૯૩-૯૪ માં
 વિદ્વસન શાહનોલોજીકલ લેક્ચર્સ આપવા યુદ્ધી કઢાયા.

ખ. સ. ૧૮૯૬માં ગાયકવાડી નોકરી છોડી સુરતમાં ફરી
 વકીલાતની શરૂઆત કરી; તેજ વર્ષમાં પાકું નીકળવાયો સ્વર્ગસ્થ થયા.
 તેમની પ્રવૃત્તિ પ્રશમનીય અને અનુકરણીય હતી. હેક નાની
 ઉમરથી મરણપર્યંત, આજીવિકા માટેના નોકરી ધંધા ઉપરાંત પશુ
 અનેક સાહિત્ય પ્રવૃત્તિઓમાં લાગી રહ્યા હતા. તેમની પ્રવૃત્તિના ફળ
 રૂપ નીચેનાં પુસ્તકો અને ભાષણો છે:—

ગુજરાતી કાવ્યોમાં કુંજવિહાર, કૌમુદી માધવ અને યુરોપ પત્ર-
 પુષ્પાંજલિ નાટકોમાં આર્ગેટર્ફ, વિક્રમોદય, વસંતવિલાસિત્રા; ગદ્યમાં
 આદારમીમામા, યુરોપયાત્રા [ગુજરાતદર્શણમાં] ગુજરાતી ભાષા
 અને તેનો કૌટુંબિક મંબદ્ધ (મુંબઇની જ્ઞાનવર્ધક સભામાં.)
 અંગ્રેજીમાં વિદ્વસન શાહનોલોજીકલ લેક્ચર્સ, ભારતનાટ્યશાસ્ત્ર
 વૈદિક અને દર્શનકાળ.

સસ્ત્રી સુખાવગોષ અને રેલાગણિત નો સમુદ્ધાર કરે છે, અને ધર્મમૂલ તથા છુટક કવિતા સસ્ત્રીમાં પણ કરેલ છે.

આ ઉપરાંત બુદ્ધિપ્રકાશ, આર્યજ્ઞાનવર્ધક, નાગરઉદય વગેરે માસિકોમાં અને ગુજરાતદર્પણ દેશીમિત્ર આદિ સાપ્તાહિકોમાં અવારનવાર લેખો મોકલતા; અને 'ચન્દ્ર' નામનું માસિક કાઢી, તેના 'તત્ત્વી તરીકે નવા' લેખકોને ઉત્તેજક આમંત્રણ આપવાની સાહિત્યસેવા કરતા તેમના ત્રણ પુત્રો પૈકી સ્વં નરસિંહરાવ- 'નરહરિ'-'અરવિન્દ' ઉપનામથી લખતા બંગાળી વાચનની અને સરળ વાર્તાલેખનની સારી પિછાન આપી જુવાન વયે તેઓ મૃત્યુના ભોગ થઈ પડ્યા છે

(ક મ)

